

KARLOVA UNIVERSITA
FILOSOFICKO-HISTORICKÁ FAKULTA

ZÁPISKY
KATEDRY
ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN
A ARCHIVNÍHO STUDIA

Ročník III., číslo 3-4

PRAHA 1958

Josef Petrání:

ZEMĚDĚLSKÉ NÁRADÍ PODDANÝCH V ČECHÁCH KONCEM 16. A NA ZAČÁTKU 17. STOLETÍ.

Studium dějin zemědělství předpokládá znalost vývoje rolnických nástrojů. Sledovat změny těchto nástrojů za feudalismu je neobyčejně obtížné, k tomu v dosavadní literatuře je velmi málo statí přihlížejících k zmíněné otázce s hlediska historického. Chybí proto jak materiál faktografický, tak potřebná metodická příprava. V podobné situaci jsou i historikové jiných zemí, tam, kde se začala věnovat těmto otázkám větší pozornost. V posledních letech vyšlo několik teoretických úvah o metodách bádání, z nichž zvláště pozoruhodné jsou články v polském "Kwartalniku historii kultury materialnej", které se studiem podobných problémů zabývají neobyčejně usilovně. Také v Sovětském Svazu, kde má toto odvětví studia již svou tradici, dále v Maďarsku a v Německu vychází řada podnětných prací.

Historikové se dnes shodují většinou v tom, že zvláštní povaha studia tak složitého předmětu vyžaduje komplexní metody, při níž by bylo využito všeho materiálu, který je nám dostupný: písemného, obrazového i předmětového a výsledků zkoumání různých oborů, zvláště historie, archeologie, dějin umění, etnografie, jazykovědy, zemědělských a jiných příbuzných věd.^{1/} K úkolu možno tedy přistupovat jen ve spolupráci s badateli těchto oborů.

V této studii pokusil jsem se rozebrat část historického materiálu

-----
1/ Srovn. na př. čl. Badania nad kulturą materialną wsi polskiej, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 1956, 737-9.; nebo M. Belényesy, Közepkori mezőgazdaságtörténetünk katasási módszereiről, Agrártörténeti tanulmányok, 1, Budapest 1957, 37 a d. Dále viz sborníky z konferencí etnografů v Copenhagenu z r. 1955: Research on Ploughing Implements, Copenhagen 1956; v Berlíně 1955: Agrarethnographie, Veröffentlichungen des instituts für deutsche Volkskunde DAW, Berlin 1957; v Klagenfurtu r. 1956 viz W. Jacobeit, Bericht über die Konferenz der Geräteforscher in Klagenfurt vom 17. bis 21. September 1956, Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 1957, II. č., 482 a d., kde referoval o metodách hlavně L. Schmidt /Rakousko/ a O. Moser /Das bäuerliche Arbeitsgerät in den historisch - archivalischen Quellen Kärntens/, který zpracoval 970 inventářů z období 1560-1810. Srovn. též W. Jacobeit, Erster Be-

popisujícího stav poddanského zemědělského nářadí na přelomu 16. a 17. století. Výsledný pohled je neúplný, protože jsme v této práci teprve na začátku a také proto, nám chybí výsledky jiných metod, o něž by bylo možné opřít, zejména etnografické a archeologické. Tam jsem byl odkázán jen na velmi skromnou dosavadní literaturu.

Z těchto důvodů nebylo také možné všimnout si podrobněji regionálních rozdílů u různých druhů nářadí, což nebylo v tomto přehledu nutné. Etnografům nabízí se historický materiál z 16.-19. století, zejména inventáře movitostí zapsané v gruntovních knihách, jako vydatný pomocník při rekonstrukci hranic oblastí určitých typů nástrojů a pod. K tomu jsem nemohl v plné míře přihlídnout ve studii, která se pokouší vylíčit stav zemědělského nářadí v hrubém průměru.

Při systematickém rozvržení dělil jsem látku do širších komplexů než tomu obvykle bývá. K polnímu nářadí počítám jak nástroje k úpravě půdy, tak seťové a zčásti i zahradní (pěstování zeleniny), ovocnářské, chmelařské a vinařské; skluzňovému výmlatní, dále k čistění sklizených plodin, jejich měření a skladování; k dopravním prostředkům i záprěžní a pomocné náčiní a nakonec ve shrnutí další nástroje, potřebné při chovu dobytka, zpracování mléka, dřeva aj. Nebylo by možné a ani účelné vypočítávat a popisovat v této studii, která chce přispět k poznání stupně pokročilosti zemědělské techniky, veškeré pracovní nástroje užívané v zemědělství.

Ponechal jsem stranou též vybavení mlýnů, kováren aj.

Výhodou našeho studia je to, že u nás máme pro 16. a 17. století poměrně bohatý materiál písemný. Jsou to v první řadě inventáře usedlostí, nejčastěji uváděné v zápisech gruntovních knih.^{2/} Při jejich rozboru musí

richt über die Aufnahme des bäuerlichen Arbeitsgerätes in den Museen der DDR, Deutsch. Jahrbuch f. Volkskunde 1958, 186 a d., kde je hlavně pokus o systematiku studií jnich předmětů.

2/ Používám hlavně gruntovních knih uložených v bohatém fondu PK Státního ústředního archivu v Praze IV, ve sbírce rkp Archivu hl.m. Prahy, ve Státních a městských archivech. K rozboru srovn. F Hrubý, Selské a panské inventáře době předbělohorské, ČČH 1927 21 ad. Při výběru a volbě materiálu jsem se opřel hlavně o dosavadní výsledky etnografického bádání v 19. a 20. století a postupu rovnoměrně topograficky rozložené sítě sond. Tato metoda se při podobných úkolech osvědčuje, i když jsme jako v každé historické práci vázání a omezování dochovaným materiálem. Pro srovnání viz i 76 moravských inventářů zpracovaných J.F. Svobodou, V horácké domácnosti před třicetiletou válkou, Časopis Vlastens.spol.musej. v Olomouci, 1932.

se přihlížet k původu a účelu jejich zaznamenávání, abychom poznali spolehlivost inventářů jako pramene pro studium stavu zemědělského nářadí poddaných. Způsob vedení gruntovních knih byl v 16. a v 17. století u nás nejednotný, kromě toho i ve stejných typech knih můžeme, pokud jde o vkládání zápisů inventářů, pozorovat značné rozdíly. Záleželo nejednou na tradici vedení vrchnostenské kanceláře a nadto i na zvyklostech úředníka. V řadě pozemkových knih nejsou inventáře vůbec, jinde se vzpomínají jen souhrnně.

Základní /kmenový/ inventář živý i mrtvý se považoval za příslušenství nemovitosti, bez něhož by selská usedlost nebyla schopna provozu. Inventář a nemovitost tvořily dohromady živnost. Poddaný, který prodával, nebo postupoval svou živnost, převáděl do vlastnictví zejména inventář (v tom i zásobu obilí, krmiva a osev) a pouze do neúplného-děleného vlastnictví též půdu. Proto se při převodech usedlostí zahrnovaly do odhadu jejich ceny i inventáře, které se někdy nadto vypočítávaly v zápise o provedené změně. Nespisoval se všechen inventář, ten, jehož zhotovení bylo velku snadné a nenákladné (např. drobné dřevěné předměty, hrábě, koše, pytle aj.), se obvykle vynechával. Chybí přirozeně i ty předměty, které si odstupující ponechával nadále k vlastní potřebě. Tyto inventáře nejsou tedy souhrnem všech důležitých nástrojů a hospodářského zvířectva na usedlosti. Je to patrné již například z rozboru náhodně zachovaných cedulek, na nichž si odhadní komise (obvykle rychtář a dva nebo více svědků) poznamenala přímo na místě inventář. Takové cedulky nacházíme někdy vloženy mezi listy gruntovních knih, zřídka i v registraturách. Z nich se soupisy inventáře převáděly do knih, někdy neúplně. Ovšem ani v cedulkách nebývá zapsán veškerý inventář.^{2a/}

Je nutno přihlížet zejména k okolnostem, za jakých k sepsání došlo. Jinak tomu bylo po náhlém úmrtí hospodáře, kdy byl proveden úřední soupis, jinak při převodech s otce na syna a jiných dědictvích a opět jinak při prodejkách. Důvody k spisování inventáře do podrobností nebyly vždy stejné. Tyto okolnosti ztěžují kritický srovnávací rozbor a znemožňují statistické zpracování většího počtu inventářů z různých oblastí.

2a/Na příklad v purkrechtních registrech statku novorychnovského (Arcibisk. archiv Praha, sign. B 43/10, mezi f.189-90) je vložena cedulka z r. 1612, kde jsou škrty odůvodněné snížením odhadní sumy celého statku: "nechci, nežli aby bylo za 110 kop..." - původně oceněno na 130 kop. O tom, že ani na cedulkách není soupis úplný, svědčí např. tato poznámka: "klisnu sedmiletou jednu, aneb druhou z hřibětem přidati" (tamtéž mezi F.219-220 -1613).

Přesto však zůstávají inventáře usedlostí jedním ze základních pramenů pro studium poddanských výrobních nástrojů. Mají tu přednost, že se v nich uvádělo - třebaš neúplně - nejdůležitější nářadí a ty jeho části, jejichž pořízení bylo nákladné, zejména pokud se k jejich výrobě užívalo železa či jiného drahého materiálu. Tak se zpravidla vyskytují vozy, ořební nářadí, brány aj., i jejich železné součásti, nejčastěji však zapsané pouhým názvem bez podrobnějšího popisu.

Při studiu poddanských zemědělských výrobních nástrojů je nutné všimnout si též nářadí používaného na feudálním velkostatku. To nám doplňuje mezery v materiálu a jediná ze srovnání vynikne též pokročilost toho či onoho typu nářadí, nehledíc k tomu, že vrchnostenská a poddanská výroba se nejednou úzce stýkaly. Dvůr potřeboval nádeníky a vyžadoval roboty poddaných, kteří používali při práci na panském vlastním nářadí. Kromě toho obvykle jeden výrobce (vesnický či městský kolář a kovář, uzdář, řemenář ap.) hotovil důležité součásti nářadí jak pro vrchnost, tak pro poddaného.

Vhodným pramenem pro srovnání jsou inventáře vrchnostenských dvorů, zahrnuté v různých odhadech a soupisech majetku, pořizovaných zejména při prodejkách a jiných příležitostech.^{3/} Bývají často podrobnější a jednodušji psané, než obdobné seznamy poddanské, takže některé bude možno statisticky zpracovat, ovšem po důkladném kritickém rozboru.

Vedle inventářů je řada jiných písemných pramenů, kterých lze pro studium zemědělského nářadí použít: účetní materiál, řemeslnické taxy, soudobé instrukce a zemědělská literatura, jazykové slovníky, smolné knihy aj. Jejich rozbor může přispět k objasnění konstrukce nářadí - upozor-

^{3/} V této práci jsem užil hlavně inventářů 71 dvorů na panstvích Smiřických z r.1618, které jsou uloženy ve fideikomisních fondech SÚA. V SÚA Praha III, Fdk sign.VII E 9, jsou inventáře Smiřických panství z 24.XI.1618, dále z 14.-24.VI.1621 a 16.IX.1654.Čerpal z nich F.Roubík, k názvosloví hospodářských inventářů ze 17.století, Časopis pro dějiny venkova 1939, 61 a d. Ve fondu fideikomisů je řada dalších předbělohorských inventářů /např. Rumburk - Vchyněti, Štěkeň 1601, VII E 85, Krnsko 1619, VII E 17, Beřkovic, Bílina, Kost 1604, VII E 22, Choltice, Košátky, Žehušice aj./ Na některé mne upozornil dr. J. Tlapák.

nit na jeho součásti, ceny a doplnit tak mezery v ostatních pramenech.

Pro srovnání tvarů, konstrukce a detailů v písemných pramenech nezachycených, je důležité studium starého ikonografického materiálu - s použitím umělecko-historické metody. Na časté obtíže a překážky při rozboru ikonografických pramenů upozorňujeme dále v textu při popisu jednotlivých druhů nářadí.

Archeologické nálezy nástrojů a jejich částí jsou velmi důležité, ovšem jen tehdy, podaří-li se je spolehlivě datovat. Cenné jsou však i hmotné památky novodobé, na nichž můžeme sledovat stopy (přežitky) staršího vývoje.

Dále je nutno přihlížet k pracovním postupům v zemědělství, k závislosti regionálního užívání určitých typů nástrojů na půdních podmínkách, terénu a jiných základních předpokladech rolnictví.

Polní nářadí.

Největší zájem - zejména etnografů a archeologů - se soustřeďoval na dějiny oradel. O jejich vývoji pojednává již bohatá literatura - což zpravidla není u jiných druhů zemědělského nářadí. Nechybějí ani pokusy vyvozovat vývoje oradel dalekosáhlé závěry k objasnění ekonomiky celých epoch.^{4/}

4/ U nás kromě starších prací hlavně Niederlových a Pejskerových shrnují novější literaturu a problémy F.Graus, Dějiny venkovského lidu v době předhusitské, I, Praha 1953, 109 a d.; J. Kramařík, Některé otázky studia českých oradel, Československá ethnografie VI, 1958, 113 a d.; M.Beranová, Počátek pluhu na československém území, Archeologické rozhledy X, 1958, 324 a d.; F.Šach, Význam rouchadla ve vývoji pluhu, Věstník Českosl. zemědělského musea 1937, 185 a d.; týž, Vývoj pluhu a české rouchadlo, Československá ethnografie III, 1955, 37 a d.; (vyšlo též anglicky ve sborníku z etnogr. konference v Copenhagenu: "Research on Ploughing Implements", Copenhagen 1956, 126-36/ Z řady novějších etnografických článků třeba vzpomenout L. Štěpánka, Hák v Orlických horách, Historie a musejnictví 1956, 137 a d.; J. Štastného, K otázce vývoje oradel na Valašsku, Český lid 1958, 57 a d., J.Podoláka, Příspěvek k štúdiu oracích nástrojov na Slovensku, Slovenský národopis IV, 1956, 45 a d. V našem blízkém sousedství věnují pozornost orebnímu nářadí zkoumaného období zejména historikové polští, při čemž si nejednou všimají i našeho materiálu. Jejich Kwartalnik Historii Kultury Materialnej /vyd. PAN Varšava/ přináší též pravidelné referáty o zahraniční literatuře k tomuto tematú. Tam byly otištěny některé metodicky i mate-

Pramenů je sice na počet mnoho, ale zpravidla málo informativních. Stará oradla nepatřila k předmětům, jež se uchovávaly pro budoucí věky a současníci nepovažovali ani za nutné důkladněji své výrobní nástroje popsat. Autoři hospodářské literatury předpokládali jejich znalost u čtenářů, takže se popisem nezdržovali, nanejvíš uvedli mnoho neřikající názvy některých součástí.

Z jiných písemných pramenů, od inventářů usedlostí, instrukcí, přes dvorské účty, řemeslnické taxy, až po zápisy smolných knih, se o konstrukci oradel mnoho nedovídáme. Pomáhají nám však při studiu rozšíření různých typů podle názvu oradel a jejich částí, někdy též způsobu užívání.

Z hmotných památek se zachovaly jen ty části oradel, které, nejmáloji ukryty pod zemí, unikly zubu času: železné radlice, krojidla, hroty otek a.j., jež však většinou nelze spolehlivě datovat.^{5/}

Zbývá materiál obrazový, jehož historikové často užívají. Bohužel však naše vyobrazení z 16. a počátku 17. století nebývají většinou ani tak zdařilá a realisticky věrná jako vyobrazení starší, ze 14. a 15. století, u nichž opět nebývá snadné zjistit provenienci. Malíři miniatur v 16. století zobrazovali oráče, ať už štědré donátory nebo tehdy velmi oblíbenou scénu Přemysla Oráče obědvajícího na radlici obráceného pluhu.^{6/} Mnohdy však

riálově cenné studie, na př. Z. Podwińska, Narzędzia uprawy roli w Polsce w okresie wczesnośrednowiecznym, KHKM 1954, 388 a d.; T. Dziekoński, O częściach pracujących plugów i soch na ziemiach Polskich w XIX w., KHKM 1954, 424 a d.; St. Chmielewski, Uwagi o narzędziach rolniczych w Polsce w początkach gospodarki czynszowej, KHKM 1955, 156 a d.; J. Topolski, Narzędzia uprawy roli w Polsce w okresie panowania folwarku pańszczyznianego, KHKM 1955, 356 a d.; týž vydal i populárnější přehled Z dziejów narzędzi pracy, Varšava 1956. V těchto studiích je citována další největší zahraniční literatura, z níž polskou, jugoslávskou, slovenskou, sovětskou a německou shrnuli autoři referátů na sjezdu zemědělských etnografů Berlíně 29. IX. - 1. X. 1955, otištěných ve sborníku Agrar ethnographie, Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde DAW, Berlin 1957. Z maďarských prací srovn. Makkai L., Paraszti ést majorsági mezőgazdasági termelés a XVII században, Agrartörténeti Tanulmányok, 2, Budapest 1957 a Agrartörténeti szemle, Historia rerum rusticarum, Budapest 1957, I, 1-2.

5/ Výzkum hmotných památek tohoto druhu se soustřeďuje u nás v Zemědělském muzeu Československé akademie zemědělských věd, které připravuje též jejich podrobný soupis. Za některé informace vděčím řediteli musea Ing. F. Šachovi.

6/ Soudobá vyobrazení jsou prameny dosti nespolehlivými, bývají dosti schematická, zejména je třeba se vyhnout posuzování typů oradel jen

jen stěží rozeznáme jednotlivé části oradla a nejsme si jisti, zda autor jeho konstrukci na obrázku nezjednodušil, zda nepoužil cizí předlohy, nebo zda - na př. na ilustracích přemyslovské pověsti - záměrně nearchaizoval. Předpokládat můžeme vždy alespoň to, že se snažil, aby divák na obrázku poznal oradlo, což však nijak nevylučuje zcela chybné, nesmyslné vyobrazení konstrukce. Malíři se např. velmi těžko potýkali s úkolem nakreslit pluh obrácený klečemi dolů, jehož radlice sloužila prý Přemyslovi za "železný stůl". Nejlépe se většinou zdařila radlice; samotný pluh, který se autoři snažili přizpůsobit svým představám stůlu, dopadl na obrázku již hůře. Nijak nepřekvapí, že vedle věrně zpodoběných částí (například radlice, koleček), nebo i detailů, jako otvorů v hřídeli pro potýkač aj., vyhlíží celek zcela nesmyslně, ani to, že jiné nářadí (brány, rýče, kosy aj.) povedly, se témuž malíři velmi dobře.

Ještě obtížnější je studium obrazů tištěných, dřevořezů a dřevorytů, nejčastěji v záhlavích kalendářů, minucí, nebo na ilustracích k přemyslovské pověsti.^{7/} Tiskaři ne jednou užívali štoček starých i několik desítek let, vzájemně si je půjčovali, dávali zhotovovat od potulných rytců,

podle obrázků. Většinou se autoři snažili zobrazit pluh. Můžeme studovat na obrázcích způsob umístění radlice, odvalné desky (pokud je zřetelná), délku hřídele, kolečka, krojídlo, způsob záprahu. Donátora Kubu rychtáře z Nové Vsi u Českého Brodu při práci na poli měl namalovat ilustrátor Českobrodského graduálu z let 1552-1570, Universitní knihovna Praha, sign. XVII B 20, fol. R XI. Uměleckohistorický rozbor srovn. J. Kropáček, České kancionály XVI. století a iluminátor Fabián Puler, rkp. dipl. práce 1953, Archiv Karlovy university Praha. Nelze říci, že by vyobrazení bylo zdařilé. Konstrukce hřídele i sloupku a připojení klečí by odpovídalo nejspíše háku (který nemáme z Českobrodského doložení), má však krojídlo. Tvar radlice nelze rozeznat. Upevnění hřídele na kolečkách zdá se být velmi nepravděpodobné, její část přečnívá daleko před ně a váhy jsou připevněny přímo na jejím konci. Při podobné konstrukci by nebyla kolečka dostatečně využita. Jiný obraz oráče je v Třebenickém kancionálu z let 1575-78, (MNV v Třebenicích), který zhotovil geometr království Českého Matyáš Ormys z Lindperka. Vyobrazení oradla je zdařilejší než v Českobrodském graduálu. Na obrázku je patrný jednostranný pluh, podle položení brázd pravostranný, se dvěma klečemi (zřetelné položení hřídele na kolečkách, tažený čtyřmi konmi s chomouty. - Scénu obědvajícího Přemysla Oráče nacházíme v Příbramském graduálu z let 1579-1582, z dílny Jana Kantora, řeč. Starého (Okres. museum Příbram, sign. 799/I, fol. 405, srovn. též A. Podlaha, Soupis památek uměleckých a historických, okres Příbram, XIII, 127 a d.) a v Sedlčanském rovátníku z let 1582-1595 (Okresní museum Sedlčany, fol. 222b, reprodukce A. Podlaha - E. Šitler, Soupis památek uměleckých a historických, okres Sedlčany, obr. 104, mezi str. 102-3/. V obou graduálech jsou zdařilá zejména vyobrazení radlice, kro-

kteří čerpali z cizích předloh a pracovali hrubě řemeslně, vzdalující se tvarům předlohy.^{8/} S obrazy zemědělského nářadí, i pluhů, setkáváme se též na pečetech, v 16. století hlavně na rychetních a obecních, dále na ražených jetonech a j.^{9/}

jidla a otky v kartuších. Na obrázcích k přemyslovské pověsti bývá zobrazen tradičně volský potah. I jinak se malíři obvykle snažili archaisovat výjev na obrázku, což má již starou tradici /srovn.známou fresku ve znojenské rotundě z 13.stol./ Další obrázek oradla je na příklad v cestopise Jindřicha Hýzrle z Chodů z r. 1614 (SÚA Praha IV, sbírka rkp. A 215, pag. 15). Srovn. též J. Peisker, Zur Sozialgeschichte Böhmens, Zeitschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, Weimar 1897, I, 74 a d.; St.Chmielenski, cit.d., 171 a d.; J.Topolski, KHKM 1955, 356 a d.

- 7/ Kalendářů a minucí z druhé poloviny 16. a z počátku 17. století je celá řada. (Některé zaznamenal Tobolka, Knihopis, většinou pod jmény autorů). V našich knihovnách i archivech jsou jich bohaté sbírky. Dobrou kolekci má na př. SA Třeboň, sign. C - NB - fasc.I-IV, 1540-1740. Často bývá zobrazeno oradlo s širokými prohnutými plazovými klečemi, jež jsou připejny až u radlice. Konstrukci zpevňuje slupice zapuštěná v hřideli. Radlice je upevněna ve vodorovné poloze, oradlo má krojidlo. Srovn. na př. Petra Kodycylla z Tulechova Minucí a pranostyka, 1576; Adama Zalužanského z Zalužan Kalendář nový s pranostykou, 1596. Někdy mívají oradla na obrázcích velmi nízko položenou hřidel, jejich radlice bývají připevněny ve vodorovné, častěji v nakloněné poloze. Vesměs mají krojidla a kolečka. Kleče bývají dvě, buďto rovné, nebo prohnuté, nasazeny šikmo s různým sklonem, někdy bývají spojeny spinkou. Srovn. Almanach Mikuláše Šúda z Semanína, 1540, M.Petra Kodycylla z Tulechova Minucí a pranostyka, 1583, Jana Straněnského Minucí 1558, Tadeáše Hájka Minucí 1558, a j.. Tato ustálená schemata se často opakují i v jiných kalendářích a minucích. Z ilustrací k přemyslovské pověsti viz na př. Václava Hájka z Libočan Kronika z r. 1541, Paprockého Obora z r. 1602 - reprodukce viz Český lid VII, 1889, 241 -2; VIII, 1899, 219; Časopis Společnosti přátel starožitností 1916, 55 a d. 63; Věst.Českosl. zeměděl.musea I, 1928, 177 a d.
- 8/ Zvláště dřevořezy minucí jsou charakteristické jakousi evropskou univerzálností. K tomu stačí srovnat na příklad výjevy zpracování lnu na holandském dřevořezu z 16. století (viz KHKM 1958, č.1, tab IV, obr.23) s řadou obrázků v českých minucích téže doby (Hájek, Šúd, Kodycyll, Straněnský a j.), nebo s vyobrazením v polské minuci z r.1693, které uveřejnil ve svém sběru ikonografického materiálu T.Seweryn, Ikonografia etnograficzna, Lud XXXIX, Poznaň 1952, 291; podobně tamtéž: senoseč (str.336) je shodná s našimi minucemi 16.stol. a j. Nelze ovšem tvrdit, že by se nástroje k zpracování lnu a j. nějak podstatně lišily v Holandsku, Polsku nebo v Čechách, podle literatury můžeme soudit že rozdíly nebyly velké (ostatně již sama možnost přejímání obrazových předloh v různých zemích o tom svědčí, při velkých rozdílech by se obraz stal nesrozumitelným), ovšem uvedená skutečnost nutí k opatrnosti při užívání tohoto druhu pramenů.
- 9/ Pečeti s odznaky zemědělské práce, ať už šlechtické (srovn.V.Král z Dobré vody, Heraldika, I.155-58), nebo obecní a rychetní, jsou původu staršího (na př. Senomaty, pečeť obecní z 2.pol.14.stol., viz F.Čáda,

Z novověkého materiálu sbíraného etnografy a linquisty možno čerpat pro srovnání některých přežitků v konstrukci oradel se starými typy, uváděnými v pramenech často jen názvy, a při studiu oblastního rozšíření různých druhů náradí i jejich součástí.^{10/} Bez tohoto srovnání by studium oradel starších dob nebylo vůbec možné.

V inventářích usedlostí bývá v 16. a v 17. století na středních a větších usedlostech obvykle jeden nebo dva druhy oradel. Stálou součástí kmenového inventáře býval "pluh", ("plouch", "plouh"), jak se nazývalo oradlo nejčastěji užívané.^{11/} Nemusilo ovšem jít vždy o stejný typ podélně asymetrického pluhu. Vedle "pluhu" setkáváme se v některých oblastech ještě s dalšími názvy oradel: ve středních a jižních Čechách bylo to "rádlo", v jihozápadních "nákolesník", v severních zejména "hák". Jen podle skoupých písemných pramenů nelze však říci o které typy jde, stejně, jako nelze blíže charakterisovat "pluhy", a ani zjistit, zda pod těmito názvy můžeme hledat vždy druhy označované tak novodobou terminologií. V názvech byly totiž podstatné regionální odlišnosti.

 Pečetidla českých měst a obcí v Archivu Národního musea v Praze, ČSPS XXXIV, 1926, 60 /č.76/, viz i tab. III, č. 1, dále srovn. tamtéž str. 49, č. 37/. O moravských obec. pečetech viz V. Burian, Kus historie zemědělství v pečetích, Naše vlast 1958, 132-3 (nejstarší datovaná 1596). Vyskytují se však zejména od 17. století. Bohatý soubor rychetních pečetí je na příklad v SA Třeboň. Na pečeti rychty Libotynské (u Bavorova) z roku 1607 jsou plužní železa. Na dalších pečetech z poloviny 17. století se střídá oradlo s rýčem, kosou aj. (zejména sign. I 6 G beta 8). Radlice na pečetech bývají obvykle asymetrické. Za cenná upozornění vděčím p. archiváři V. Hadačovi. Zřetelný obraz rámového pluhu s asymetrickou vodorovně položenou radlicí, krojidlem a dvěma klečemi, s kolečkem, je na jetonu G. Hochreutera jáchymovské ražby z let 1573-78 (Numismatické odd. Národního musea Praha). O zemědělských nástrojích na obrazech mincí viz K. Turnwald, Zemědělství a myslivost na mincích, Věst. českosl. zeměděl. musea 1937, 190 a d. Plastíky a obrazy k legendě svatoprokopské s ďáblem zapřaženým v pluhu bývají až z doby mladší.

10/ Výzkumem zabývá se zejména Ústav pro ethnografii a folkloristiku ČSAV, který má bohatý dokumentační materiál. Jeho pracovníku dr. J. Kramaříkovi vděčím za mnohé cenné rady a upozornění.

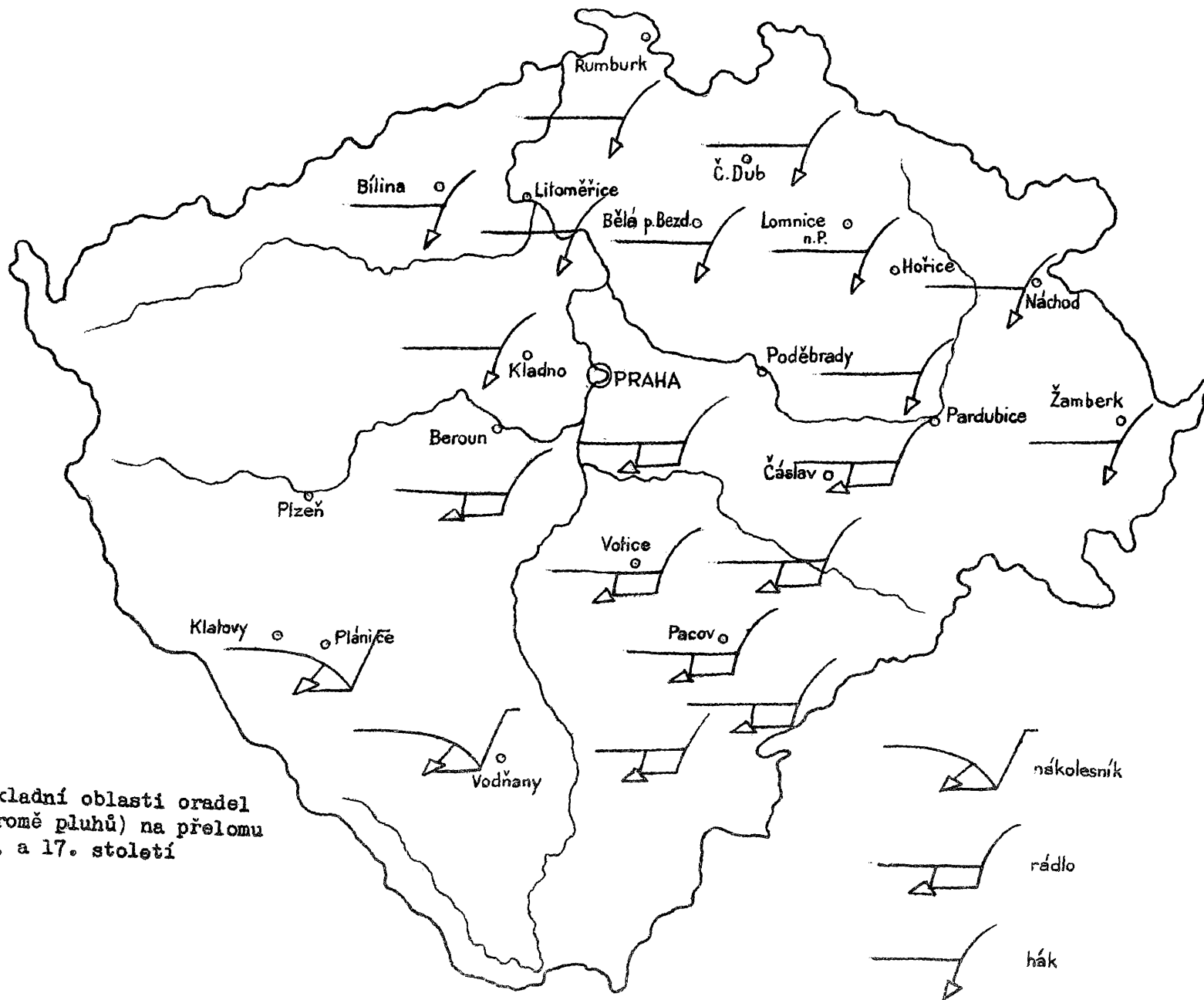
11/ Názvu "plouh" ("plouch") užívalo se v 16. století velmi často. Hujer (Československá vlastivěda III, 1934, 13; srovn. i Listy filologické 1921, 105/ a po něm F. Oberpfalcer, Jazyk knih černých, Praha 1935, 305, se domnívají, že je to termín nářeční, jihočeský. Ale zápisy pozemkových knih i jiné prameny (na př. smolná kn. rakovnická (1518), f. 120b: "a také při tom vzali plouh"; smol. kn. lounská (1595), fol. 9a: "vzal radlici z plouhu" a j. často) ukazují, že v 16. století nebyl ještě krajově omezen.

Obtížné bývá zejména zjišťovat analogické termíny v pramenech latinských a častějších německých, určovat význam názvů v normativních a tištěných pramenech, kde lze stěží rozpoznat regionální vlivy, anebo v soudobých překladech. Tak např. "nákolesník" se obvykle v německých pramenech 16. - 18. století nazývá "Hacken", nebo "Ackerhacken" a nelze jej tudíž rozlišit jen podle názvu, bez prostudování širších souvislostí, od "háku". Kromě toho termín "Hacken" v německém materiálu označuje též sekyru (Handhacken). Samotný český termín "hák" může v inventáři znamenat několik značně odlišných věcí: hák "domovní" - bidlo s železným hákovým zakončením, užívané k hašení ohně, "hák k tahání ledu", hák kamen ("k prsku", "pro oheň") ap. Z pozdější doby máme doklad, že na Šumavě označoval hák též radlici, hlavně u "nákolesníku".^{12/} V našem významu oradla lze tedy termínu "hák" užit jen tehdy, je-li připojena bližší charakteristika, anebo lze-li z jeho umístění v kontextu (mezi pluhem a dalším orebním nářadím) spolehlivě zjistit, že jde skutečně o nářadí orební. Velkou opatrnost při rozboru inventářů vyžaduje i výklad termínu "rádlo" a ještě spíše "voradlo". Těmito názvy se totiž někdy označovaly radlice a další části jiných typů oradel, například "pluhů".^{13/} Mluva pramenů bývá tu někdy dosti nejasná. Později v českém překladu Fischerovy hospodářské knížky z roku 1706 (poprvé vyd. latinsky r. 1679) se uvádí jako základ kmenového inventáře dvorů dva "pluhy": "sprostý" a "ušatý".^{14/} Ušatým "pluhem" myslí se nepochybně nějaký typ symetrického rádla. Tím méně mohli bychom usuzovat jen z názvů na primitivnost nebo dokonalost nářadí podle běžné vývojové klasifikace: hák - rádlo - pluh. Vedle regionální tradice je nutno brát v úvahu i rozdílné funkce druhů nářadí a je-

12/ Srovn. např. SÚA PK Volyně 36, pag.5, v Újezdec, p. Dub (1799): "1 hák neb náhradník". Termínem "náhradník" označovala se v této oblasti radlice, jak máme doloženo na př. v SÚA PK Volyně 20, f.117b, v.Čestice, p. Čestice (1800): "2 nákolesníky, s náhradníkama", srovn. též pozn. 25.

13/ Srovn. SA Praha, odd. Krivoklát, fond Smečno, gr.kn.č.278, f.173, v. Holšovice (1626): "1 pluh, k němu dvě radlice a 1 voradlo. Na panství Smečenském vyskytují se jinak "háky". Podobně nejasný je výskyt termínu "rádlo" na sever od Labe, na Jičínsku, počátkem 17. století ve dvořech Smiřických v Úlibici, Konecchlumí, Olešnici u Staré paky na panství Kumburském a Úlibickém /SÚA III, Fideikomis, Trautm.1618/, kde na téměř panství se v okolí vyskytují jen "háky".

14/ Ch. Fischer, Oculus Domini /1679/, česky: Knihy hospodářské skrze dvojctihradního kněze Kryštofa Fišera T.J. sepsané . . . na česko přeložený od Jana Bannera, 1706, I, 13, viz výťah u Kalouska, AČ XXIII, 461 a d.

1. Základní oblasti oradel
(kromě pluhů) na přelomu
16. a 17. století

jich upotřebitelnost v různých terénních a půdních podmínkách a tomu odpovídající konstrukční úpravu.^{15/}

O tom, že při užívání "háku" a "rádla" nešlo o nějaké přžitky z pra-starých dob, ale o funkční uplatnění nářadí při úpravě polí v určitých oblastech svědčí již sama skutečnost, že např. "háky", v 18. století již na svou dobu neobyčejně vyspělé, udržely se v pokročilých obilnářských krajinách ještě v 19. století.

Díky bohatosti pramenů můžeme sledovat kontinuitu většiny českých oblastí charakteristických užíváním určitého typu orěžního nářadí od 16. do 19. století. Vzpomenuté druhy oradel, vyskytující se v inventářích 16. století, představují vcelku souhrn základních typů orěžního nářadí až do 19. století. Rozdíly variant těchto typů, uváděné v přehledných dílech o české agrotechnice z konce 18. a počátku 19. století jsou ve skutečnosti malé a spočívají vlastně v menších konstrukčních úpravách - přizpůsobení místním podmínkám.^{16/} Tomu nasvědčuje i soustavný výzkum hmotných památek ve zkoumaných oblastech.

Kontinuitu "nákolesníku" můžeme sledovat podle názvu v jižních Čechách v hornatém kopcovitém terénu na Šumavě a v přilehlé oblasti.^{17/} V literatuře se obvykle upozorňuje na blízkou příbuznost konstrukce zachovaných "nákolesníků" z 19. a 20. století se starými slovanskými rádlý; typologicky je jim tento druh symetrického oradla velmi podobný.^{18/}

15/ Srovn. J. Kramařík, cit. d., 114. Bylo by jistě užitečné studium regionálních názvů oradel v Čechách a jejich součástí, jak je začali na Slovensku J. Podolák, Nomenklatura pluhu na území slovenského ethnika, Slovenský národopis V, 1957, 307 a d.; nebo v Polsku I. Judycka, Nazwy narzędzi ornych w gwarach Pomorza Mazowieckiego, KHKM 1957, 245 a d.

16/ Srovn. zejména J. Mehler, Erste Sammlung der böhmischen Ackergeräthe oder theoretisch - praktische Beschreibung der in dem Königr. Böhmeim üblichen Pflüge, Haaken, Eggen, Walzen, des Queckenrechsens, einer neuen Säemaschine und verschiedener Pflügingsarten, Praha 1784; 2. vyd. vyšlo (rozšířené) v Die Landwirtschaft des Königr. Böhmen, 1795. Dále E. Michna, Böhmens Haus - und Landwirtschaftsgeräte in Verbindung mit den merkwürdigenen ökonomischen Werkzeugen des Auslandes beschrieben, I - II, Praha 1826-27.

17/ Srovn. na př. SÚA PK Plánice 1, p. Nalžovy a Neprachov (1609), f. 16b: "nákolesník i s železem", podobně f. 11b, 274 a na mnoha jiných místech tohoto panství. Dále SÚA PK Vodňany, v. Strunkovice (1610), f. 6: "plouh jeden s železí, nákolesníky dva s náradníky, s kolečky..." Oblast "ná-

"Rádlá" užívalo se v 16.- 19. století nejčastěji ve středu Čech, od-
tud pak na východ někdejších krajích Kouřimském a Čáslavském, na jih
v severním Bechyňsku (zejména v okolí Pacova a Pelhřimova), dále ve Vltav-
sku a Podbrdsku.^{19/} Již na přelomu 16. a 17. století postihujeme zřetelně
hranici dvou názvů a zřejmě i typů oradel, "rádla" a "háku", západně od
Zbraslavi, mezi severními vesnicemi někdejšího panství Křivoklátského
(okolí Lužné aj. - "rádlo") a západní částí panství Buštěhradského ("hák").
Náčrtnutá oblast "rádla" zahrnuje většinou mírně zvlněný terén s lehčími
a středními půdními druhy, kde se ještě ve 20.století vesměs vyskytovala
oradla stejného názvu, charakteristická symetrickou radlicí, rámové dřev-
ěné konstrukce s plazem.

S "hákem" setkáváme se na přelomu 16. a 17. stol. v inventářích na
velké prostorech severních Čech, podkrušnohorskou oblastí počínajíc, přes
větší část tehdejšího kraje Litoměřického, Boleslavského, Hradeckého a
severní část Chrudimského, místy zasahuje oblast výskytu hluboko do střed-
ních Čech.^{20/} Doklady, které se nám podařilo sehnat, svědčily by o tom, že
se "hákem" užívalo zejména ve zvlněném a horském terénu, ovšem závislost

-----
kolesníka" v 17.-19. stol. sleduje pro Kabinet pro ethnografii a fol-
kloristiku ČSAV A.Petraňová, již vděčím za poskytnutí materiálu z té-
to doby. Srovn. SA Třeboň, Vimperk V AU 8 - č.1, sirot.registra 1578
18/ Viz Peisker, cit.d., 56 a d., 64; R.Bräunigart, Die Urheimat der Landwirt-
schaft aller indogerm.Völker, Heidelberg 1912, 107 a d., 215 a d; L.
Niederle, Radlo a pluh, Národopisný věstník československý 1917, 7;
J.Kramařík, cit.d., 116; F.Šach, cit.d., 39. K tomu srovn.F.G.Bodien,
Der Mecklenburgische Haken, Oldenburg 1840.

19/ Srovn. na př. frýdlantskou instrukci z r.1628, AČ XXIII, 51 (nezná-
má provenience), dále: SÚA PK Zbraslav 102, v.Radotín /1618 a d./;
Pacov I /1602 aj./; p. Hořepník Arcibiskup.archiv Praha B43/10, reg.
purkrechtní stat.novorychnovského od r.1589; SÚA PK Votice 142; SÚA
PK Benešov 42, p.Benické, v.Benice /1617 a j./ SÚA UR Nová Liben,
inventář dvora 1591; SÚA UR Žleby, inv.dvora 1561; SÚA PK, p.Míro-
šov /1612 aj./ a další. Obtížné bývá určit význam termínu "voradlo"
pramenech, které někdy může znamenat též nějaký typ rádla. Vysky-
tuje se již na počátku 15.století na př.: 4 pluhy se vši přípravu,
nož k nim slušie. A zbytečných piet radlic a 3 voradla a 3 lencechy..."
viz F.Graus, cit.d., I, 111, pozn.133. Voradla vyskytují se dále AMP 5573,
v.Michle a Dolany (1563, 1580 a j.). Srovn. i pozn.13.
V německých a latinských pramenech bývá těžko rozeznat "hák" od jiných
symetrických oradel. Srovn. na př. již ve starší době, inventáři z
poč.15.stol.: "It.vomeris, aratrum spectantes, quod in vulgari vocat-
ur hakan", srv. F. Graus, cit.d., I, 111, pozn.133. V českých pramenech
vyskytují se háky na přelomu 16. a 17. stol.: SÚA PK Bílina 980,
Radovesice aj., SÚA PK Slaný 176, p.Zlonice; SÚA PK Litoměřice 78,

na půdních podmínkách zde není vždy patrna. Severočeská oblast rozšíření "háku" se namnoze kryje s hranicí téhož, nebo podobného názvu v 19. a 20. stol., což patrně svědčí rovněž o vývojové kontinuitě.^{21/} Bohužel nám prameny nedovolují sledovat vývoj tohoto nářadí až k nejdokonalější variantě t.zv. "Trutnovského háku", jak ji zastihujeme koncem 18. století, která je podle všech známek již oradlem novodobým, vyspělým, předjímajícím funkci pozdějšího ruchacla v kopcovitém terénu,^{22/} (obdobně je tomu i se zvláštním typem oradla, "percákem", vyskytujícím se v 19. století i v západních Čechách - hranice mezi ním a "nákolácníkem" jde severně od Klatov - kde ještě koncem 18. stol. byly obvykle jen "pluhy"). "Háky" 18. a 19. století vyznačují se symetrickou radlicí, chybí jim plaz. O starém domácím původu severočeských "háků" vyslovili někteří autoři pochybnost, k čemuž je přivedla poměrná dokonalost novodobých háků a cizí terminologie nářadí a jeho součástí v 18. - 20. století.^{23/} V 16. století se ovšem místy užívalo slovanského názvu "lemech" pro radlicí "háku", čímž nelze ovšem dokazovat starobylost tohoto nářadí; terminologie se nejednou přenášela na zdokonalené nástroje a jejich součásti.

Druhý typ oradla vedle "pluhu" nevyskytuje se u nás v 16. a v 17. století zcela pravidelně ve všech oblastech. Například místy v rovinném pásu středního Polabí, podobně na Budějovicku, v západních a středních Čechách užívaly se jen "pluhy". Nejsou řídké i rozdíly v inventářích jednoho panství.

p. Třebušín; SÚA PK Roudnice 303, p. Roudnice (f. 110, 228); SÚA III Praha, p. Rumburk - Fideikomis - Vchynští 1619; SÚA UR Bělá p. Bezd., taxa dvora; inventáře dvorů na panst. Smiřických (SÚA III, Fideikomis - Trautm., Fdk VII E 9, 1618); p. Český Dub (f. 54, 54b, 68b, 71), p. Navarov (f. 71), p. Hořice (f. 114b); SÚA PK Lomnice n. Pop. 3106, v. Nová Ves a. j.; SÚA PK Jaroměř 191, v. Librantice a. j.; invent. dvorů p. Smiřických (SÚA III Fideikomis - Trautm., p. Náchod, dv. Skalice (f. 132), dv. Ryzmburk (f. 134), dv. Vel. Třebešov (f. 137b); dv. Ratibořice (f. 138b), dv. Malý Třebešov (f. 140); SÚA PK Žamberk 17, 18, 19; Archiv Nár. musea, F - Pardubice (155), registra purkrechtní p. Pardubic 1537-1540, v. Živanice, Pravy, Kasalice, Libišany, Pohřebačka, Bukovka, a. j.; inventář dv. Kamýku severozáp. od Prahy /srovn. O. Šeda, Venkovské statky kláš. sv. Jiří na Hradčanech v 16. a 17. stol., rkp. dipl. práce 1957, Archiv KU Praha/; SÚA PK Kladno 30, p. Buštěhrad; SA Praha, odd. Křivoklát, fond Smečno, gr. kn. č. 272, 278 a. j.

21/ Srovn. J. Kramařík, cit. d., 115 a L. Štěpánek, cit. d., 137.

22/ Nejstarší vyobrazení Trutnovského háku u Mehlera, Erste Sammlung..., Na to, že tu jde o oradlo ve své době velmi vyspělé, upozornil již Braungart, cit. d., 54; nověji J. Kramařík, cit. d., 115, kde přetis-

Vcelku můžeme shrnout: základním typem orebního nářadí byl obvykle na přelomu 16. a 17. století v Čechách "pluh", vždy zřejmě asymetrický, a ostatní termíny označují oradla symetrická, která nacházíme v inventářích zřídka samotná; jejich výskyt bez "pluhů" nebyl častý, zejména na větších usedlostech.

Jak vypadala konstrukce základního orebního nářadí, "pluhu"? Známe řadu názvů jeho částí. Veleslavín ve svém slovníku z roku 1598 uvedl tyto díly "pluhu": "voj", tj. hřidel, "kleč", "plužní hlavu" jako synonymum pro "plaz", "radlicí" či "rádlo", "plužní zub", jinak "krojídlo" a "votku".^{24/} Chybí tu z důležitých částí pluhu odval a slupice.

V inventářích bývají při charakteristice oradel vzpomenuty jen důležité a drahé, obvykle oddělitelné pracovní části, nejčastěji označované jednoduše jako "železí" nebo "železa". Tyto části musili hospodáři kupovat, ostatní si nejspíše zhotovili sami doma. Někde poznamenal písař podrobněji: "plouh s radlicí a krojídlem", "pluh s radlicí a krojídlem, houžev, kolečka" a podobně. V jižních Čechách užívalo se již ve 14. století pro plužní radlici označení "náradník", a to se udrželo v 16. - 17. století i později.^{25/} V jiných oblastech zvala se radlice

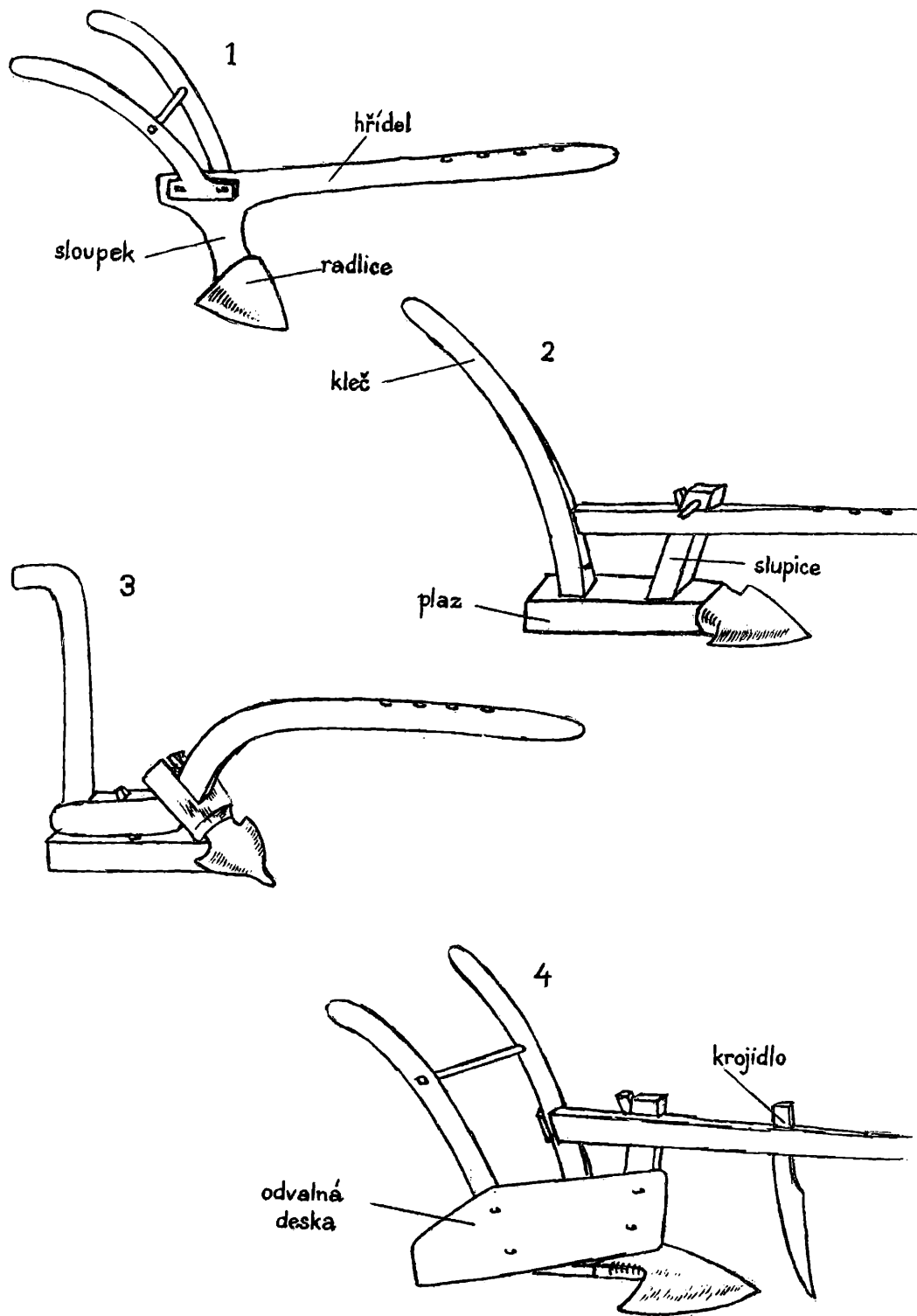
"radlem" nebo "lemechem". Výrazem "lemech" rozlišovala se někdy v severních Čechách radlice "háku" od "radlic" plužních, podobně, jako "nárad-

-----
kuje i vyobrazení z Mehlerova díla /str.122/. Dále viz Feisker, cit. d., 52; Braungart, cit. d., 54, 65; J. Šťastný, cit. d., 57.

24/D. Adam z Veleslavína, Nomenclator quadrilinguis, Praha 1598, 419. Popis jednotlivých součástí na schematických náčrtech a jejich funkci při orbě srovn. J. Petráň -. A Petráňová, Vývoj českých oradel za feudalismu, Dějepis ve škole 1958, 387 a d.

25/Později někdy znamenal termín "náradník" v jižních Čechách celé oradlo. - Srovn. staré doklady u Niederleho, cit. d., 10, pozn. 54. Niederle uvádí tam též "hák" jako termín pro radlici - srovn. též zde pozn. 12. Novější četné doklady "náradníku" jsou například v tábořské knize černé (viz J. Straka, Z tábořské knihy černé, Tábor 1937; dále Arcibisk. archiv Praha B 43/10, registra purkrechtní p. Novorychnovského, esdule mezi f. 172-3 (1604): "brány a náradníček"; tamtéž mezi f. 244-5: "rádlo, ... kolečka, houžev, náradník"; nebo na př. i ve středních Čechách: SÚA PK Benešov 42, p. Benické, v. Benice, grunt Jana Hrdouna 1601: "plouh [s] radlicí, rádlo s náradníkem. Zde je tedy rozlišena "radlice" u "pluhu" a "náradník" u "rádla", stejně se později rozlišovaly "radlice" u "pluhů" a "náradníky" u "nákolníků" na Šumavě. Podobně rozlišovaly se u "háků" "lemechy" proti "radlicím" "plužním". Srovn. pozn. 26.

23/O degeneraci moderních typů těchto oradel psal již E. Hahn, Zeitschrift f. Ethnographie 1909, 975, naposledy J. Kramářik, cit. d. 115.

2. Základní typy českých oradel.

1) hák

2) rádlo

3) nákolesník

4) rámový pluh

ník" označoval někdy v jižních Čechách pouze symetrické radlice.^{26/}

Pokud jde o tvary radlic, zachovalo se, vedle těžko datovatelného materiálu archeologického, několik zřetelných vyobrazení. Asymetrickou radlici nacházíme na dřevořezbě - ilustraci k přemyslovské pověsti v Hájkově kronice z r. 1541. V obdobné scéně rukopisného Příbramského kancionálu z doby kolem r. 1580 je v miniatuře hned dvakrát, jednou v obraze, podruhé v kartuši. Velmi blízké poslednímu vyobrazení v kancionálu Sedlčanském z r. 1591. Středoevropské plužní radlice měly velké křídlo čepele vpravo. V ikonografickém materiálu 16. a z počátku 17. století nepodařilo se nám nalézt zřetelné vyobrazení symetrické radlice. Z písemných zpráv i odjinud víme, že radlice byly různě velké, měly různou šířku záběru, čemuž musila odpovídat bytelnost celého oradla a množství potahu.^{27/} O velikosti některých radlic můžeme si učinit představu podle různých zpráv o jejich váze. Velké dvorské radlice na Novohradsku vážily např. roku 1627 kolem 6 kg.^{28/} Podle velikosti lišily se i jejich ceny; byly z nejdražších částí ořebního nářadí a proto také bývaly nejčastěji /vedle

26/ "Radlo" viz Neiderle, cit.d., 10; dále na př. B. Lůžek, Špitální dvůr v Dobroměřicích v letech 1517 - 1542, Historie a musejnictví 1957, 204: "rádlo k pluhu"; podobně Veleslavín, Nomenclator quadrilinguis, 419, má "radlice, rádlo" jako synonyma, stejně jako česká verze Komenského Orbis pictus, Veškerých spisů J.A.K. sv. X, /8/, 91. "Lemech" srovn. např.: "pluh s železy, hák s lemechem" SÚA PK Bílina 980, v. Radovesice, častěji; nebo: "pluh 1, hák 1, lemechy 3, radlice 2", hák s lemechem a kolečkami 1, hák bez železí 1..." aj., tamtéž. SÚA PK Slavný, p. Zlonice, v. Beřovice (1613): "lemech s železy 4", nebo "Pluh s železím, hákovou radlicí" (1620), ale tamtéž: "radlice 2, lemechy 2, krojidla 2" (1611, v. Želivčice); dále na př. SÚA PK Kladno 30, p. Buštěhrad, f. 521b (1616): "pluh s železem, hák s lemechem. Peisker (cit.d., 25) a po něm Niederle (cit.d., 10, pozn. 56) se domnívají, že "lemeš" označoval u nás celé rádlo, jindy "lemech" odvalnou desku (Peisker, cit.d., 67, Niederle, cit.d., 154, pozn. 108). Niederle, cit.d. 10. poukazuje na to, že "radlice" je u nás doložena poměrně pozdě, až ve 14. stol. (srovn. k tomu F. Graus, cit.d., II, Praha 1957, 374 a d., 382 a d.). Že již počátkem 15. stol. se rozlišovalo mezi "lemechem" a "radlicí" je vidět z dokladu, který uvádí F. Graus (viz pozn. 19), dále F. Graus, cit.d. II, 383). Zdá se, že slovo "lemech" udrželo se do 16. století, i když ne vždy, hlavně jako označení radlic symetrických, podobně jako jinde náradník (viz. pozn. 25). Avšak na př. SÚA PK Jaroměř 191, v. Librantice, pag. 47: "hák s radlicí 1"; ANM F Pardubice (155), reg. purkrecht. 1537-1540, f. 6 (1537): "hák i s radlicí", podobně tamtéž; f. 18 b (1537): "radlice háková i s hákem"; dále podobně f. 20, 22, 54, 58 a j. Stejně někde na dvorech panství Smiřických /SÚA ZLO, Fideikomis, Trautm./

27/ Velké a malé radlice uvádějí se v hospodářských účtech dvorů a můžeme

krojidel/ kořistí zlodějů, kterým nedalo mnoho práce je odmontovat.^{29/}
 Ve druhé polovině 16. a v 17. století vyráběly se zpravidla ve velkém
 v hamrech, seriově, jako zvláštní sortiment železářského zboží (vedle
 krojidel, hřebíků aj.).^{30/} Prodávali je buďto sami hamerníci, nebo že-
 lezníci ve městech a venkovské sklady železa (v hospodách, mlýnech aj.).

Jako pracovní část oradla nejvíce trpěly, brzy se opotřebovaly, otu-
 pily, proto se musely častěji vyměňovat a ostřit. Soudobí hospodářští
 teoretikové si naříkávali na špatnou údržbu selských oradel při robotách,
 zejména tupé radlice. V bohatších usedlostech bývala "železa" náhradní.
 Staré radlice městští i venkovští kováři "nakládali" - navařovali, "zahý-
 bali", nebo "ostřili".^{31/}

Při orbě záleželo nejen na stavu radlice, ale i na jejím správném
 nasazení a úpravě, proto již Brtvín (r.1540) radil šafářovi, aby dohlížel
 na pluhaře, "jak voře aneb se skládá: neumí-li sobě který pluhu dobře
 spraviti a želez nasaditi, aby mu ukázal a naučil ho, jak se při tom cho-
 vati má, aby rolí nezkazil...."^{32/} Radlice byla snadno odnímatelná, pou-
 ze nasazená na plazou, takže mohla při orbě i spadnout.^{33/} Oradlo se upra-

je poznat též podle rozdílu cen. Není ovšem vždy jasné, nejde-li o
 radlice k různým typům oradel. Srovn. na př. B. Lůžek, cit. d., 204 aj.
 Jindy na př. ve Stříbře pohybovala se cena velkých radlic roku 1616
 mezi 30 gr.míš. - 34 gr.míš. (totéž v roce 1620), cena malé radlice
 kolem 28 gr.míš. - MA Stříbro, kn. počtů I B 3, 1615 - 1721, podobně
 i jinde, viz násl. pozn.

28/ SA Třeboň, fond Nové Hrady, č.2741, váhy uváděny v librách, 11 1/2
 - 12 lib. /3 příklady/.

29/ Časté zmínky jsou ve výpovědích na mučidlech ve smolných knihách.

30/ O tom svědčí zmínky v účtech. Srovn. dále J. Kořan, Staré české že-
 lezářství, Praha 1946, 60 a d., 67 a d. O prodávání ve velkém svědčí
 na př. zápisy kn. počtů m. Stříbra aj.

31/ Tak v taxě řemeslnické m. Rokycan z 22.V.1625 /AM Rokycan, snešení
 obecní od r. 1520, fol. 37a/ se uvádějí platy kovářům od: "nasazení
 radlice a zahnutí 8 krejc.l.d., od nasazení krajadla 3 krejc.3d.,
 od nakládání radlice a čertadla 12 krejc., od vostření želez, radli-
 ce a čertadla 7 d." Na panství novohradském platilo se v letech 1621
 -1622 od nakládání páru plužních želez hamerníkovi kolem 20 gr.míš.,
 podobně dávala se tam předělávat stará železa na nová /SA Třeboň, fond
 Nové Hrady, č.2741/. V drahoním řádu pro pražská města z 2.I.1626: "od
 pluhu nového okování panským železem 40 gr.míš, od okování bran 1 k.
 míš., od nakládání radlice s krojidlem 40 gr.míš." /SÚA PT/.

32/ Srovn. V. Černý, Hospodářské instrukce, Praha 1930, 126.

33/ Srovn. J. A. Komenský, Moudrost starých Čechů.

vovalo pomocí klínů u slupice, klečí, hřídele, dále potýkačem a podobně.

"Krojídlo", "krajádlo", "črislo", "plužní zub"/, jinde, na příklad v jižních Čechách bývá v 16. století běžný název "čertadlo"/, nalézáme takřka vždy na obrázcích.^{34/} Jeho základní tvar se mnoho neměnil, jak to můžeme potvrdit i z archeologického materiálu. Bylo důležitou součástí jednostranných oradel s vodorovně položenou radlicí, hlavně pluhů. Bývalo však i u jiných typů.^{35/} Podle celkové konstrukce oradla lišilo se velikostí.

Z dalších železných částí bývá ještě v písemných pramenech uváděna "houžev", závěsný kruh u koleček, což je zároveň svědectvím o přibývání železných součástí nářadí během vývoje. V 16. a v 17. století vyskytují se v inventářích spolu s "houžvemi" též "táhla", "těhle" k pluhům - provazová /konopná/, nebo řetězová.^{36/}

Jako samostatná část jmenují se někdy, ne však vždy, v inventářích kolečka, která nacházíme na všech známých vyobrazeních oradel z této doby, u "nákolesníku" je můžeme předpokládat už podle názvu.^{37/} Někdy mívala okované zděři, nápravy a ráfy, jindy byla bosá. Oradla bývala okovaná,

34/ Srovn. Niederle, cit.d., 154; dále ze starší doby též K.Borový, Liber erectionum, I, Praha 1875, 214, č.365, v. Chotouň u Jílového, 13.X.1384: "unum aratrum cum vomere et alio ferro, quod vulgariter dicitur czrtadlo". V inventářích v grunt. knihách na přelomu 16. a 17. stol. vyskytuje se nejčastěji výraz "krojídlo", jinde též "krajádlo". "Črislo" není obvyklé - uvádí se v české verzi Komenského Orbis pictus /cit.vyd., 91/. "Plužní zub, krojídlo - das Sech", Veleslavín, Nomenclator quadrilinguis, 419. "Čertadlo" často v tábořské knize černé /viz Straka, cit.d./, ale též na Křivoklátsku ve vsi Lužné: "voradlo sešlé, čertadlo jedno" /SÚA PK Křivoklát 2, fol.50, 1564/, dále SÚA PK Přeštice 212, f.23 /1632/: "jedna radlice a jedno čertadlo" a v taxě rokycanské, kde se dokonce rozlišuje mezi "krajadlem" a "čertadlem". Podstata rozdílu není nám známa.

35/ Ze starých dokladů viz M.Beranová, cit.d., 325.

36/ Srovn. časté případy "těhel" v reg.purkrecht.pardubických 1537-40 /ANM F Pardubice/. Na dvorech panst. Smiřických /SÚA III Fidekomis, Trautm./ bývala řetězová a provazová "táhla". V našem dialektovém materiálu vyskytují se později "těhlice" jako řetízky, které poutají brány k bidelci /srovn.Kott, Slovník českoněmecký, IV, 41/. Proti tomu "táhla" u pluhů značí v novější době kleče /Kott, Slovník, IV, 40/. Takový výklad materiál ze 16. stol. nepřipouští.

37/ Viz na př. SÚA PK Kralovice 167, v.Vejrov, f.43 /1586/: "1 pluh s železí a kolečkami okovanými"; SÚA PK Benešov 42, p.Benice, v.Benice, gr. Štěpána Hrachovce /1627/: "Kolečka ploužní"; SÚA PK Bílina 980, v.Razice /1626/: "hák s lemechem a kolečkami 1" ; SÚA PK Votice 142, f.18 /1671/"rádlo s kolečkami"; jako neúplný uvádí se "pluh s železím bez koleček" /1636/, SÚA PK Nové Benátky 125, p. Brandýs n.L.mč.Mečeříž.

pluh se "plechoval" - t.j. jeho části se pobíjely plechem.^{38/}

K vybavení oradel náležely i okované váhy, rozlišované někdy, zejména v inventářích dvorských od vah vozových.^{39/} Plužní váhy byly nejspíše lehčí, ne tak pevné, jako vozové. V inventářích selských bývají však většinou pouze jedny váhy k vozům i k pluhu. Místy se pro ně užívalo názvu "příčna".^{40/} Pomocí bran zapřahal se pár potahu, jeden kůň přípřeže spojoval se rozporkou /"rozpořicí", "brdečkem", "příčencem"/.^{41/} Váhy poutaly se k "drábcí" koleček nejčastěji asi pomocí "svorníku".^{42/}

Na obrázcích bývá někdy též "botka", "styk", "otka" - železný škrabák s dřevěnou násadou, jejíž podle Komenského a Fischera držel orač v pravé, u většiny lidí obratnější ruce /levou přidržoval kleče/ a odhrnoval jím hroudy a čistil radlici při orbě.^{43/} Tento popis odpovídá orbě pluhem, který měl odval po pravé straně, jako střeoevropské pluhy zpravidla mívaly. V poddanských inventářích však bývá "otka" zřídka zapisevána.

Popis plužních koleček se schematickým náčrtem uvádí L.Nakládal, Příspěvek k názvosloví pluhu, Věst. Českosl. zeměděl. musea 1934, 116-118.

- 38/ V taxe rokycanské z r. 1625 /měst.arch. Rokycany, snešení obecní od r.1520,f.37a/: "K plouhu: od okování plužných 2 kolíček sděrní a pošínováním 16.krejc.4 d., a když se kolečko nešínuje od dvou 8 krejc. 1 den., od okování hřídele a plechování plouhu 9 krejc.2den., od plechování zděří s nápravami a houžví 9 krejc.2 den., od vokování váhu k plouhu 14 - 16 krejc.". Podobné kovářské práce se uvádějí i v položkách vydání dvorských účtů. Detaily kování jsou patrné na vyobrazeních na příklad v Českobrodském kancionálu, Třebeňickém kancionálu, graduálech Příbramském a Sedlčanském.
- 39/ Na př. na dvorech p. Smiřických i j.
- 40/ Srovn. na př. SÚA PK Litoměřice 78, f.77: "příčna dvoje a jeden malý příčenee"; SA Praha, odd.Křivoklát, fond Smečno, gr.kn.č.272,mč. Smečno /Muneyfay/; /1596/: "příčný okovaný 4, rozporky okovaný 3" aj. Výklad slova srovn. Jungmann, Slovník III,55l.
- 41/ "Rozppřice", totéž co rozporka u Jungmanna, Slovník III,908;"brdo", "brdečko" =tj.rozporka, srovn. SÚA PK Žamberk 17, f.237 (1613): "brdečko jedno.... klín železný..."; Kott, Slovník I,94; Machek, Etymologický slovník, 42.
- 42/ Viz invent.dv.na p. Smiřických /SÚA III, f.35:"svorníky, za něž koně táhnou. Výklad termínu srovn.J.Nakládal, Příspěvek k názvosloví pluhu, Věst.Českosl. zeměděl. musea 1934,117 /též vyobrazení/. Zřetelný ná-kres svorníku je na př. již v kodexu Jana z Jenštejna z 2.pol.14.stol., srv.Dějepis ve škole 1958, 390,obr.4.
- 43/ Velmi pěkná vyobrazení "otky" v kartuších Příbramského a Sedlčanského kancionálu. Dále srovn. česká verze Komenského Orbis pictus /cit.vyd., 91/. Fišer, čes.vyd,mI, 13, viz AČ XXIII, 467; V.Černý, cit.d.,130.

Rovněž tak železné potýkače nevyskytují se v zápisech inventářů, snad jsou někde zahrnuty v pojmu "železa."^{44/} Termín "řidelnice" /asi co hřidelnice/ u pluhu, vyskytuje se na počátku 17. století bez bližší charakteristiky.^{45/} Někdy bývá zapsána též "sekera záplužní" ("plužní," "zapluhačka")^{46/} potřebná k úpravě a při práci s pluhem.

Okování oradel bylo dílem venkovského nebo městského kováře. Kovář dělal plužní kolečka, po případě ještě váhy. V účtech některých dvorů v 16. století nacházíme v rubrice vydání i položky za "desky k pluhům"; byly nejspíše z tvrdého dřeva řemeslně opracované.^{47/} Oradla konstruovali si většinou podomácku sami hospodáři, ve dvorech se ukládala šafářovi povinnost, aby sám dovedl zhotovit i opravit orební nářadí.^{48/} To je patrné i z dvorských účtů, kde nenacházíme v rubrikách vydání za celá oradla, brány a podobně. Je nasnadě, že zemědělci dělali nářadí takové, jaké podle jejich zkušeností nejlépe vyhovovalo půdním podmínkám, terénu, a zároveň na jaké byli tradičně zvyklí v té které oblasti. Nejednotnost konstrukce musíme předpokládat.

"Votka" uvádí se v registrech purkrecht. pardubických z let 1537-40 /ANM F Pardubice/, na př. f.19,25 aj. Časté jsou "otky" též v inventářích dvorů Smiřických. "Votka-Pflugsterz", u Veleslavína, Nomenclator quadrilinguis, 419.

44/ Nenalézáme je na př. v inventáři malešického dvora r. 1636, uvedeném F. Menčíkem, Zásady hospodaření ve století XVI.-XVII., Praha 1893,7.

45/ Viz inventáře dvorů na p. Smiřických, 1618 /SÚA III/, f.71, dv. Navarov, kde je "řidelnice" uvedena hned za "radlicí" a "krojidlím" před "branami"; nebo SÚA PK Žamberk 17, f.184b (1626): "železa plužná, řidelnice, hák železný". Viz též Kott, Slovník I, 491 "hřidelnice"/. Objasnění vyžádá si termín "voradlo," nebo později "voračka" u pluhů, vedle radlic a krojidel.

46/ Uvádí ji podle sels.inventářů z Jičínka a okolí O. Oliva, Hospodářské nářadí v severovýchodních Čechách ke konci^{46/} a počátkem XVII. století, Věst. Českosl. zeměděl. musea 1930, 324: "sekera záplužní". Dále srovn. SA Praha, odd. Křivoklát, Fond Smečno, gr.kn.č.272, mč. Smečno, f.15 /1591/: "sekera 1, plužní sekera 1, ..."; a na př. ještě inventáře dvorů na p. Smiřických /SÚA III/, f.71, dv. Navarov: "zapluhačka" mezi sekyrami a klíny, Tamtéž, f.35 vyskytují se "krále k pluhům" - významu nám neznámého. Srovn. též "ploužnička" SA Třeboň, N. Hradý 4810b/1592/

47/ Tak na příklad v Kolíně stála v letech 1574-5 "deštka k pluhu" 9 den. /MA Kolín, účty špitál. dvora 1574/5, sign. XXX/; ve Stříbře 1616: "2 desky k pluhům 5 gr. 1 den. míš." /MA Stříbro, kn. počtů I B 3, 1615-1721/; dále srovn. B. Lůžek, cit.d., 204 /Dobroměřice/ aj. Pro srovnání: cena selksého pluhu ve vsi Čes. Plané r. 1605-1617 byla stejná, jako páru bran, 1 k. gr. míš., nebo 1 k. 15 gr. míš. /SÚA PK Č. Budějovice 1646, f.20. f. 6 a aj/.

48/ O tom četné doklady v instrukcích, srovn. V. Černý, cit.d.,

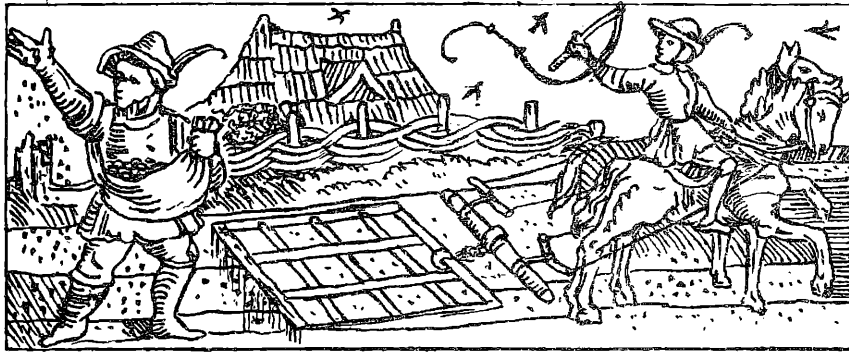
O jednostranných pluzích poučují nás nejenom vyobrazení asymetrických radlic a archeologické nálezy, ale též jednostranné "desky", odvaly u oradel na obrázcích a celková jejich konstrukce. Podle nich můžeme usuzovat na typy rámových pluhů užívané i v sousedství našich zemí, v Polsku a v Německu.

V oradlech bývá zapřažen nejmáčeji jeden pár potahu, na obrázcích k přemyslovské pověsti volí upoutání primitivním jhem. Autoři však pod vlivem tradičního podání (tlumočeného v této době zejména Hájkem) tím chtěli mimo jiné naznačit starobylost potahu i záprahu. Na jiných obrázcích vidíme potahy koňské, které se také nejčastěji vyskytují v inventářích statků, s chomouty a řádným postrojem. Tažných volů užívalo se méně a jen v některých oblastech, tam, kde byly dobré podmínky pro chov skotu a vhodný terén pro volský potah /měkko/. Jednou z nejvýraznějších oblastí je v Čechách Frácheňsko - jihozápadní krajina, Pošumaví.^{49/} Tam se často užívalo volských potahů na přelomu 16. a 17. století, jak na dvo-rech, tak v poddanském hospodářství. Počet volských potahů v našich kra-jinách stoupá za třicetileté války a po ní.^{50/} Někde, na příklad v Česko-brodském kancionálu, je oradlo taženo třemi koňmi; přední kůň příprže je spojen rozporkou. V Třebenickém kancionálu jsou v oradle zapřaženi čtyři koně. Dvou párů tažných zvířat, volů nebo koní, užívalo se při ztí-žené orbě s větším odporem, zejména přeorávání úlehlí a podobně, k taže-ní těžkých pluhů hlavně na dvorech, což předpokládalo i těžší nářadí pevnější konstrukce.^{51/} Lehčí selská oradla stavěná pro jednospreží /dva koně nebo voly/ by v takových podmínkách neobstála. V selských u-sedlostech bylo možno používat takového nářadí jen na větších statcích, tam, kde byly dva páry potahu. Na dvorech s dobrým stavem tažných sil se na jeden potah počítalo někdy až šest koní - nejspíše však k tažení vozů,

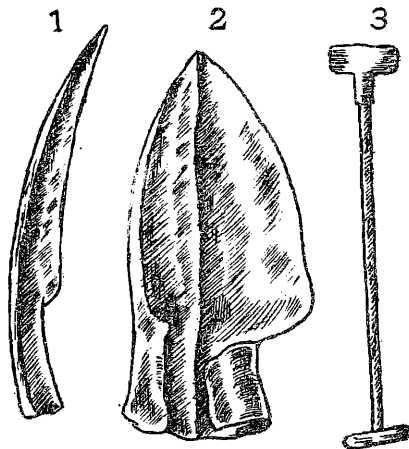
49/ Srovn. tab. II v čl. J. Petráně a Sv. Mydlarčíka, Historie a musejnictví 1958, č. 4 /na př. p. Strakonice, Hluboká a Protivín, Český Krumlov/.

50/ Srovn. o tom E. Janoušek, Poznámky k metodě studia živočišné vý-roby na feudálním velkostatku v 17. a 18. století, Historie a musej-nictví 1958, 11 a d.

51/ Srovn. na př. frýdlantská instrukce z r. 1628 a Černý, cit. d., 131 a d. Jako zvláštní přednost uvádělo se roku 1635 v odhadu dvora na p. Vysoké Veselí /Bydžovsko - SÚA UR/: "při témž dvoře jest rolí curodné pšeničné pospolu v jednom položení v rovinách, v zemi jedno-stejně ležící, kteráž tak zdičná a vorná jest, že třemi klisnami buď sucho anebo mokro, volně se vorati může..."

3. Vláčeni dřevěnou bránou a sítí
podle dřevořezu v Minuci a pranostyce M. Mikuláše Šúda
z r. 1554

4. Součásti pluhu

- 1) krojidlo
- 2) asymetrická radlice
- 3) otka

podle Sedlčanského kancionálu z l. 1582-95, obdobné
v kanc. Příbramském z l. 1579-82

ne pluhů.^{52/} Soudobí hospodářští theoretikové nedoporučovali vrchnostem ve druhé polovině 16. století, ale dokonce i v 17. století ornou robotu, neboť selské nářadí i potahy bývaly slabé a horší než dvorské.^{53/}

Oradla užívala se jen ve středních a větších usedlostech, tam, kde byly potahy. Následující příklad ze středně úrodné části brandýského panství ukazuje, že tam bývaly "pluhy" většinou jen na statech větších než půllánu /6 kop záhonů/.^{54/} Z 53 usedlostí v městečku Mečeřiži a ve vsi Kochánku se v sledovaném úseku 1570-1630 v převodním zápisu skorem u poloviny oradlo vůbec neuvádělo. Na jeden "pluh" i ve větších statech připadal zpravidla jeden potah v kmenovém inventáři (ve skutečnosti mohl být ovšem poměr v jednotlivých případech jiný). Dvoulánici mívali obyčejně buďto dva nebo čtyři koně, jeden nebo dva "pluhy". Lánici dva koně a pluh, ale někdy, zvláště ve válečných letech, i méně. Najde se ovšem i statek s třemi čtvrtěmi lánu, kde byly roku 1579 čtyři koně a jeden "pluh", ale zanedlouho, ještě v témž roce již jen dva koně, které jsou pak i v dalších pěti zápisech do roku 1630. V inventářích bývalo uváděno jen kmenové příslušenství - sedláci při dobrém chodu živnosti drželi někdy více koní a naopak se stávalo (například ve válce), že předávali

52/ Na př. ve dvoře v Miletínku /SÚA UR Poličany - Bydžovsko/ na p. poličanském r. 1561 se uvádí v odhadu: "klisen se chovati může 4 potahy, v každém po 6 klisnách"; dv. Vysoké Veselí na p. veseliském /SÚA UR Vysoké Veselí - Bydžovsko/ r. 1635: "klisen tažných potahy 4, každý potah po 6 klisnách. Viz též pozn.123.

53/ To vyplývá m. j. z námitek proti návrhu podanému r.1615, podle něhož měly se odstranit dvorské potahy na komorních panstvích v Čechách a jejich výkon nahradit robotními povinnostmi. Srovn. AČ XXII, 525 a d. Viz i V. Pešák, Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maximiliána II, ČDV 1929, Dále srovn. na př. ještě názory Fišera z r. 1679, AČ XXIII, 467; viz i Černý, cit.d., a d.

54/ To vyplývá z následujícího přehledu, podle SÚA PK Nové Benátky 125. V originále je uváděna rozloha v kopách záhonů, zaokrouhluje číslo podle klíče užívaného přímo v této knize: 12 kop záhonů = 1 lán.

koně:	0	1	1	2	3	4	?
pluhy:	0	0	1	1	1	2	?
<hr/>							
lánů do:							
1/4	17	1	-	-	-	-	-
1/2	8	-	-	1	-	-	-
3/4	1	-	1	3	-	-	-
1	-	-	-	5	1	-	-
1 1/2	-	-	-	3	2	-	-
2	-	-	-	3	1	2	-
?	-	-	-	-	-	-	2
celkem	26	1	1	17	4	2	2

statky bez potahu. Orební náradí jako součást nemovitosti uváděla se však obvykle s větší úplností a ne s takovými výkyvy jako stav živého inventáře.

Podobné vybavení orebním náradím jako v uvedené části brandýského panství bývalo i jinde ve středně úrodných oblastech.^{55/} Navíc se místy, jak už jsme se zmínili, užívalo jiných druhů oradel, jejich počet zapsaný v inventáři obvykle odpovídal počtu "pluhů". V hornatých oblastech, kde i area orné půdy na lán bývala menší, stačil i na větších statcích pouze jeden "pluh".^{56/} V úrodných /pšeničných/ krajích a na bohatých statcích příměstských, které byly náradím lépe vybaveny, mívali potah

55/ Srovn. na př. 14 statků v úrodné oblasti na panství zlonickém, v. Zlonice a Dřínov /SÚA PK Slaný 176/:

koně:	0	2	2	3	4
voli:	0	0	0	2	0
pluhy:	0	1	1	2	2
háky:	0	0	1	1	2

lánů /do/

1/4	3	-	-	-	-
1/2	2	-	-	-	-
3/4	-	1	4	1/	-
1	-	-	1	1	-
1 1/2	-	1	-	-	1 2/
celkem:	5	2	5	1	1

pozn.: 1/ u jednoho jen pluh s železím a lemech, u dalšího jen dvě radlice v jiném zápise téhož statku,

2/ jen 2 lemechy a 2 radlice.

Na panství buštěhradském, v. Bučkov, Makotřasy, Olšany /SÚA PK Kladno 30/:

koně:	0	2	3	4	4
pluhy:	0	1	1	1	2

lánů /do/

1/4	5	-	-	-	-
1/2	2	-	-	-	-
3/4	1	-	-	-	-
1	-	1	-	-	1
1 1/2	-	1	-	-	1
2	-	2	4	1	-
celkem:	8	4	4	1	1

Nedostatkem podobných statistik je to, že vzhledem k neúplnosti pramenů nemůžeme zachytit všechny usedlosti uvedených vsí, ale jen ty, u nichž se v prameni udává rozloha a inventář. Obdobnou situací nacházíme i na jiných panstvích.

56/ Tak na příklad v obvodu všelibické rychty na panství Český Dub /SÚA PK Č. Dub 3340/ mělo 15 potažníků/ z nichž 2 měli po 1 koni, jeden 3 koně/ vesměs po jednom pluhu. Podobně i jinde.

s oradlem i čtvrtlánici.^{57/} Například na Pardubicku bývalo v polovině 16. století na větších statcích 6 až 8 koní, 2 pluhů a někdy i jiný typ oradla navíc.

Vcelku můžeme shrnout, že nejčastěji býval v středních hospodářstvích jeden "pluh", na velkých statcích dva, jen zcela výjimečně na sel-
ských dvorcích i tři. Jeden nebo dva kusy dalšího typu oradla navíc ne-
bývaly ve všech krajích a ani tam, kde jejich užívání bylo obvyklé, ne-
měla je všechna hospodářství s "pluhem". Obdobný býval i poměr ostatního
nářadí, k němuž bylo třeba potahu.

Soudobí hospodářští teoretikové hleděli na to, aby oradla byla pev-
ná a dobře seřízená, aby "roli nekazila".^{58/} Důraz tu kladen zejména
na ostří a správné připojení krojidel a radlic, aby půdu "prokrajovaly"
a "obracely drn", zaorávaly hnůj, zároveň též, aby orba byla dosti hlu-
boká a "kořenové byliny a koukole vyplnění a umrtvení byli". Brázdy mě-
ly být rovné, bez roklí a bez hromad. Oralo se do úzkých záhonů. Na o-
radla kladen tedy požadavek, aby nejen půdu rozrývala, ale i rovnoměrně
obracela, k čemuž musila být jejich konstrukce upravena. Příčnými pře-
orávkami trhaly se velké drny odříznuté "pluhem", vytahovaly kořeny ple-
vele, rozbíjely hroudy a zároveň prst mísila, na což byl kladen důraz
při druhé, třetí i čtvrté hlubší orbě.^{59/} Zajímavé po této stránce je
například přesné popsání orné roboty na panství českodubském v urbárním
zápise z roku 1556, kde byla robotní povinnost vyměřena úkolově počtem
orných záhonů.^{60/} Každý záhon měli potažníci orat čtyřikrát v roce, te-

57/ To dosvědčuje příklad v Michle u Prahy, kde ze sedmi čtvrtlániků měli
3 po dvou koních a pluhu. Potažníci s 1 1/2 lánu měli tam 4 - 5 koní
a 2 pluhů, /někde navíc "voradla", kde je těžko zjistit, zda jde o
"rádla", nebo plužní součásti/ - AMP rkp.č.5573. Na statku záduší n.
Bílina ve vsi Razicích bylo 6 usedlých, z toho 2 potažníci, první půl-
lánik měl jednoho až tři koně a 1 vola k 1 "pluhu" a 1 "háku", druhý
lánik 2 koně, "pluh" a "hák" /SÚA PK Bílina 980/. Podobně i jinde.

58/ Brtvín, O dalších viz Černý, cit.d., 123 a d.

59/ Srovn. Černý, cit.d., 125; dále srovn. F. Matějka, Gostomski a soudové hos-
podářské instrukce v českých zemích, Slovanské historické studie I, Pra-
ha 1955, 31 a d. Z polské literatury o tomto tematu srovn. na př. ještě J.
Topolski, O literaturze i praktyce rolniczej w Polsce na przelomie XVI
i XVII w., Roczniki dziejów społ. i gospod., XIV, 6č a d. - Na panství Bě-
lá p. Bezd. se užívalo pro přeorávky "hákem" termínu hákování" /SÚA UR
Bělá, invent.dvora/podobně někdy v inv.dvorů na p. Smiřických.

60/ SÚA DZV 52, 1 E 30 - zde čerpán z rkp.práce, kterou mi laskavě zapůjčil
dr. J. Flapák, O sociálním a hospodářské skladbě na panství českodub-
ském v druhé pol. 16. století, vyjde v Severočes. sbor. historickém.

prve pak se jim započítal jako zákon robotní. Pro tehdejší instrukce je charakteristické, že se v nich doporučovalo orat několikrát jako příprava k seti. To mělo velký význam, jestliže uspořádání orebního nářadí neumožňovalo hlubokou orbu a dokonalé obracení skývy. Několikerou přeorávkou dostala se spodní vrstva na poroh a ornice se lépe promísila a rozmělnila.

Sledujeme-li způsob užití symetrických oradel, můžeme též na základě analogií z doby pozdější usuzovat, že sloužila hlavně k příčným přeorávkám, k trháni drnů úhorů, podmítkce strnišť, čímž se umožňovala hlubší orba "pluhům".^{61/}

Přesto, že se oralo několikrát, nemohla se půda náležitě zpracovat, nevyužitá zůstala při stále ještě mělké orbě spodina a špatně se upravovaly vodní poměry v půdní struktuře - což vedlo k zaplavení polí, zřejmě nepoměrně většímu než dnes.^{62/}

Samo orební nářadí neurčuje pokročilost zemědělské výroby. Pro obilnárství znamenalo mnoho zušlechťování osiva, osevní postupy, způsob a rozsah hnojení aj. Ze soudobých názorů na funkci oradel vyplývá, že nároky nebyly malé. S tím souvisí i pokusy o zlepšení konstrukce a výkonnosti orebního nářadí. Nutno si ovšem uvědomit, že to, co nám prozrazují prameny, jsou zmínky zcela náhodné, že řada skutečných vynálezů v dějinách orebního nářadí byla anonymní, přišli na ně sami zemědělci poučení výrobními zkušenostmi a také je sami s pomocí venkovských kovářů prováděli. Jen výjimečně zachovaly se zprávy o konstruktéřích, kteří se pokoušeli o radikální změnu oradel.

61/ Příčné přeorávky symetrickými oradly uvádí Mehler, Die Landwirtschaft d. K. Böhmen, 1795; srov. též F. Šach, Význam rouchadla, Věst. Českosl. zeměd. musea 1937, 185. Podobný způsob byl obvyklý v 16. stol. a v sousedním Polsku a Slezsku, Německu a j. - srov. na př. u M. Grossera, Krótkie i bardzo proste wprowadzenie do gospodarstwa wiejskiego, ed. S. Inglot, Vratislav 1954, 314; dále srov. J. Topolski, O literaturze i praktyce rolniczej w Polsce na przelomie XVI i XVII w., Roczn. Społecz. i gosp., XIV, 64 n.; T. Dziakowski, cit. d., 431-38; St. Chmielewski, cit. d., 171. O užívání háků u nás ještě v 19. a 20. stol. k podobným pracím viz F. Lom, Věst. Čes. akad. zeměděl., 1941, 178; A. Špička, Podmítka ve Slezsku, Věst. Českosl. zeměděl. musea 1934, 154 aj.

62/ Srov. o tom F. Lom, k počátkům zavádění strojů, Věst. Čes. akad. zeměděl. 1941, 174 a d. O poměrech zaplavení polí máme z této doby ovšem jen málo přímých pramenů. Za příkazné nelze považovat náhodné archeologické nálezy spáleného obilí a plevelů. Na př. obilí z hradu Lichnice, který shořel r. 1610, rozebral A. Klečka, Věst. Českosl. zeměděl. musea 1935, 58-9. Mezi zrním bylo v nálezu značné procento plevelů.

O jednom z takových pokusů jednal kolem roku 1570 kurfiřt saský s císařem Maximiliánem.^{63/} Šlo o vynález jakéhosi Abrahama Rocha a jeho spolupracovníků, jehož předností bylo, jak se praví v císařském listě české komoře, "že jedna osoba s jedním potahem může oratí na jednu tři radlicemi". Kurfiřt uznal za vhodné povolit rozšíření tohoto "vynálezu" ve své zemi v naději, že to přinese užitek a zároveň jej doporučil císaři. Ten usoudil, že navrhovaný nástroj "může prospět zemědělství" a předložil věc k posouzení české komoře. Maximilián měl zřejmě na mysli i výnos komorních panství, který se snažil zvýšit správními a výrobními reformami /podobně, jako kurfiřt v Sasku/.^{64/} Úředníci odpověděli, že těžko mohou o vynálezu rozhodovat sami, že tu spíše záleží na úsudku znalců z řad stavů, jimž slíbili tuto věc předložit na nejbližším sněmu a zároveň se rozhodli předat návrh k uvážení několika "osobám znalým hospodářství". Bohužel chybí jak další doklady o výsledcích zkoušek, tak jakákoliv zmínka v sněmovních aktech, která by svědčila o tom, že se záležitost dostala na sněm.^{65/}

Je zajímavé, že osm let po tom, co byl zkoušen v Sasku a v Čechách, objevuje se víceradličný pluh roku 1578 ve Francii.^{66/} Z Anglie máme doložen dvouradličný pluh vyobrazením z roku 1652 jako "The Double Plough ploughing two Furrows at one Time".^{67/} Má konstrukci dvojitého rámového pluhu se dvěma pracovními tělesy /krojidly, radlicemi, odvalnými deskami/ nasazenými za sebou tak, aby orala dvě brázdy najednou.

Na konstrukci zmíněného vynálezu Abrahama Rocha a jeho spolupracovníků, o níž jinak nic bližšího nevíme, překvapuje velký počet připojených pracovních těles - tři radlice. Měl ztrojnásobit výkon pluhu v časové jednotce. Uvažujeme-li o něm na základě našich dosavadních znalostí soudobých

63/ Čerpám zde především z dvou dokumentů: dopisu Maximiliána radám české komory z 8.X.1570 /konc.n./ a odpovědi čes.komory z 24.X.1570 /konc.n./ Oba prameny jsou v SÚA, sign.SM A 71/1

64 /Srovn.J. Pešák, ČDV 1929.

65/ Návrh nenacházíme ani v sněmovních předlohách, ani v snešení sněmu nejbližší následujícího, srv.Sněmy

66/ Viz Molard - O. Leclerc, Des charrues, Maison Rustique, I.196.

67/ Vyobrazení z knihy Williama Blitha, The English improver improved, or the survey of husbandry surveyed, Londýn 1652, je přetištěno ve sborníku Anglijskaja buržuaznaja revoljucija XVII věka, I, Moskva 1954, 31. O anglickém dokladu z r.1677 píše W.Hamm, Die Landwirtschaftlichen Geraste und Maschinen Englands mit besonderer Beruecksichtigung der landwirtschaftlichen Mechanik und einer Uebersicht der Verhaeltnisse der englischen Agricultur, Braunschweig 1845, 221.

středoevropských pluhů, dojdeme nutně k závěru, že jeho úspěšné provedení tak, jak byl navrhován, by předpokládalo odstranění mnoha nedostatků soudobých oradel, z nichž možno uvést zejména: velké třecí plochy a tím i větší nároky na potah a pracovní sílu a zároveň ztížení podmínek hlubší orby, nedokonalost profilace pracovní části, takže půdu nedokonale obracela a kladla velký odpor. Na tom nejspíše vynález ztroskotál a podobné úkoly čekaly další vynálezce, známé i neznámé v následujících staletích.^{68/} Dokonalé dvouradličné pluchy - základ moderních víceradličných - známe pak až z přelomu 18. a 19. století.^{69/} Zmíněný náhodně zachovaný pramen je dokladem toho, že zdokonalení zemědělské techniky se ve druhé polovině 16. století věnovala pozornost, a že se stávalo dokonce předmětem mezistátního jednání.

- - -

Z polního nářadí bývají v inventářích potažních statků uváděny na předním místě ještě dřevěné rámové brány, obvykle s železnými hřeby. Místy nacházíme i brány s dřevěnými hřeby, které se užívaly ještě v padesátých letech minulého století.^{70/} Brány s železnými hřeby však již v 16. století převládaly, mívaly různý počet hřebíků podle velikosti a počtu rámců, jak můžeme usuzovat zejména z pozdějších pramenů - plně nabitě vícerámové velké brány až 36. Hřebíky se opotřebováním zkracovaly, při

68/ Srovn. k tomu na př. F. Mareš, Starší vynálezci pluhu, ČDV I, 43 a d. Některé starší pokusy srovn. A.A. Hoch, Vynálezy, které změnily svět, Praha 1936, 296.

69/ Srovn. na př. K. Jičínský, Dějiny rouchadla, Příspěvky k dějinám zemědělství v království českém za století 1791 - 1891, Praha 1891, 104; O. Oliva, Hospod. nářadí..., Věst. Českoslov. Zeměděl. musea 1930, 324, mluví o dvouradličném pluhu u nás již na přelomu 16.-17. stol. jako o běžně užívaném v severovýchodních Čechách. Na podobný případ jsem nikde nenarazil a mám zato, že autor si nejspíše nesprávně vyložil zápis inventáře v grunt.knihách, kde bývají uváděny: "pluchy s dvěma radlicemi", t. j. jednoradličné pluchy s náhradní radlicí.

70/ Tak na příklad v oceňovacím operátu stabilního katastru SÚA SK 151/44, v. Těšovice, p. Volary /1850/ při charakteristice užívaného nářadí komise zapsala: "Ziemlich kleiner Eggen, mehr mit eisernen als hölzernen Zähnen..."; totéž SK 151/56, v. Zdenice, p. Volary a j. V inventářích z druhé poloviny 17. i z 18. stol. jsou dřevěné brány v této oblasti zcela běžné. Srovn. na př. SÚA PK Nýrsko 2, v. Javoří, p. Bystřice, list vložený mezi f. 158 a 159 /1698/: "2 brány dřevěny"; tamtéž f. 113, 125 /1699/; SÚA PK Klatovy 341, mč. Koloveč, p. Chudenice, f. 88 /1796/, SÚA

vláčení snadno vypadávaly a ztrácely se, proto sedláci mívali často brány chudší, někdy jen s deseti hřebíky a podobně.^{71/} Ze zápisů vyplývá, že bývaly spojovány dva až tři rámy /proto plurál "brány"/, někde se užívalo k vláčení pouze jednoho většího rámu, jak ukazují obrázky i termín "brána" místy užívaný.^{72/}

Vedle terénních podmínek a potahu měla vliv na užívání jedno či více keramických bran též místní tradice. Můžeme sledovat, že v západních a jihozápadních Čechách, hlavně na Šumavě a v přílehlé oblasti vláčilo se od 16. do 18. století buďto dvěma branami, častěji však jednou někdy i s dřevěnými hřeby. V severních, východních, jižních a často i ve středních Če-

PK Volyně, v.Čestice, p.Čestice, f.117b, /1800/. Srovn. též J.Šebesta J.Holzman, cit.čl.ČL 1913,328; dále z Jičína F.Lom, cit.čl., Věst.čes. akad., zeměděl. 1941,177. Z 16.stol. O.Oliva, Věst.českosl.zeměděl.musea 1930,324. Jinak jsou ovšem brány s železnými hřeby doloženy již z doby značně starší. Datovatelné hmotné památky - hřeby na př. v známém nálezu semonickém z pol.14.stol., srovn. Z,Šmetánka, Hrábě s železnými hřeby, Český lid 1956,268 a d.

71/ Z mladší doby máme častější doklady o branách s 36 hřebíky. Z 1.pol. 18. stol. na př.: SÚA PK Jindřichův Hradec 168, mč. Strmilov a j.; dále srv. SÚA PK Kdyně 48, v. Věšpady, p. Chudenice, f.192 /1749/: "1 brána s 17. hřeby"; PK Klatovy 341, v. Černíkov, p. Chudenice, f.25b /1791/: "1 brána, 31 prostřední hřeby"; tamtéž mč. Koloveč, f.33 /1793/: "1 stará brána s 21 krátkými hřeby"; tamtéž, v. Opřentice, f.77b /1793/: "1 brána s 10 hřebama" aj. Srovn. co říká F.Lom, cit.čl. Věst.čes. akad. zeměděl. 1941,174,178 a d.

72/ Srovn. na př.: SÚA PK Kralovice 157, v. Vejrov, f.43 /1586/: "pluh s železi a kolečkami okovanými, 1 bránu s železnými hřeby"; tamtéž, f.34 /1600/: "vůz, pluh, bránu"; dále na př. SÚA PK Domažlice 140, f.32 /1622/, v. Hadrov, p. Kouty a j. Jindy opět: "pluh 1, hák 1, lemechy 3, radlice 2, brány železný 2" /1617/, SÚA PK Bílina 980, v. Razice - SÚA PK Litoměřice 78, f.45, p. Třebušín /1610/: "2 klisny, pluh, 2 brány"; SÚA PK Křivoklát 2, f.57, v. Lužná: "pluh jeden, dvě brány", tamt. f.59: "vůz, pluh, brány dvě s železnými hřeby"; f.59. SÚA PK Č. Budějovice 1646, f.6a /1617/: "pluh jeden s železi ... bran 1 pár z hřeby železnými" -p. Planá, v. Flasy; tamtéž f.20 /1605/: "pluh s dvěma branami". Brány tam tehdy stály stejně co "pluh", 1 kopy gr. míš., nebo 1 k 15 gr. "Bran 1 pár" /1671/ SÚA PK Jaroměř 191, v. Librantice, pag.47. Jindy: SÚA PK Kladno 30, p. Buštěhrad, mč. Bučkov /1618/: "pluh, brány 3", AMP 5573, v. Michle, /1579/: "2 koně, 1 vůz, 1 pluh, 3 brány"; SÚA PK Jílové 40 /1592/: "klisny 2, vůz 1, brány 3, pluh 1". Podobně 3 brány: SÚA PK Kostelec n.Č.L.2; SA Praha, odd. Křivoklát, fond. Smečno, grunt. ka.č.272,278 a j. Jinde se uvádí vedle dvou oradel a vozů šest bran /AMP 5573, PK Nejv.purkrabství V aj. Termínu "brány" pro celý soubor 2-3 rámu užívalo se však rovněž: "brány nabité 1" /1595/, SÚA PK Nové Benátky 125, p. Brandýs, mč. Mečeříž aj. Obrázek jedné velké brány tažené párem koní je v minuci z r.1554, SA Třeboň, sign.C NB - fasc.I, 1540-1562. Podobné brány jsou na obrázku nečeské provenience v Komenského Orbis pictus, cit.vyd., 90.

chách užívalo se páru bran. Tři brány nalézáme v úrodné krajině středočeské a v oblastech příměstských, podobně též na dvorech.

Rámy byly obvykle u dvou až tříramových bran tři až čtyřpaprskové, u jednoramových na Šumavě udržely se do novější doby brány pětípaprskové s 25 hřeby plného nabití.^{73/} Konstrukce odpovídala povaze terénu a síle potahu, zhotovovali si je hospodáři zpravidla sami, pouze hřeby kupovali od kovářů.^{74/} Výkonnost nářadí závisela na tom, jak byly brány těžké, kolik měly rámů, jak dlouhé a ostré /neobroušené/ měly hřeby. V hospodářstvích bývaly většinou jedny brány na jeden "pluh".

Hroudy byly drceny a pole rovnána příčnou orbou a vláčením, zbylé hroudy se roztloukaly ručně "otkou" nebo paličkou. Půdu drobil a mělnil též dobytek na pastvě kopyty, hlavně ovce pasené na polích /furchování, lísaření/. V inventářích neuvádějí se ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století polní válce. Veleslavín ve svém slovníku sice uvádí mezi polními nářadím i "kamenný válec" /Wellstein/ a "válec dřevěný" /Walholtz, Waltze/, podobně i Fischer roku 1679 říká, že v dvorském inventáři mají být "kde jest ten obyčej, silní válcové", zároveň tím však naznačuje, že užívání válce nebylo u nás v jeho době obvyklé.^{75/} Poddání válce zřejmě většinou neměli. O tom svědčí kniha Mehlerova z konce 18. století i oceňovací elaboráty ke stabilnímu katastru ze čtyřicátých let 19. století.^{76/} Ještě roku 1846 považoval hronovský lékař M. Teller za nutné nakreslit a popsat velmi podrobně ve svém spise /původně německy, do češtiny přeloženém Janem Nývlttem/ "O lnu, jeho setí, přípravování a předení" kamenný a dřevěný válec, "jelikož toto válcem hlazení pro našeho rolníka neznámé zaměstnání jest...."^{77/}

Jako pomocného nářadí k zkopávání pustin a porostlin, cípů, "ouvratí" a "okrajků" užívalo se motyk a dřevěných okovaných rýčů.^{78/}

73/ Srovn. J. Šebesta - J. Hozman, cit. čl., ČL 1913, 332.

74/ V instrukcích se ukládalo šafářům, aby sami dovedli zhotovit brány, viz na př. Černý, cit. d.,

75/ Srovn. D. Adam z Veleslavína, Nomenclator quadrilinguis, 413, 414; dále srovn. Černý, cit. d., . Srovn. i poměry v Polsku a j. Viz. J. Topolski, KHKM 1955, 356 a d.

76/ J. Mehler, cit. d. Oceňovací elaboráty ke stabil. katastru studuje soustavně A. Petráňová pro Kabinet pro etnografii a folkloristiku ČSAV, již vděčím za toto upozornění.

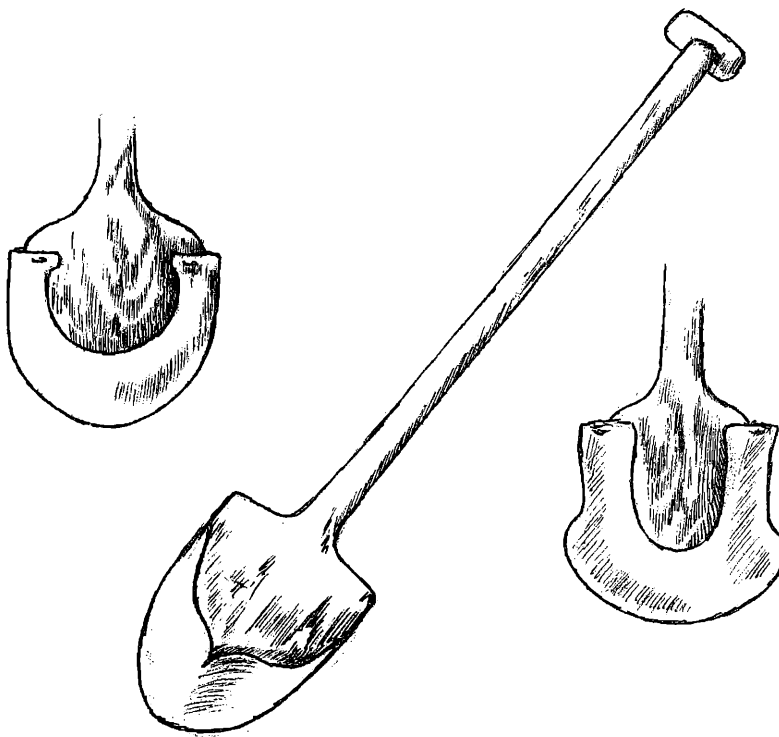
77/ O lnu, jeho setí, přípravování a předení podlé způsobu přádelní školy v Adersbachu /Zámorskách/, Hradec Králové 1846.

78/ V inventářích nacházíme okované rýče často. Známa jsou i jejich vyobra-

5. Senoseč

podle dřevorezu v Minuci a pranostyce M. Tadeáše Hájka z r. 1558

6. Kování rýčů

podle soudobých vyobrazení z druhé pol. 16. stol. (viz pozn. 78.)

Z motyk uvádějí se v soudobých pramenech obyčejné motyky, dále "krace" /"kratce", "nosatce", "kratečky"/ k okopávání se dvěma "zuby" či "rohny", ale též ruční plečky, "motyčky ku pleti", jindy zvané "šintovačky".^{79/} Různé zahradní motyky k okopávání zeleniny a plečky obvyklé na dvorech, nevyskytují se zpravidla v inventářích poddaných, kde nalézáme nejčastěji jen jednu motyku a jednu "kraci". K zahradním pracem užívaly se i železné hrábě, rovněž však spíše na dvorech.^{80/} Podobných nástrojů užívalo se při pěstování ovocných stromů, v lesích, ve vinařství a chmelařství, kde bylo třeba ještě dalších nástrojů.^{81/}

K této stati připojují též vidle, ačkoliv se užívaly i k mnoha jiným účelům než k polním pracem. Bývaly jednak železné třírohé "hnojnas", dále dvourohé "senné vidle" /"rohatiny", "podávky"/ i dřevěné "podávky" nebo "vytrásačky" slámy, "rohatiny", jak je známe z některých oblastí ještě z 20. století.^{82/} K shazování hnoje z vozů sloužily "hnojné kopáče" ze železa. U Veleslavína uvádí se též "hnojná lopata".

zeni na př. v Litoměřickém kancionálu, Příbramský kancionál, fol.405, Šíchův kancionál z r.1614, fol.150a i j. /Kapitul.knihovna Praha, sign. P. XII/, Třebenický kancionál /Kristus s rýčem - Hortulanus/. Též archeologické nálezy v našich museích jsou bohaté. Z literatury srovn. naposledy L.Schmidt, Der randbeschlagene Holzspaten in Ostmitteleuropa, Deutsches Jahrbuch f. Volkskunde 1957, II.č., 398-9 se velmi povrchně zmiňuje též o okovaných rýčích na našem území.

79/ "Motyky" a "krace" jsou časté v inventářích pozemkových knih. V inventářích dvorů Smiřických bývají někdy též "šintovačky" a "kratečky se dvouma rohy" /např.dv.v.Kolodějích, f. 19b aj./. "Krace, nosatce", "motyka", "krace o dvou zubích", "motyčka ku pleti" jsou u Veleslavína, Nomenclator, 414. 80/ Srovn.invent.dvorů Smiřických, dv.Koloděje, f.19b a d.

81/ Vinařské náčiní uvádí se často v inventářích dvorů /Smiřičtí aj./. Veleslavín jmenuje ve svém slovníku toto náčiní: "viniční kůl", "motyčka", "krace viničná", "kosiřík", "žabka", "kůš" /"nůše"/. K sbírání vína sloužily nůsky, putny. Součástí vinného lisu byly: "dub aneb kláda", "vřeteno", "sochor, jímž se vřeteno točí", "čeřen", "káď aneb štrokvas pod čeřenem". Dále "sud vinný" čili "kalovec", "mestový [moštový] džbán", "sypeň" /"škopek"/ - Nomenclator, 430-31. Dále srovn. J.A.Kemenský, Orbis, cit.vyd.106-7.

82/ Hnojné a senné vidle /"podávky"/ jsou časté jak v inventářích pozemkových knih, tak v inventářích dvorských. "Vidle třírohé" v inv.dvorů Smiřických, srovn.F. Roubík, ČDV 1939, 62. "Třírohé vidly", "senné vidly, rohatiny", dále "vidly k stlání pod dobytek" u Veleslavína, Nomenclator, 414-15. Senné vidle dvourohé bývají často na obrázcích seno-seče v miniaturách aj. Dřevěné vidle uvádějí se na př. v SÚA FK Kostelec n.Č.L. 2, f.193, v.Bylany /1559/ a j. Na Šumavě udržely se na př.až do 20.stol. Často se uvádějí v inventářích, na př. SÚA FK Kdyně 34, f. 119, v.Srbice, p. Chudenice /1788/: "1 dřevěný rohatiny"; SÚA FK Klate-

Obilí silo se většinou z plátěných "rozsívek" ručně.^{83/} Byly to hrubé plachty jež měli rozsévači přivázány jedním koncem na rameni, druhý konec drželi v ruce, většinou v levé/ podle toho, byl -li "pravák" či "levák"/ tak, aby "rozsívka" tvořila záhyb - kapsu, kde měli nasypáno zrní. Druhou, obvykle pravou rukou stejnoměrně rozhazovali obilí po záhonu. Rozsívky pletené, jak je známe ze starého vyobrazení ve Velislavově bibli, jež se udržely místy až do 20. století, byly zřejmě méně časté. Z našeho materiálu nelze jejich výskyt sledovat.

Nářadí sklizňové a výmlatní.

U sklizňového nářadí ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století převládala kosa pro sečení travin a srp pro sklizeň obilí a luštěnin. Řidčeji a pouze v některých oblastech, se v inventářích selských usedlostí setkáváme i s obilní kosou, "hrabíci" /"kosou hrabičnickou", "shrabičnou"/, která se během 16. stol. rozšířila. Ovšem kosy, podobně jako srpy se obvykle v inventáři neuváděly.^{84/} Poměrně často se kos v 16. stol. užívalo na vrchnostenských dvorech, jak vyplývá z účtů, avšak zpravidla jen k sečení krátkých jaří a špatných ozimů, nebo luštěnin. Není bez zajímavosti, že Veleoslavín, který neuvedl roku 1598 ve svém slovníku "hrabíci", má zato vedle

---

vy 341, f. 134b, v. Bílejšov /1797/: "1 dřevěný podávky"; SÚA PK Sušice, 277, f. 97b, v. Nezamyslice, p. Žichovice /1777/: "dřevěný podávky senný". O novějším užívání srovn. J. Šebesta - J. Hozman, cit. čl. ČL 1913, 332.

83/ V minucích i jinde bývají často obrázky rozsévače. "Rozsívky" uvádějí se někdy v inventářích dvorů, srovn. M. Roubík, cit. čl. ČDV 1939, 62.

84/ Dobré informace v tomto směru poskytují dvorské účty. Zajímavá jsou i vyobrazení senoseče a žní v minucích. O hrabících na Českobrodsku v 17. stol. srovn. K. Bednařík, Srp a hrabice, Středočeský sborník historický I, Praha 1957, 120. Dále srovn. na př. ještě: "kosa hraběcí 1, travní malá kosa" /1621/, SÚA PK Nové Benátky 125, p. Brandýs n. L. v. Kochánek. Měl jí tam nádeník sedící na chalupě s 1 kopou 43 záhony polí. "Kosa k vobilí" /1571/, SÚA PK Nejk. purkrabství V, "hrabice" SÚA PK Skuteč II, "kosa, kosíře k hrabíci čtyři" /1564/ SÚA PK Křivoklát 2, f. 50, v. Lužná; dále grunt. kniha vesnic m. Kustné Hory 1615-1676 /MA Kut. Hora/, f. A 14b /1614/; v. Krasonovice: "kosy 2 travní a hrabičnická"; tamtéž, f. C 16, v. Bahne /1612/: "kosa shrabičnická". SÚA PK Žamberk 17, f. 99b: "kosy dvě, jedna pro trávu, druhá pro obilí"; Arcibiskup. archiv Praha B 43/10, purkrecht. registra stat. Novorychnovského, cedulka mezi f. 80-81 /1614/: "kosy k hrabícím 2". Někde se uvádějí jen "kosy travní", na př. SÚA PK Benešov 42, AMP 5457, SÚA PK Lomnice n. Pop. 3106, SÚA PK Kladno 30. Zajímavý je žňový obrázek v Minuci a pranostyce hvězdářské k létu paně MDXCVIII od doktora Gabryele Joannycia, tištěné "v Holomúcy u Jiříka Handle", kde je vedle ženců i sekáč s kosou /SA Třeboň, sign. C-N8-fasc. IV, 1598-1740/. Pěkné vyobrazení hrabice /s rožní/ je v Stehlíkovském kalendáři z poč. 17. stol. v krajském museu v Plzni.

"kosy senné /Sense, Segeise/, též "kosu ovesnou" /Habernsäge, Sähnsen/.^{85/} Sečení obilí u dvorů obstarávali většinou nádeníci svými nástroji, kteří také nejspíše sklízeli obilí selské. Jen tak lze vysvětlit, že i v podrobných dvorských inventářích setkáváme se poměrně zřídka s "hrabicemi". Lepší obilí a hlavně ozimy se zpravidla žaly a zároveň vázaly do snopů. Horší zaplevelené ozimní obilí a jaře sekáči "odháněli" na řádky, nechávali ležet a teprve po proschnutí je sběračky a vazači svázali do povřísel z dlouhé slámy, proto též od žetí obilí se v nádenických mzdách platilo mnohem více, než od sečení, kde byly výlohy dvojnásobné.^{86/} Krátké obilí se vázalo do předem připravených povřísel ze žitné slámy pomocí "roubíků", z dlouhého se dělala povřísla současně na poli.^{87/} Kosení bylo podle odhadů z 18. století třikrát až čtyřikrát výkonnější než žetí, současníci se však obávali, že by ze zralých klasů vypadalo zrní.^{88/} Sklízně byly malé a proto se též hledělo, aby z úrody nepřišlo nic nazmar; zvláště u jakostně jšího tvrdého obilí. Roztroušené klasy se na poli sbíraly - "paběrovaly".^{89/} Žetí bylo však též namáhavější, jestliže mělo být stéblo uřato nížko u země, aby ne- zůstávalo mnoho slámy na poli, ve strništi, musili se ženci hodně ohýbat.^{90/} Při práci si žnec jednou rukou přidržoval hrst stébel, druhou srpem řezal slámu.

85/ D.Adam z Veleslavína, Nomenclator quadrilinguis, 414.

86/ V účtech dvorů bývají vedle sebe uváděny položky za žetí a za sečení obilí, dále za vázání. Srovn. na př. v účtech špitálního dvora v Kolíně r. 1574: od sečení ovsa kopa záhonů po 22 gr. čes., od vázání ovsa od záhonu po 2 1/2 d. /MA Kolín, XXX/3/; podobně od sekání a vázání ječmene a j. Ve dvorských účtech m. Čáslavi 1614: "ned. 12. po s. Trojici dáno do sečení pšenice 13 k. 48 záh., po 6 d.... též od vázání též pšenice 13 k. 48 záh., po 6 d... ned. 13. po s. Trojici, od žetí o- statku pšenice, co se nemohlo síci, 1 k. 50 záh. po 2 gr. 2 1/2 d...." /MA Čáslav, IIa 831, 1614-15/. Z toho by vyplývalo, že na Čáslavsku se častěji pšenice sekala, to co nebylo možno sekat, se teprve žalo. Ovšem příklad je ojedinělý.

87/ Také zde máme doklady jen z dvorských účtů, poněvadž selské účty se písemně nevedly. Srovn. na př. ve špitálním dvoře v Kolíně platilo se r. 1578 od udělání kopy povřísel 1 den. čes. /MA Kolín XXX/5/. Ve Stříbře r. 1622 se platilo po 4-6 d. čes. za kepu /MA Stříbro, Kn. počtů I B 3; 1615 - 1721/.

88/ Viz Bednařík, cit. čl., 121.

89/ D.Adam z Veleslavína, Nomenclator, 419: "klasů zbirání, paběrování...."

90/ Z toho se někdy vyvozuje závěr, že kos počalo se ve střední Evropě užívat tehdy, kdy sláma nabývala významu jako krmivo - od 14. stol., proto- že se kosou obilí lépe utínalo nížko u země - srovn. naposledy A. Timm, Zur Geschichte der Erntegeräte, Zeitschrift f. Agrargeschichte u. Agrar- soziologie, IV. 1956, seš. I, 29-30. E. Burgstaller, Erntegeräte u. Arbeits-

F. Lom odhaduje, že sekáč posekal hrabici dokonce tolik, jako 6 až 10 ženců srpem, záleželo ovšem na zručnosti i na kvalitě obilí.^{91/} Po této stránce je zajímavý urbánní předpis českodubský z r.1556, kde se sekáčům počítal jeden den práce za 1 1/2 dne robotního, žencům pak pouze za jeden den.^{91a/} Na velkých plochách dvorských polí se užívalo častěji dokonalejších nástrojů - kos - při žních proto, aby se urychlily sezonní žňové práce, které nestrpí odkladu a jejich zdržováním pro nedostatek pracovních sil - ženců - by mohly vzniknout velké škody, i pro větší výkonnost.

V inventářích dvorů na panstvích Smiřických uvádějí se vedle "kos travních" "kosy rákosevé"^{92/}; Rešelův slovník latinskočeský z r. 1560 má "kosu planici".

Archeologické nálezy starých srpů, opět obvykle nedatovatelné, svědčí o nástrojích nestejných rozměrů, někdy neobyčejně velkých, mírně obloukovitě prohnutých, jak se vyskytují též na soudobých vyobrazeních. Sporná je otázka užívání srpů s nerovným, zubatým ostřím. Bývá těžké i v nálezech rozhodnout o jejich stáří a zároveň též, zda nejde o zubatost způsobenou opotřebením a vyklepáváním.

Rozdíl mezi kosami travními a obilními není vždy patrný. Na Žambercku čteme dokonce roku 1618: "kosa k vobilí i trávu síci jedna" - zřejmě se tedy někdy užívalo k obojímu jedné kosa. Ovšem v téže knize nacházíme "kosy dvě, jedna pro trávu, druhá pro obilí".^{92a/} Z různých cen, uváděných v gruntovních knihách hlavně od 17. století lze usuzovat, že obilní kosa byly větší, tvarem se však zřejmě mnoho nelišily.

O úpravě "hrabice" svědčí i termín "kosa roznová", t.j. rožňová, s rožni.^{93/} "Hrabicemi" mínili někdy současníci právě jen rožně u kos.^{93a/}

methoden in Oberösterreich, Jahrbuch des Musealvereins Wels, 1956, 90-116, ukazuje na rozdíly v přírodních a terénních podmínkách /nížina - kosa, horské oblasti - srp/. O rozšíření kosa v 16. stol. v Uhrách /ve srovnání se západ. Evropou/ viz I. Bologh, A gabona beta karitás a XVI-XVII Században, Ethnographia, Budapest 1957, 270-89. Vzpomíná též rozdělení žňových prací, které bylo obdobné jako někdy u nás. Obilí větší žaly ženy, vázali muži. Při kosení opět sekali muži, sbíraly ženy a vázali muži. Dále srovn. P. Herváth, Žatíe a mlátenie obilia na západnom Slovensku v 17. a 18. storočí, Slovenský národopis 1958, 137-153.

91/ F. Lom, cit. čl., 175 91a/ Podle SÚA DZV 52, 1, E 30 uvádí J. Tlapák, cit. čl. /rkp/ 92/ Srovn. F. Roubík, cit. č., 62. 92a/ SÚA PK Žamberk 17, f. 113 a f. 99b. 93/ tamtéž, cedule vložená mezi f. 42 a 43. 93a/ Srovn. na př. "kosa s hrabici 1" reg. parkrecht. p. novorychnovského /Arcibisk. archiv Praha, B. 43/10/, cedule mezi f. 172-173 /1604/.

Kosy měly podle obrázků různou úpravu držadel /ruček/ u kosišť. Podobně, jako srpy, se ostřily broušením a vyklepáváním.^{94/}

Vedle ručních broušek se v 16. století užívalo v poddanských statech i na dvorech běžně "točících brusů" někdy s železnou klikou a hřídalem, zejména k ostření noží a jiných předmětů.^{95/}

Jak můžeme usuzovat analogicky podle novější doby, stavěly se snopy na poli do křížů, panáků, mandelů, kop atp., podle regionálních zvyklostí /s různým počtem snopů aj./. Nemláčené obilí počítalo se na mandele, nebo kopy snopů. Po několika dnech - podle pohody a zralosti, se úroda z polí svázela. Obilí vozilo se na žebřinách do stodol na "perny" /"zádění", "plivně", "oltárny", "podhradí"/ rovnalo se tam do "vrstev", jindy - řídicěji - se skladovalo venku ve stozích otevřených, nebo krytých střechou - "bražích" /"bražcích"/ a postupně se mlátilo přes zimu ve stodole na mlatě nebo v "mlatnicích".^{96/} Vymláčené obilí se metlo košťaty, prohazovalo dřevěnými lopatami, zvanými "vějice" /"lopata vějíci", "voršauf"/, aby se oddělilo zrno od plev.

94/ Broušení kosy brouskem bývá zachyceno na obrázcích v minucích, nebo např. Mikuláš Konáč z Hodištkova, Kniha o hořekování a nařikání Spravedlnosti, z r.1547, f.35a. "Klepací železa" se uvádějí např. v inventáři dv. skovického z r. 1614 /MA Čáslav II a 831/; dále např. SÚA FK Žamberk 17, f.113 /1618/.

95/ "Brusy točící" jsou v inventářích grunt.knih zcela běžné. "Brus točící /s/ železná kliká s hřídalem", srovn. na př. již ANM F Pardubice, reg. purkrechtní 1537-1540, f.16 /1537/ v.Týnec.

96/ Ve vsi Michli uvádí se r.1598 chalupa se "stodolou v nově vystavenou, .. komorou, mlatnicí, kolnou", AMP 5573. Cepy se uvádějí v inventářích zřídka - nepovažovaly se za zvlášť cennou součást inventáře úsedlosti. Výjimečně na př. 1571, v. Dolany: "2 cepy" /AMP 5573/. Vyobrazení mlátců při práci ve stodole bývá v českých minucích. Zřetelný obrázek mlátce s detaily cepu je na titul. listě v Kalendáři sedlském vydaném k létu 1622, Knihovna Národního musea Praha, sign.28 H 17; tentéž mlátec v záhlaví měsíce listopadu. O vývoji a typech výmlatního náradí srovn. přehled literatury u J. Gajeka, Ackerbaugeräte im polnischen ethnographischen Atlas, sbor. Agrarethnographie, 20 ad. U nás srovn. na př. J.R. Nižnanský, Brestovianske žatvy a mlatby v minulosti, Slovenský národopis VI, 238 ad. P. Horváth, Žatie a mlátenie, Slovenský národopis 1956, 137 a d. Zajímavě uvádí Veleslavín /Nomenclator 442/: "smyk, jímž staří obilí vymínali - Schleyf darin man vor Zeiten die Frucht aussriebe". Podobný "smyk" lze vyložit jako druh výmlatního náradí, zvaný obvykle v literatuře "tribulus" /Dreschflegel/, o němž nemáme z našich zemí zpráv. Známý cestopis Šaška z Bírškova z druhé pol.15.stol. uvádí španělský "tribulus" jako zvláštní kuriositu - srovn. J. Skutil, Česká práva o španělském "tribulu", mlátiče z 15.stol., Časopis pro děj. venkova 1937, 173 a d., který shrnuje i cizí literaturu. Z Veleslavínovy zmínky je zřejmé, že užívání "smyku" nebylo v jeho době obvyklé, mluví o něm jako o nástroji dávném.

Dřevěných "obilních lopat" užívalo se i k přehazování obilí na sýpkách.^{97/}

Zrni se dále čistilo od plevele a písku na sítích. V našich prame-
nech vyskytuje se řada sít, z nichž v poddanských hospodářstvích bývaly
nejčastěji struněné "říčice" /"řečice", "řídčice", - "ouhrabeční", "pro
prach"/. Někdy se uvádějí "shonkové" či "stojaté říčice", "žejbrovny",
/"žejbrovník"/.^{98/} Byla to nejspíše již dokonalejší úprava síťoví, po
němž se zrní pohybovalo vlastním spádem po nakloněné ploše síta. Ve
vrchnostenských dvorech nalézáme na počátku 17. století "podsívky pro
obilí z drátu".^{99/} "Podsívky" udržely se v různých úpravách až do 19. sto-
letí, kdy je vystřídaly čistící mlýnky, známé z 18. století.^{100/}

Síta byla různě hustá na obilí, "semeneč" /konopné semeno/, řepné
semeno, mouku a podobně.^{101/} Termínu "řešeto" užívalo se pro řídká síta.^{102/}
K přehazování obilí sloužily i "opálky" /"vopálky"/ - pletené ošatky.^{103/}

Obilí se měřilo v dřevěných "korcích", "věrtelích" a "čtvrtních", kte-
ré se někdy rovněž uváděly v inventářích, dopravovalo v plátěných pytlích,
skladovalo na "obilnicích", "špýchařích", "komorách", "sýpkách", v truh-
lách /"obilní kašna"/, nebo v obilních jamách, sláma v stodolách, kůlnách
nebo stozích, "brazích", svázaná do otepí.^{104/}

Vozy v poddanském hospodářství.

K plnému vybavení potažního statku náležely vozy.^{105/} V inventářích

97/ U Veleslavína, Nomenclator, např. rozlišena "lopata vějíř" /str.415/,
od "obilné lopaty, kterouž obilé na hromadách přemítají" /str.416/.
Podobně uvádí Teplý, Hospodářské poměry statku Protivína v konci 16.
stol., Věst. Českosl. zeměděl. musea 1937, 86, ceny: "za lopatu vějíř do
stodoly a druhou na sejkpu po 3 gr."

98/ Žejbrovny vyskytují se v inventářích dvorů p. Smiřických, /SÚA III/
na př. f. 67, dv. Semily; tamtéž jsou i "shonkové říčice" pro čištění
obilí /f. 47 aj./. Dále srovn. F. Roubík ČDV 1939, 62. Starší vyobraze-
ní síta je v rukopis. kalendáři z lobkovické knihovny /15. stol./, mě-
síc srpen.

99/ Smiřičtí /SÚA III/, f. 52, dv. Čes. Dub.

100/ Srovn. F. Lom, Věst. čes. akad. zeměděl. 1941, 174 a d.

101/ Na př. ANM F. Pardubice - reg. purkrecht. 1537-40, f. 20b: "sejta 3, z těch
jedno na semeneč, jedno na řepný semeno a třetí na lněné semeno" aj.
V SA Praha, odd. Krivoklát, fond Smečno, grunt. kn. č. 278 vyskytují se
na př. "podsévačky struničné". Též v grunt. kn. vesnic. m. Kutné Hory 1615-
1676 /AM Kut. Hora/, v. Neškaredice, f. C 18 /1615/: "síta nový struněný,
přes který se obilí prepouští" - nepochybně "podsívka" a pod. U Velesla-
vína, Nomenclator, 415-16: "malá říčice", "okolek říčice", "spodek říčice,
sítko".

7. Žňový výjev (pád meteoritu)
podle dřevorezu v letáku z konce 16. stol. (české
provenience ve sbor. Dobřanského, viz pozn.106).

8. Rozmlouvající venkované
(detail cepu)
podle dřevorezu v Kalendáři sedlském z r.1622

bývá nejčastěji jeden vůz, jen větší statky mívaly někdy dva i více vozů, při čemž pod termínem "vůz" v inventáři je třeba si představit pouze konstrukční základ povozu: nápravy a kola, rozvora, oj. Býval buďto okovaný, nebo neokovaný - bosý, bez železných "ráfů" na kolech, který se nazýval obvykle "vůz valní".^{106/} Někdy se však takto označovaly i vozy kované, je proto třeba dbát opatrnosti při výkladu pouhých termínů bez bližšího určení.^{107/} K svážení dřeva užíval se "vůz lesní" - úprava rozstrojeného vozu.^{108/} Neokované vozy byly u nás na přelomu 16. a 17.století běžné. V pozemkových knihách přicházíme na usedlosti, které měly jen takové vozy, vyskytují se i kombinace půl vozu "valního", půl kovaného, některá kola

-----
102/Srovn.Veleslavín, Nomenclator, 415.

103/Na dvorech Smiřických a u Veleslavína, Nomenclator, 416.

104/ Termín "obilná kašna" u Veleslavína, Nomenclator, 413.

105/ Přehled literatury o starším vývoji vozu s přihlédnutím k oblasti Čech shrnuje J.Czekanowski, Z dziejów wozu i zaprzegu, Lud XXXIX, Poznań 1952, 110 a d. Při rozboru terminologie a konstrukční úpravy vozů posloužila mi vedle starých slovníků a učebnic /Veleslavín, Rešel, Komenský, Jungmann, Kott, Machek, Trávníček/ národopisná studie J.Šebesty a J. Hozmana, ČL XXII, 1913, 328 a d.Srovn. též J.R.Nižnanský, Slovenský národopis VI, 238 ad.

106/Výklad termínu "vůz valní" srovn.F.Š.Kott, Českoněmecký slovník IV /Praha 1884/, 547. Dále srovn.:"půl vozu kovaného, půl valního" /1616/, SÚA PK Lomnice n.Pop.3106, v.Nová Ves, f.22a, f 35 a d.; "vůz jedno kované a tři valní" /1672/, SÚA PK Litomyšl 2079, f.137b; "vůz neokovaný" SÚA PK Čes.Dub 3340 /1618 aj/ Valní vozy vzpomínají se v grunt.kn. často. V týchž knihách bývají i vozy kované. Jiné charakteristiky na př.:"1 vůz formanský, 3 vozy kovaný domovní hospodářský" /1612/SÚA PK Č.Budějovice 1646. Vycobrazení zemědělských vozů srovn.kolorovaný dřevořez v letáku z konce 16.stol. /české provenience/ ve sborníku Dobřenského ve Strahovské knihovně /Hrozná a strašlivé noviny.../ f.380: vůz s žebřinami tažený třemi koňmi /překreslen v ČL XVIII, 1909, 281/; dále obrázky cizí provenience, na př.: J.A.Komenský, Orbis, cit.vyd.90, 154; dále J.Agricola, De re metallica libri XII /1556/, čes.překl.B.Ježek a J. Huml, Dvanáct knih o hornictví a hutnictví, 1933 aj. Různé tvary neokovaných kol srovn.např.Ctib. Tovačovský z Cimburka, "Hadání pravdy a lži" /1539 - např.UK 54 b 36/.

107/Srovn. na př. SÚA UR Nová Libeň 1591, inventář dvora: "vozův valních okovaných 3", nebo inventář dv. Tuchoraz /inv.dv.panství Smiřických ZLO/ f.34b: "vozy valní okované..." také v drahotním řádu pro pražská města z 2.I. 1626 se uvádí sazba: "od kování vozu valního" /SÚA FT/ aj.

108/ V taxě řemeslnické m.Rokycan z 22.V.1625, pro koláře: "Vůz celý lesní aneb k fasunku za 2 zl.35krejc., kolo k lesnímu vozu neb k fasunku 28 krejc., kolo na kočí vůz za 24 krejc." MA Rokycany, snešení obec od. 1520, f.37 a d. Podobně se vzpomínají "lesní vozy" v dvorských účtech i v inventářích v grunt. knihách.

kovaná, jiná ne, podle toho, jak byl který statek vybaven inventářem. Z vozových součástí se, podobně jako u jiného nářadí, uváděly zpravidla jen oddělitelné železné, nebo železem kované součásti a důležité díly kupované od kovářů, kolářů a provazníků.

Ke kovanému vozu - výrobku místního koláře a kováře náležela kola s železnými "ráfy" - nejdražší součást povozu, zadní větší, přední menší; o kované a "plechované" nápravy a rovněž "plechovaná" oj s rameny. K záprahu byly nutné váhy. ^{109/}

Ve středu kovaného kola, zvaném "hlava" nebo "píst" byla vražena železná "zdeř" - trubka nasazovaná volně na nápravu. Do "pístu", podle popisu Komenského, bývalo zapuštěno 12 špicí, (někdy jen 10), z nichž vždy dvě byly spojeny v loukotí. ^{110/} Šest (pět) loukotí jednoho kola stahoval železný "šín" přibitý po obvodě "šínovými hřeby". Rovné ploché "šínové" železo kupovali kováři hotově vykované z hamrů. "Šíny" jako zvláštní sortiment železa vážily v 16. století asi 2 - 2,6 kg. ^{111/} Podle Komenského bylo třeba na obvod jednoho kola šest "šínů" - tedy kolem 12-13,6 kg železa. ^{112/} To ovšem nelze považovat za pravidlo, nevíme též, jak se lišily obvody předních a

109/Součásti srovn. na př. v taxe rokycanské z r.1625 /viz předch.pozn./ "náprava přední s vojí, co k tomu náleží 31 krejc., zadní též co k ní náleží 21 krejc., loukoť 3 krejc., špice za 9 den. Za samou voj k vozu s rameny bez nápravy 16 krejc. 2 d., za samej kluk 7 krejc., za samou nápravu pod staré dílo 8 krejc.2d., za váh s rozporkami 8 krejc.2 d., za rozporku 9 d., za žebřiny senné a obilné 35 krejc., za fasunkové 28 krejc. 4 d...." K tomu kovářské dílo: "od okování železem nového kola zadního s kruhy a sděřmi 24 krejc., a předního 21 krejc., od vokování kola starým železem 19 krejc., od vokování přední nápravy s tím, což k ní náleží i s plechováním 19 krejc., od vokování zadní nápravy 19 krejc., od vokování prostého vozu lidským železem 2 zl. 44 krejc., od vokování prostého kočího vozu 2 zl. 20 krejc., od vokování samé nápravy přední plechy 12 krejc., zadní 9 krejc. Kolní hřeb za 3 d., od přibití šíny nové i s hřeby 4 krejc., od staré šíny 2 krejc. 2 d., za lýšní s vokem z jeho železa [t.j. kováře] 4 krejc., z lidského [t.j. zákazníkov] 2 krejc.2 d., od udělání hřebu svorního z lids.žel.3krejc. 3 d., z jeho žel.6 krejc., od okování váhu s kruhem a pruty 14 -16 krejc., od rozpory s řetízem 12 krejc., od okování vozu visutého jak který podle velikosti díla...." V inventáři, sepsaném na cedulce vložené v reg. purkrecht. statku novorychnovského (Arcibiskup.archiv Praha, B 43/10) mezi f.79-80 /1616/, se uvádí: "vůz dobrej... žádná náprava nebyla kovaná" apod.

110/Srovn.předch.pozn.Dále J.A.Komenský,Orbis,cit.vyd.,155.U Veleoslavina, Nomenclator,422:"píst /Nabe/", "díra v pístu, /Loch der Nabe/", "špice" /Speych/", "loukoť /Radkümme/", "šín /Radschien/", "šínový hřeb", "vos /Az, Achs/" K tomu srovn.details na obrázcích.

111/Srovn.J.Kořan,cit.d.,59-60.

112/J.A.Komenský,Orbis,cit.vyd., 155.

a zadních kol.^{113/} Stará tradice kolářská při výrobě kol zdá se přetrvala věky, jak můžeme usuzovat podle složení loukotí a počtu špicí v nové době. V západních Čechách užívali někdy k označení nekovaných kol termínu "kola česká".^{113a/} K upevnění kola na nápravě sloužil železný "kruh" a "hřeb kolní", zákolník "hřeb zákolní".^{114/} Svorním hřebem byla uprostřed přední nápravy upevněna rozvora, spojující předek a zadek vozu.

Povozy užívaly se buďto rozstrojené, nebo se k nim připojovaly podle potřeby další části: "korba" /"kořba"/, "hnojník", "koš hnojný" se "zástavami" či "prkny", dále velké "žebřiny" /"řebřiny"/, nebo menší nákladní "fasuňek". K tomu se vůz rozkládal buďto na dlouho - pod velké žebřiny - nebo na krátko, pod "fasuňek" ap.^{115/} K upevnění "korby", "košin", "fasuňku" nebo "žebřin" sloužily "líšně", "klíny" a řetězy.

"Líšněmi" myslí se buďto celé vzpěry včetně dřevěného líšniště, častěji však pouze jejich železná část, připevněná na nápravě kola.^{116/} Menší "fasuňkové" líšně bývaly spojeny "čepy", jiné, hlavně "žebřinové" "voky" a "tulejemi" k nasazení dřevěné části.^{117/} "Líšně" jako železné sou-

113/ Srovn.pozn.109 - rozdíly cen při kování předních a zadních kol.

113 a/ Viz SÚA PK Mřeštice 212, f.3. /1626/: "půl vozu s jedním kolem českým a druhým okovaným".

114/ Viz pozn.109, dále Veleslavín, Nomenclator, 422: "zákolníci, hřeby zákolní".

115/ Srovn. na př.: "2 valní vozy s koši, žebřinami a líšněmi" /1593/ SÚA PK Nové Benátky 125, mč. Mečeříž; "vůz 1 dobrý s koly okovanými, váhy železné dvoje, žebřina a korba" /1573/ AMP 5573, v. Michle; "vůz již dílem opotřebovaný okovaný z žebřinami, hnojníkem, vahami, s líšněmi" /1605/, SÚA PK N. Benátky 125, v. Kochánek; tamtéž "vůz 1. koše k hnoji s zástavami 2" /1595/ mč. Mečeříž; "vozy velký dobrý vokovaný s žebřinami a korbami 2" /1571/ SÚA PK Nejv. purkrabství V; "2 vozy, žebřiny dvoje, hnojný korby 2, náprava stará 1" /1626/, SÚA PK Slaný 176, p. Zlonice, v. Beřovice; "vůz 1, váhy 3, žebřiny, líšně k nim, koš hnojný" /1607/ AMP 5457, v. Jionice; "kořba prkenná" /1572/ AMP 5573, v. Michle; tamtéž: "vůz o 3 kolách, žebřiny 2, jedny velký, druhý malý" /1600/; v. Dolany; "vozy 2, žebřiny a hnojník" /1613/ SÚA PK Kladno 30, mč. Bučkov; "vůz kovanej s řebřinami, líšně 4, provaz k vozu a dva prostranky, prkna 3 k vození hnoje" ANM F Pardubice, reg. purkrech. 1537-1540, f.6 /1537/; tamtéž f.16/1537/: "vozy dva kovaná a třetí menší, fasuňek na vůz, řebřiny, líšni 8" a j. U Veleslavína, Nomenclator, 420-21: "sedlský, hnojný vůz" /Holzwag, Mistwag/, "nákladní vůz, fasuňek /Lastwag, Wag zum Bauhölzern/", "visutý vůz /Hangender Wag/", "formanský vůz /Fuhrwag/", "lehký vozík", "kotčí vůz /Gutsche/", "šperloch na vůz /Wagendeck/".

116/ Srovn. Jungmann, Slovník II, 338.

117/ Srovn. na př. ve dvorech p. Smiřických /SÚA/, f.44, Klučov: "líšně k vozům s voky... líšně s čepy k fasuňku", f.34b: "fasuňek s lannou železnou... líšni s tulejemi... líšni s čepy... žebřiny s kroužky". Dále srovn.poz.109, podobně i jinde.

části vozu uváděly se v inventářích obvykle samostatně.

Z řetězů užíval se "předvozní" nebo "dlouhý", "klaničnický" /"rejfov-
ník", "rejfovník"/ a "zavěračka", dále bývá uváděna "lanna železná", řetě-
zy k "držení" u oje a provaz k vozu. "Rejfovník" býval někdy provazový ,
také "klaničnický" se vyskytují v první polovině 16. století provazové ve-
dle řetězových.^{118/} Na dřevorezu v tisku české proveniencce z konce 16.sto-
letí v Dobřenského sborníku je nakreslena pavuza stahující náklad žebřin.^{119/}
Pavuza se poutala vozním provazem a vpředu snad dlouhým řetězem. "Zavírka"
nebo "zavěračka" /"řetěz zavírací", "hamovník"/ sloužila k brzdění vozu na
příkrých svazích.^{120/} Řetěz se připoutal k loukoti předního kola, které
se pak nemohlo otáčet. Tohoto způsobu brzdění užívalo se před špalkovými
třecími brzdami /s pracnou/ na šroubové utahování, později, v 19. a 20.
stol. i vedle nich.^{121/}

Vozy byly důležitým a cenným příslušenstvím hospodářství, jejich po-
řízení bylo nákladné. Proto se v inventářích uváděla i pouhá kola, nápra-
vy a podobně, povalující se pod kůlnou.^{122/} Stávalo se nejednou, že nový
hospodář přebíral statek s vozem, u něhož chybělo kolo nebo i více.

Selské vozy bývaly často menší a chatrnější než panské, proto se v o-
ceňovacích odhadech výnosu sena z luk, měřeného v 16. a 17.století na "vo-
zy", někdy zvláště určovalo, zda jde o velké vozy dvorské, tažené čtyřmi
či šesti koňmi, nebo o menší vozy na dva koně.^{123/} Také ceny povozů byly
různé.

118/Např. ANM F Pardubice, reg.purkrecht.1537-40, f.18b, /1537/v.Pravy:"
klaničnický 2 z provazů" aj.

119/Strahovská knihovna, Dobřenského sborník, f.380.

120/Popis s vyobrazením "zavírky" /"hamovníku"/ u Komenského, Orbis, cit.
vyd., 156-7 /LXXXV/. U Veleslavína, Nomenclator, 422:"zavírka vozu, řetěz
/Sperzketten/", "knytel zavírací vůz /Sperzdremmel/"

121/Srovn. J. Šebesta - J. Hozman, cit. čl., 330. O řetězech srovn. na př. "Řetěz
předvozní a klaničnický" /1593/ SÚA PK Slaný 176, p. Zlonice, v. Beřovice;
tamtéž:" jeden dlouhý řetěz a jedna zavěračka" /1621/, "řetězy velký 2,
zavěračky 2, klaničnický 2" /1619/ aj. "Provaz k vozu 1, 1 řetěz velký
a klaničnický 1" /1595/ SÚA PK Nové Benátky 125, mč. Mečeříš; tamtéž:"
provaz k vozu 1, 1 řetěz k zavírce" /1595/, nebo: "řetěz zavírací a
provaz dlouhý" /1598/, "2 zavíračky železný u vozu" /1585/ AMP 5573, v.
Michle; "řetězy k vozům dva, řetězy k držení dva, kroužky čtyry, 5 ší-
ně starých a 2 kruhy na kola" /1564/ SÚA PK Křivoklát 2, f.50, v. Lužná;
"řetězy dva veliké klaničnický" /1554/ SÚA PK Křivoklát 1, f.35, v. Krupá
atd.

122/ Viz str.43

123/Srovn. na př. SÚA UR Týnec Hrochův /16/ 17.stol./:"luk všech co k tomu

Nosnost vozů závisela na jejich konstrukci, především pevnosti kol a náprav; nebyla stejná u vozů kovaných a vozů "valních". Důležité je zejména kování náprav ve druhé polovině 16. století, stejně, jako vyplňování hlav sděrní zmírňujícími tření. Osy kol mazaly se "kolomazí" /"kolomast",

dvoru náleží pokládá se pod 53 vozy sena a 25 vozů votavy, pokudž se to vozy veliký dvorský na 4 koně počítajíc, jsou". Proti tomu čteme v SÚA UR Žleby z r. 1561: "se sena brávalo šest vozů na dva koně..." a podobně i jinde.

122/0 cenách vozů srovn.pozn.109. Pro lepší představu o rozdílech cen vozů a jiných druhů nářadí i dobytka uvádím náhodně zachovaná úřední ocenění několika poddanských inventářů: (ceny v kopách a groších míšenských)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
kůň	20k17k30gr	10k	7k40gr	12k30gr	7k	20k	13k	25k	15k		
kráva	5k	4k	3k	-	5k	5k	6k	6k	10k	6k	10k
husa	-	-	7 1/2gr	-	10gr	-	6gr	-	-	-	-
slepice	5gr	-	3gr	-	5gr1pen	5gr	6gr	-	-	3gr	-
vůz		6k30gr	12k	7k	①	8k	8k	8k	10k	-	10k
pluh		} 2 1/2k								} 5k	
brány	1k										1 1/2k
/vorní nádobí/		2 k				3k					
rádlo	1k									1 k	
nádobí na koně		2 1/2k									
kosa: senná		} 1k									
řezací										9gr	③
k hrabici						30gr					
klín		} 20gr									
sekyra										10gr	30gr
řetěz vozní		20gr				1 k					45gr
nebozez		3gr									
vidle hnojné		} 20gr								6gr	
podávky											
kopáč k hnoji											
želez. lopata											
pila											30gr

Pozn.: 1/ půl vozu za 5 k.

2/ i s nádobím za 17 1/2 k.

3/ řezací stolicí za 1 k.

Prameny: 1/ purkrecht.knihy stat.novorychnovského /arcibisk.archiv Praha B 43/10/, ced.mezi f.213-14 /1598/; 2/ tamtéž mezi f. 106-7 /1598/; 3/ tamtéž mezi f.442-3 /1613/; 4/ tamtéž mezi f.442-3 /1613/; 5/ tamtéž mezi f.189-90 /1614/; 6/ tamtéž mezi f.239-40 /1616/; 7/ tamtéž mezi f.121-22 /1621/; 8/ SÚA PK Čes. Budějovice 1646, f.20 /1605; 9/ SÚA PK Benešov. 42 /1607/; 10/ AM Kut. Hora, grunt.kn. vesnic 1615-1676, f-E 1, /1618/. 11/ SÚA PK Přeštice 212, f.1b /1626/. V úseku zhruba dvacetiletém nutno vzít v úvahu pohyb cen; dále to, že odhadní ceny se lišily od cen tržních. Bohužel máme pro toto období velmi mále srovnávacího materiálu, takže z této tabulky nelze vyvozovat závěry o cenovém vývoji, či o regionálních cenových rozdílech.

"sádlo"/. ^{124/} Ve dvacátých letech 17. století dopravovali sedláci na Frýdlantsku při "dalekých fůrách" v kopcovitém horském terénu do Děčína průměrně 4 až 5 q čisté váhy nákladu. ^{125/} Těžké vozy na dopravu piva unesly někdy přes 8 q nákladu. Množství nakládaného břemene byla však podmíněna i silou potahu, terémem a způsobem záprahu.

Vedle zmíněných typů povozů uvádí se i těžký "vůz formanský", dále "vůz kotčí", nebo "kočárek" lehčí konstrukce, obvykle s "košinou". ^{126/} Známe i dvoukolové potažní "káry" rybníkářské.

V zimě se užívalo k přepravě potažních saní /"smyk"/, na něž se někdy kladly "korby". ^{127/} K přepravě dřeva sloužily "saně lesní".

Ke zdvihání těžkých předmětů, nakládání klád na vozy aj., byly na dvorech i v poddanských usedlostech v 16. století ruční zdviháky pákového principu, zvané "hasáky" nebo "hasáčerty" a "hevery". ^{128/}

124/Položky za "soudky kolomastí" bývají často v rubrice vydání dvorských účtů. Viz i Veleslavín, Nomenclator, 423: "kolomaz, sádlo".

125/O tom J. Honc, Náklad a nosnost vozů poddaných při přepravě hutních výrobků a obilí v letech 1627 a 1628, Historie a musejnictví 1958, č. 4 (podle autoreferátu předneseného na poradě Komise pro dějiny zemědělství ČSAZV 21.IV.1958.)

126/Srovn. na př.: "vozy tři a kočárek jeden" /1610/ SÚA PK Slaný 233, pag. 69; "vůz 1 a kočárek" /1587/ AMP 5573, v. Dolánky; "4 vozy, 1 kočí dobře, spravený" /1587/, tamtéž, v. Dolany; "na dvoře pod kůlnou: kol starých sešlých 5, nápravy starý 2, ... korba od kočárku s košinou, it. košina obzvláštní" /1603/ AMP 5548, v. Nusle, f. 17a; "vozy velký dobří... 2, kotčí vozík" /1571/ SÚA PK Nejv. purkrabství V aj. Od těchto typů lišily se vozy formanské, jejichž vyobrazení jsou na př. v latinském graduálu z r. 1552, od Jana Táborského a Fabiána Puléře, Kapituluční knihovna v Praze, sign. P X, f. 154, reprodukce u A. Podlahy, Soupis památek, Knihovna kapituluční v Praze, Praha 1903, 241. Jiný obrázek v kancionálu Žlutickém z r. 1557-8 /MNV Žlutice/ aj. Vyobrazení cestovní košatiny srovn. na př. M. Kabátníka Cesta z Čech do Jeruzaléma, reprod. F. Kleinschnitzové, Seltene Bohemica des XVI. Jhdts in Schwedischen Bibliotheken, Uppsala 1931, 10 /viz i ČL 1952/. Vyobrazení cizí provenience u Komenského, Orbis, cit. vyd., 154.

127/Srovn. na př. SÚA PK Nejv. purkrabství V, jindy: "saně troje" SÚA PK Litoměřice 78, f. 77; SA Praha, odd. Křivoklát, fond Smečno, grunt. kn. č. 272, f. 21 /1582/: "vůz jeden se všemi potřebami, saně lesní 1".

128/Invent. dvorů p. Smiřických /SÚA III/, f. 20b. dv. Koloděje: "hever formanský", f. 168, dv. Škvorec: "hasáčert vokovaný k navalování dříví" aj. "hasáčert k zdvihání všelikých věcí" srovn. též F. Roubík, ČDV 1939, 62. "Hasáky" bývají i v inventářích poddanských, hlavně příměstských /termín "hasáčert" označoval tehdy i část zařízení mlýnského/. U Veleslavína "hever /Winde/" - Nomenclator, 423. "Hevery formanské" bývaly i v poddanských hospodářstvích, na př. SÚA PK Kostelec n. Č. L. 2, f. 175b, v. Hořany /1570/ aj.

Způsob koňského zapřahání ve druhé polovině 16. století je již v podstatě novodobý. Odpor břemene přenášel se chomoutem a řemením na tělo zvířete. Kromě "chomoutu s nádobím" (tj. jeho součástí), spojeného "držením" (obvykle řetězovým) s ojí, uvádí se v inventářích postroj, "šle" či "kšír", spojený prostráňky s rozporkami okovaných vah.^{129/} Boky zvířete kryly "holstry" /"halšty"/ - kožené průvlaky pro prostráňky.^{130/} Chomouty, "holstry" a sedla zhotovovali sedláři, tyto součásti bývaly různě velké.^{131/} Tam, kde se zapřahaly častěji dva páry tažných koní, uvádí se někdy chomouty "přední" a "zadní" /podobně byly i "váhy přední" a "zadní"/, zejména na dvorech. Dřevěná kostra chomoutu byla obalena na vnitřní straně, přiléhající na krk zvířete, slamou a potažena koží.^{132/} V inventářích z této doby ani v jiných pramenech nenalzáme oddělené polštáře pod chomouty.

Jak je patrné z obrázků i z popisu součástí v písemných pramenech, sestával postroj na jednoho koně ze dvou kožených pobočnic s podpínkou, pohřbetníkem a popruhem k přidržování chomoutu.^{133/} K postroji náležela z dalších důležitějších částí "vohlávka" /"vohlaví"/, "udidlo", "uzda", "otěže" a "voprať", někdy se uvádí též "sedlo".^{134/} "Nádobí" a "šle" zhotovovali uzdáři a řemenáři. Vedle řemenných součástí užívalo se v první polovině 16. století i později někdy kusů provazových, např. uzd aj.

129/ O vývoji zápřahu nemáme u nás vyhovující samostatnou práci. Cizí literaturu shrnul J. Matuszewski, *Początki nowożytnego zaprzęgu konnego*, KHKM 1953, č.1-2, 1954, č.4. Srovn. též J. Žák, *O genezie uprzęzy konskiej na ziemiach polskich* KHKM 1955, 625 a d. Srovn. na př.: "koně 2, chomouty s nádobím, dva přední chomouty, troje šle, čtyry uzdy, dva halšty" /1585/ AMP 5573, v. Michle; tamtéž: "chomouty 4, šle 4, vohlaví 8"; tamtéž, v. Dolany: "2 klisny a nádobí i s sedlem" /1552/; "u koně kšír" /1530/, SÚA PK Litomyšl 221, f.106; "3 koně a 3 chomouty s nádobím, 4 šle, 1 sedlo, 1 voprať" SÚA PK N. Benátky 125, mč. Mečeříž; tamtéž: "2 koně s nádobím, 2 šle, 1 sedlo, 2 uzdy a votěže, 1 voprať"; Veleslavín, *Nomenclator*, 423 uvádí vedle sebe jako synonyma "chomout" a "šle" /Kummet/.

130/ Výklad slova srovn. Křemen, *Příspěvky z písec. arch.*, *Listy filologické* XLIV, 108.

131/ Na př. podle drahotního řádu pro řemeslníky v pražských městech z 2. I. 1626, SÚA PT.

132/ Tvary chomoutů, v podstatě se nelišící od novodobých, jsou patrné na obrázcích. Starší popisy uvádí Kott, *Slovník I*, 535.

133/ Srovn. to s postroji a chomouty z 18. stol. na př. K. Bednařík - V. Havelková, *Jak byl vybaven potah na Černokostecku koncem 18. stol.*, *Historie a musejnictví* 1958 a d.

134/ U Veleslavína, *Nomenclator*, 423-4: "chomout, šle", "votěž", "povodec /Ziehstrick/", "uzda", "škrabák /Maulkorb/", "vohlav", "popruh"; 427: "udidlo, canky /Gebiss, Breckamm/"

K pohánění dobytka uvádí Veleslavín ve svém slovníku tyto nástroje: "bič, praskač", "řemenný bič", "prut", "osten, bodec".^{135/} Koně bývali kováni podkovami, v této době snad ještě častěji jen na předních nohou.^{136/}

V inventářích se zpravidla nevyskytují nástroje k zapřahání skotu. Na obrázcích k přemyslovské pověsti, kde bývají tradičně v oradle zapřaheni volí, nacházíme obvykle jho, jednoduché nárožní či zárožní, nebo dvojitě šíjové, /např. v Hájkově kronice z r.1541/.^{137/} Veleslavín uvedl "jho", "řemen u jha" a "osten, bodec" hned vedle hesla "pár volů, spřežení volů".^{138/}

Další hospodářské nářadí poddaných.

V 16. století nacházíme porůznu v inventářích řezací stolice na slámu, které v studovaném období nebyly již novinkou. Jejich nejdůležitější železnou součástí byl "kosíř" /"kosa"/. O jejich konstrukci nic bližšího nevíme, patrně se mnoho nelišily od těch, jež známe z obrazového materiálu německého - v podstatě se mnoho nezměnily až do zavedení tovární výroby ručních řezaček s točícími se noži v 19. století.^{139/} Základ tvořil otevřený dřevěný truhlík postavený na nohách, obvykle se zužující směrem k přední části, kde byla nasazena kosa. Kosíř byl upevněn v kloubu po straně truhlíku obvykle níže na břevnu položeném napříč u dolní části předních noh.^{140/} Řezáč jednou rukou postrkoval slámu v truhlíku směrem ke kose, kde se ve žlábech pohybovalo lisovací břevno, druhou tlakem na držadlo kosíře řezal slámu na "sekaninu".

-----

^{135/}Veleslavín, Nomenclator, 423.

^{136/}Nářadí k tomu potřebné uvádí se v inventářích kováren v grunt.knihách, bývá někdy i na obrázcích, na př. v Lomnickém graduálu /UK Praha XVII A 53 b/, f.233a. Srovn. K. Jiřina, Český lid 1958, 262.

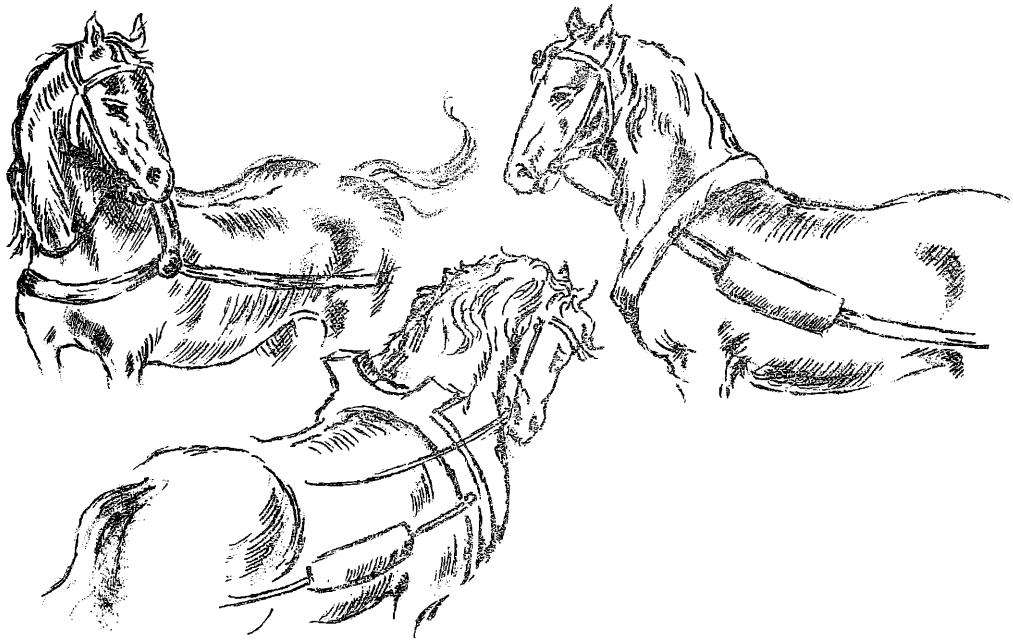
^{137/}Obrázek z Hájkovy kroniky reprodukován ve Věst.Českosl.zeměděl.musea I, 1928, 177. Srovn. i Venkov 1928, 13. V. zvl.příloha č.114. Novější zahraniční literaturu o zapřahání skotu pomocí jha nebo jařma shrnuje W. Jacobsen, Jochgeschirre und Spanntiergrenze, Deutsches Jahrbuch f.Volkskunde III.1957, 119 -44. Kritické připomínky na základě českého materiálu shrnul v recenzi této studie F.Šach, Historie a musejnictví 1958, 241 a d.

^{138/}Veleslavín, Nomenclator, 420.

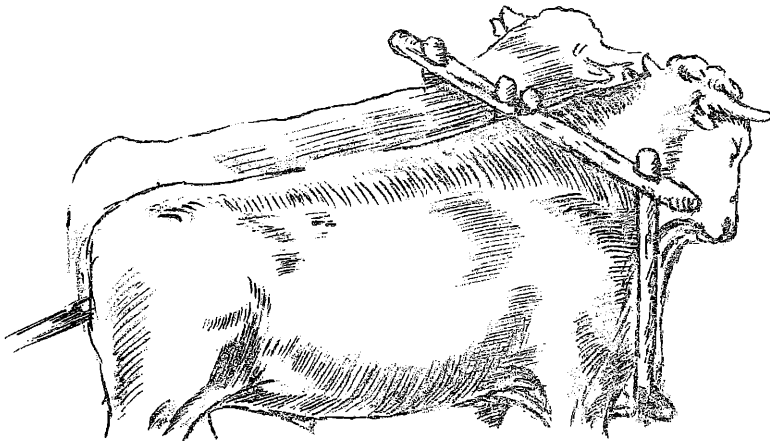
^{139/}Obrázek řezací stolice v anonymním letáku "Gespräch zweier Gesellen" z 16/17. stol. Za upozornění vděčím univ.prof.dr.V.Husovi. Stolice je primitivní, bez šlapadla, chybí břevno stlačující slámu před kosířem.

^{140/}Srovn.vyobrazení podobné novější stolice v čas.Valašsko 1957, Dále J.Zapolski, Z dziejów narzędzi pracy, Varšava 1956, 118.

9. Způsoby zapřehání koní
podle obrázků z druhé pol. 16.stol. (str.45)

10. Způsob zapřehání skotu
podle Hájkovy kroniky (viz pozn. 137)

Později pomáhalo se práci ruky nohou tak, že k držadlu kosíře bylo připejeno šlapadlo.

Řezací stolice nenacházíme stejně často v různých oblastech. Někde byly takřka na všech větších statcích již v první polovině 16. století, jinde se nevyskytují ani v podrobných inventářích usedlostí na přelomu 16. a 17. století, ačkoliv byly důležitým nářadím, jistě dražším než některé uváděné kusy, z čehož lze usuzovat, že tam na statech vskutku nebyly. Zčásti to mohlo být způsobeno tím, že řezací stolice nebyly ještě obecně rozšířeny, zároveň však i tím, že sedláci si místy dávali nadělat "sekaninu" od nádeníků - řezáčů, kteří mívali své nářadí. Svědčí o tom mimo jiné též výkazy dluhů po zemřelých hospodářích. Za krčmáři, kováři, ševci, obecními pasáky a čeledí bývají tam uváděni i řezáči.^{141/}

Stolice zjednodušily práci, přípravu píce a steliva, byly výkonnější než pouhé kosy k řezání slámy.

Vývoj zemědělského nářadí probíhal jistě i během 16. století, i když se nám nepodaří jej vždy v dochovaném materiálu postihnout. Viděli jsme již, že pokročilejší nástroje objevují se zejména v inventářích dvorských. Tak se uvádí ve dvoře v Nové Libni r. 1591 "soudek k tlučení smetany z klikou železnou" - nepochybně otáčivá máselnice.^{142/} Doklady o jejím užívání máme z řady dvorů Smiřických ve středních a v severních Čechách z roku 1618, kde se vyskytuje vedle stojatých "tlukaček", zvaných též "mastnice rukovět-ní", jako "soudek k tlučení smetany", nebo "mastnice točitá s vřetenem a klikou".^{143/} V literatuře naší i zahraniční se dosud předpokládalo, že otáčivé máselnice se rozšířily nejprve ve Flandrech a v severní Francii, a to až v 17. století, potom v ostatní Evropě, z nich že se pak vyvinuly dokona-

141/Srovn.na př. v.Počedělice, p. Buštěhrad /SÚA PK Kladno 30, f.803/, výkaz dluhů na lánovém statku po smrti hospodáře: rychtáři 19 k./zač?/, kováři 11 k 11 gr, řezníku 6 k 30 gr, řezáči 1 k, jinému řezáči 1 k 15 gr, za slámu 1 k 30 gr; nebo tamtéž /f.809/ r.1592: vedle dluhů měšťanům do Slaného:krčmáři 11 k, kováři 4 k, krčmáři do Volovice 45 k., řezníkům do Vokoře 3 k., řezáčům 5 k, kováři do Buštěhradu 1 k 20 gr atd. Proti tomu na panství Pardubice byly řezací stolice již v první polovině 16. stol. běžné ve většině středních a velkých statků /viz ANM F Pardubice, reg.purkrech. 1537-40/.

142/ SÚA UR Nová Libeň, inv.dvora 1591.

143/Invent.dvorů na p. Smiřických/SÚA III/, f.7b,p. Uhříněves, dv.Kolovráty, f.21b dv.Koloděje: "soudek k tlučení smetany", "mastnice rukovět-ní"; f.35b,dv.Tuchoraz, f.175 b dv. Chřenice, f.75b,p. Semily dv.Bukovský: "mastnice točitá s vřetenem a klikou".

lejší stojaté máselnice hřidelové.^{144/} Ukazuje se tedy, že otáčivé máselnice jsou - alespoň u nás - původem starší, jestliže se s nimi setkáváme na přelomu 16. a 17. století na dvorech již poměrně často.

Vedle nich se ovšem užívaly starší "tlukačky", jaké bývají i na starých kalendářních dřevorezech jak našich, tak cizích. V domácké malovýrobě se udržely "tlukačky" vedle jiných pokročilejších máselnic až do 20. století.^{145/}

Z rozlišení dvou termínů pro máselnice u Veleslavína, "másnice" /Ruhrfass/ a "vrtidlo" /Ruhrholtz/, lze snad usuzovat i na nějakou máselnici kvedlačkovou, u nás z jiných pramenů zatím nedoloženou.^{146/}

Další nádobí na zpracování mléčných výrobků, u poddaných zřejmě nejčastěji hliněné a dřevěné, se v inventářích usedlostí obvykle neuvádí. Na dvorech bývaly v světnicích šafářek dřevěné "dížky" k dojení krav, "sítky" pro cezení mléka, hliněné a měděné hrnce "na mléko stavení", "mličníky", "sléváky" k získávání smetany, které se, jak shledáme, porovnáme-li jejich vyobrazení, v 16. a v 19. i 20. století, mnoho od sebe nelišily.^{147/} Smetana se sbírala dřevěnými nebo plechovými lžicemi. Sbírané mléko zahříváno v kotlích, aby se srazilo a mohl se lisovat tvaroh. Ten pak hospodyně pěchovaly do zvláštních forem "tvořítek" /"tvořidel"/ nebo "strísků", a dávaly uzrát na sýr.^{148/} K sýření užívalo se již koncem 16. století te-

144/Srovn. V. Vilikovský, Dějiny zemědělského průmyslu v Československu, Praha 1936, 805; Laxa, Máslařství, Praha 1924, 291-2, kde je vyobrazení tlukaček i otáčivých máselnic /obr. 215-225/. Dále B. Martiny, Kirne und Girbe, ein Beitrag zur Geschichte der Milchwirtschaft, Berlin 1895, 267; Dieter Berger, který shrnul ve své studii Zur Geschichte der Butterbereitung im Rheinland /sbor. předn. na sjezdu etnografů v Berlíně 29. IX.-1. X. 1955, Agrarethnographie, Berlin 1957, 175 a d./ novější literaturu, podotýká bez dalšího rozvedení, že počátky sereny /jak se otáčivé máselnice obvykle nazývají/ mohou být ve Flandrech starší - před 17. stoletím /str. 176, pozn. 6./

145/Vyobrazení máselnic - válcových tluček bývá časté v minucích. Tvarem se neliší od máselnic z 20. stol., někdy bývají uváděny i v inventářích. Literaturu shrnuje Vilikovský, cit. d., 805 a d.

146/Veleslavín, Nomenclator 436.

147/Srovn. O. Laxa, Máslařství, Praha 1924, 67-9, obr. 27-28. Obrázky z 16. stá. v minucích.

148/Srovn. na př. SÚA UR Nová Libeň 1591: "hrncův měděných na mlíko stavení 25, ... kotel velký měděný na nohách železných k vaření syrovátky 1, ... sléváky větší a menší 4, vokřenův 12, stolice k sejrům velká 1, stolice menší k tvarohu 1, ... dížky k dojení krav 4, sítky k cezení mlíka větší a menší 2". Podobné vybavení bývalo i na dvorech panství Smiřie-

11. Řezáč
podle němec.letáku z 16/17.
stol. (viz pozn. 139)

12. Stloukání másla
podle dřevorezů v minucích z 16/17.
stol. (Tadeáš Hájek 1558)

13. Nádoby na mléko
podle dřevorezů v minucích z 16/17.stol.

lecích žaludků jako "syřiště" /"syřidlo"/. 149/

Čerstvé máslo se uchovávalo a prodávalo v dřevěných soudkách "tunách", převařené v hrncích. Sýr se balil do hadrů. Vyskytují se i "košíky k sejrů", dále "vokřeny", "stolice k sejrům" velké a malé, tj. lisy.

Nebudeme v této práci popisovat veškeré pracovní nástroje užívané v zemědělství na přelomu 16. a 17. století, zejména takové, které se po dlouhá staletí podstatně neměnily a jejichž výskyt by stěží mohl naznačit stupeň pokročilosti výroby, jako na příklad sudy, /"štrokvasy" velké i malé/, díže "pro pečení chleba s víkem slaměným", nůše /"putny"/, putny, kádě, škopky, necky, truhly na mouku a v "marštali pro vobrok", v stájích "žleby a žebříky" ke krmení dobytka, stoupy na kroupy a "tluč" /tlučené zrní/ pro vepře, nůžky na stříhání ovcí, zámky "západitý" i "visací", drobné nástroje dřevobráběcí k zhotovování i opravování nářadí, údržbě budov apod. 150/

K dřevařské práci užívalo se v poddanském hospodářství různých druhů sekyr rozličných velikostí. Nejčastěji se uvádějí těžké "sekery kladní" k porážení dřeva, dále menší "sekery ruční" nebo "jednoruční". 151/ Pily různých typů - "dřevní", na prkna, "malé pilky" a pod. vyskytují se sice porůznu v inventářích, avšak užívaly se pouze k řezání prken, latí a podobně, ne k porážení stromů. I dřevaři užívali pouze sekyr, dřevěných a železných klínů. Někdy se uvádějí "sekyry vocelované".

Dokladem o tom, že si sedláci sami zhotovovali dřevěné části nářadí, je též poměrně častý výskyt takových dřevobráběcích nástrojů v inventářích dvorů i poddanských usedlostí, jako na příklad: "nožů vosních" - tj.

-----
 ckých, kde se mimo jiné uvádí též: "lžíce plechová k sbírání smetany /dv. Holovský, p. Škvorec, f.172a/, "střížky k sejrům dělání" /f.21b aj./. U Veleslavína, Nomenclator, 435-6: "díška", "mlíčen", "slévák", "mléčník /Milchhalter/", "tvořidlo", "košík k sejrů" aj.

149/Doklady termínu u Veleslavína, Nomenclator, 436; dále na př. F.Teply, Příspěvky k děj.čes.zemědělství,178; k tomu srovn.J.Brož, Mléčné hospodářství ve dvorech m.Plzně v letech 1644-1650, Věst.Českosl.zeměděl. musea 1930,327 a d. Ve starší literatuře /V.Vilíkovský,cit.d.,814/ se uvádí, že "syřiště" bylo asi neznámo ještě v 17. stol.

150/Mnohé z těchto předmětů nacházíme porůznu i vyobrazeny, zejména v minucích i jinde. Stoupa na tluč je na příklad v Šíchově kancionálu z r. 1614 /kapitul knihovna Praha P XII/ f.397a a pod. O zpracování sýrů, pečení chleba aj. srovn. Vilíkovský, cit.d.

151/U Veleslavína, Nomenclator, 415;"mejtňi sekera".V inventářích dv. Smiřických nalézáme:"sekery kladní s voštěpačkou" srovn.F.Roubík, ČDV 1939, 62.

"pořízů", dále "stolic vosních" či "vyřezovacích", pro něž se nověji užívá názvu "dědek", různých nebozezů, k tomu též zmíněných již pil a pilek.^{152/}

Pokrok nutno vidět v častějším užívání železa, ať už k hotovení celých nástrojů, na příklad v 16.století železných sochorů, chmelničných kolů, klínů, palic aj., nebo jejich součástí.^{153/} Vedle vzpomenutých lopat k prohazování obilí, užívaly se lopaty okované a železné.^{154/}

Staré železo vracelo se obvykle kovářům k předělání. V inventářích nebývají drobné nástroje uváděny tak pravidelně, jako nejdůležitější kmenové příslušenství usedlostí: oradla, brány, vozy aj. V některých pozemkových knihách vypočítává se ovšem i nábytek: stoly, židle, lavice, police, truhly, "koutní" a "zavřité" "almary /či "armary"/, misníky, lože a jeho vybavení /peřiny "spodní" a "vrchní", polštáře, podušky, "konvrše", "plachty", "prostěradla"/, součástí oděvu, nebo i nádobí včetně "měděnce" v kamnech, kotle na šaty, na ryby menší kotlíky, cínové mísy a talíře, rozně velké i malé. Tyto předměty mohou svědčit o životní úrovni venkovského obyvatelstva. Kolem Prahy na příklad uvádí se v sedmdesátých letech 16.století i skla /kolečka zalitá olovem/ v oknech poddanských stavení, z čehož je vidět pokročilost venkovského bydlení příměstských sedláků. V obytných budovách dvorů stavěných již ne jednou z kamene a zdiva jsou skla v oknech z této doby zcela běžná.

152/0 "nožích vosních" v inventářích poměrně častých viz.O.Oliva,Věst. Českosl.zeměděl.musea 1930,324. "Stolice vyřezovací" v invent.dv.Smiřických, srovn.F.Roubík,ČDV 1939,62,častěji se vyskytuje termín "stolice vosní". Ukázkou drobného náradí alespoň SA Praha, odd.Křivoklát, fond Smečno, grunt.kn.272,f.120: "klamr 1, nebozezy 3, vosní nůž 1,... pilka 1, kleště 1, kladívko 1,..."; "poříz" viz SÚA PK Žamberk 17, f. 237 (1613).

153/V bohatém inventáři v okolí Prahy na př.: "3 koly železný, sochor železný skalnickej" (1585) AMP 5573,v.Michle; tamtéž: "kúl železný k chmelnici" (1568); "sochor železný, palice železná" (1545) aj.

154/Rozdíl lopat železných, dřevěných a okovaných je patrný z inventáře dvora Vrbiče na statku Dobrovítově z r.1561 (SÚA UR Žleby): "klín železný 1,... lopaty železné dvě a jedna dřevěná, it.lopata vokovaná jedna... sochor železný jeden...". Na panství Protivínském stály kolem r.1590 lopaty okované 9 gr., lopaty železné 10 gr, radlice 30 gr, lopaty vějíř /do stodoly a na sýpku/ po 3 gr.Srovn.F.Teplý,Věst.Českosl.zeměděl.musea 1937,86. Podobně srovn.O.Oliva,Věst.českosl.zeměděl.musea 1930,324 ad. Podobně též na dvorech p.Smiřických, kde nalézáme zvláštní termín "lopata Voršilka" v Uhříněvsi a na p.v sever.Čechách. V SA Praha, odd.Křivoklát,fond Smečno, grunt kn.č.272,mč.Smečno, bývá někdy psána železná lopata jako "lopáč /např.f.120,1596 aj./ "Lopata železná" na př. ještě AMP 5573,v.Michle aj.

Jen zřídka nacházíme v inventářích drobné náčiní, jež si hospodáři sami robili: hrábě, cepy aj., na příklad plátěné pytle, nástroje k zpracování lnu a konopí aj. V 16. století rozšířilo se v Čechách užívání kolovratu k předení, ovšem spíše ve městech a na venkově ve dvorech, kde se kolovraty vzpomínají v účtech a inventářích. V poddanských usedlostech na vesnicích je nenacházíme.^{155/}

Místy bývaly v inventářích poddaných též lisy na tlačení oleje /"klády"/.

V podrobnějších inventářích vyskytují se úly, dřevěné slovanské "špal-ky". Avšak z vyobrazení a z popisů jsou známy již z počátku 16.století i bedněné stojany.^{156/}

Stav hospodářského nářadí v poddanských usedlostech na přelomu 16.a 17. století.

Přistupme k shrnutí výsledků našeho rozboru. Pokrok zemědělské výroby v 16. a počátkem 17. století můžeme pozorovat na dalším rozšiřování užívání železa k výrobě dokonalejších nástrojů a jejich částí. I z pramenů chudých na podrobnější údaje podařilo se nám zachytit vývoj některých druhů zemědělského nářadí, setkáváme se i se záměrnými pokusy o jeho zdokonalení formou vynálezů. Směr ukazuje zejména po technické stránce nejednou vyspělejší výroba vrchnostenská, která ve snaze rozmnožit zisky z režijního hospodaření používá často nákladnějšího a dokonalejšího nářadí. Dokladem toho je například pokročilé vybavení dvorů na panstvích Smiřických i na jiných velkostatech. Vrchnostenská výroba má, ve srovnání s poddanskou, větší možnosti investiční, což se výrazně projevuje i v nezemědělských odvětvích, např. v rozdílech zařízení poddanských a panských mlýnů, olejen^{156a/} aj.

155/Srovn.Č.Zíbrt, Toč se a vrč, kolovrátku, Veselé chvíle v životě lidu českého, I, Praha 1909.

156/Na př."včel 7 špalků" /1626/, "včel špalky 4" /1627/ SÚA PK Slaný 176. Avšak též úly: "včel úlů 35 /1590/, AMP 5573 aj. Obrázek úlu na př. ve Žlutickém kancionálu 1558, f.180; Komenský, orbis cit.vyd., aj. Bedněný stojan má již Jan Černý lékař litomyšlský v Knieze lekárské /Norimberk 1517/, kde jsou na l. LXXI, kap 229 a a l.CXXIV, kap.427 dva typy úlů.Srovn.též F.Šach, Český přínos do světového vývoje včelařství, Historie a musejnictví 1958, 65.

156a/ Srovn. o podobné situaci ve starém Polsku A.Wyczański, O folwarku szlacheckim w Polsce XVI stulecia, Kwartalnik Historyczny 1954, č.4 ve Slezsku R.Heck, Uwagi o gospodarce forwarcznej na Śląsku w okresie odrodzenia, Sobótka 1956, 203 - 5. K shodným závěrům pro staré Uhry do-

Pokud jde o zemědělské nástroje je třeba vzít v úvahu vzájemné působení obou odvětví. I pro dvory obvykle nářadí vyrábí poddanský řemeslník, upravuje a pracuje s nimi poddanský šafář a ostatní čeleď. Poddani si rovněž na svých usedlostech sami nářadí upravují, vcelku však jejich výrobní nástroje nedosahují často takového stupně dokonalosti, zejména na menších usedlostech, protože tam chybí jednak potřebné náklady, nebo i potah a jiné podmínky nutné k tomu, aby bylo možné dokonalého nástroje užívat.

Větší hospodářství bývala lépe vybavena než chalupy a malé statky - vyjma některých speciálních nástrojů v inventářích nádenických chalup, jako řezacích stolic, cepů, kos, srpů aj. Po této stránce je například zajímavé, že ani v podrobných inventářích dvorských neuvádějí se cepy, obilní kosa aj., neboť práce, k nimž bylo třeba těchto nástrojů, obstarávali nádeníci svým nářadím, nebo poddani robotou. Čteme například o robotní povinnosti podruhů kosit obilí aj. - k tomu musili mít vlastní nářadí.

Lepší, výkonnější a pokročilejší nářadí nacházíme obvykle v bohatých statcích příměstských a v oblastech pšeničných, než na usedlostech v chudých horských krajinách vzdálených od měst. V lesnatých krajích setkáváme se častěji s těžšími "lesními vozy" a podobně i jinde najdeme nářadí přizpůsobeno charakteru výroby v určité krajině, terénu aj.

Během 17. století, v souvislosti s obratem k robotní formě hospodaření na feudálních velkostatech, snižuje se náskok vrchnostenské výrobní techniky před poddanskou. Panská pole častěji obdělávají poddani svým nářadím, a to už nejenom ve žních, ale vykonávají skorem všechny polní práce. Z obrazu, jaký nám poskytuje srovnání zachovaných inventářů, jak dvorských, tak salských, i jiné prameny ze 17. a 18. století, lze usuzovat, že další vývoj zemědělského nářadí v této době na delší čas ustrnul.^{157/}

spěl i L.Makkai, Paraszti ést majorsági mezőgazdasági termelés a XVII században, Agrartörténeti tanulmányok, Budapest 1957, 2. Okrajově se otázky dotýká i W.Stark, Der Ackerbau der böhmischen Gutswirtschaften in 17. und 18. Jahrhundert, Zeitschrift f. Agrargeschichte und Agrarsoziologie V, 1957, 20 - 42.

157/Zde se opírám na př. o srovnání mladších inventářů dvorů někdy Smiřských a o výsledky rozboru poddanských inventářů z konce 17. a 18. stol., které soustavně pro Čechy zpracovává A.Petráňová pro Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.

V poddanském hospodářství ujímá se, rozšiřuje a zdokonaluje obvykle to nové, co se objevovalo v pokročilejších zemědělských podnicích již na přelomu 16. a 17. stol. Zhoubné účinky třicetileté války pozorujeme na inventářích statků již během prvního desetiletí jejího trvání. Mnohem častěji než dříve bývají v pozemkových knihách zápisy zruinovaných hospodářství, prodávaných beze všech svršků, nebo se špatným příslušenstvím, vozy o třech kolech, oradla bez radlic a radlice bez oradel. K tomu přistupuje řada usedlostí pustých a chátrajících, nebo se zničeným nářadím. Válečné zpusťování venkova mělo velmi nepříznivý vliv na vývoj zemědělské techniky. Teprve během 18. století můžeme sledovat zlepšení situace v celozemském měřítku. 158/

Ačkoliv v zemědělství nebylo převratných vynálezů, zejména pokud jde o zdokonalení pracovních nástrojů, které se vyvíjely až do nové doby jen zvolna, přec jen lze sledovat v jeho dějinách úseky, kdy podmínky pro jeho vývoj byly příznivější, od epoch, kdy se jeho pokrok takřka zastavil. V 16. století byly u nás příznivé podmínky pro rozvoj zemědělské techniky. Pokud můžeme na základě údajů dosavadní literatury srovnávat tehdejší naše technické vybavení zemědělství, ukazuje se, že zemědělské výrobní nástroje v Čechách nebyly pod úrovní průměru vyspělejších evropských zemí a někdy se snad připojily i k těm, které razily cestu pokroku. Ovšem samy nástroje nejsou vždy spolehlivým vodítkem při sledování pokročilosti zemědělské výroby, kde mají velkou úlohu i jiní činitelé, hlavně pracovní metody. Vývoj výrobních sil v zemědělství nelze proto omezit na historii pracovních nástrojů.

Obrázky kreslila A. Petráňová.

158/ Podobná byla situace v Polsku aj. B. Baranowski, *Gospodarstwo chłopskie i folwarczne we wschodniej Wielkopolsce w XVIII wieku*, Varšava 1958, str. 116 mluví o regresu ve vývoji zemědělského nářadí ve druhé pol. 17. a první pol. 18. stol. Pro srovn. viz celou kapitolu *Narzędzia pracy* /str. 104 ad./ - práce vyšla v době, kdy byl článek v tisku.

Seznam obrázků.

=====

1. Základní oblasti oradel (kromě pluhů) na přelomu 16. a 17. století, mezi str. 14. - 15. - Mapa je sestavena podle archivních pramenů (gruntovních knih, dvorských inventářů aj.) z přelomu 16.-17.stol. Symboly náradí neznačí místa výskytu, ale charakterisují vždy celou oblast; rovněž tak zakreslená města jsou volena jako orientační body.
2. Základní typy českých oradel, mezi str. 17 - 18. - Typy jsou kresleny podle novějšího materiálu hmotného (1 a 3), podle obrazů z konce 18. stol. (2 - Mehler). Rámový pluh (4) byl kreslen podle obrazů ze 14. - 18. stol. (kodex Jana z Jenštejna z pol. 14.stol., freska v kostele sv. Jakuba v Slavětíně z l. 1376-79, jeton G. Hochreutera z l. 1573-78, Mehler) i podle hmotných památek.
3. Vláčení dřevěnou bránou a setí, mezi str. 23 - 24.
4. Součásti pluhu, mezi str. 23 - 24.
5. Senoseč, mezi str. 32 - 33.
6. Kování rýčů, mezi str. 32 - 33.
7. Žňový výjev, mezi str. 37 - 38.
8. Rozmlouvající venkované (detail cepu), mezi str. 37 - 38.
9. Způsoby zapřahání koní, mezi str. 45 - 46. Typy postrojů lehkých a těžkých (s chomouty) užívaných v 16. a 17. stol.
10. Způsob zapřahání skotu, mezi str. 45-46. Byly známy i jiné způsoby záprahu skotu, které však nám soudobé obrazy nezachytily, viz str.46.
11. Řezáč, mezi str. 47 - 48.
12. Stloukání másla, mezi str. 47 - 48.
13. Nádoby na mléko, mezi str. 47 - 48.

Ivan H i a v á č e k :

K DIPLOMATICE ÚMLUV VÁCLAVA IV. S KARLEM V. Z R.1380.

Úmluvy Václava IV. s francouzským králem Karlem V. z července roku 1380 jsou v dosavadní literatuře chápány jako v podstatě neúspěšný pokus Francie o odvrácení Václava IV. od jeho jednání a sblížení s Anglií, jež bylo dovršeno r.1381 sňatkem Václavovy sestry Anny s anglickým králem Richardem II.^{1/}

Tento úsudek je jistě v zásadě správný, ač i tu bude možno podat některá doplnění.^{2/} Pro osvětlení okolností, za nichž k úmluvám došlo, lze však ještě leccos - především pro Václavovu stranu - vytěžit z rozboru diplomatického charakteru několika listin, které tato jednání doprovázely a kterých historické bádání dosud plně nevyužilo.^{3/}

Jsou to tyto listiny:

- A - 1380, červen 15, Čáchy - Václav IV. pověřuje vévodu Přemka Těšínského, Jana lantkrabího z Leuchtenburka, Krafta z Hohenlohe a Týmu z Koldic, aby jménem jeho, markrabího braniborského Zikmunda, Jana vévody Zhořeleckého a jich nástupců vedli jednání s králem francouzským, jeho syny a bratry i nástupci o vzájemných přátelských úmluvách.^{4/}
- B 1380, červenec 21, Paříž - Václav IV. uzavírá za sebe i své bratry s francouzským králem a jeho syny a bratry přátelskou a spojeckou smlouvu.^{5/}

1/Tak naposled F.M.Bartoš, Čechy v době Husově /Praha 1947/ str.25 jim věnuje jen stručný odstavec. Viz i H.Weigel, Männer und König Wenzel DA V. (1942) str.151.

2/Tím spíše, že těmto úmluvám bylo dosud věnováno málo pozornosti. Tak francouzská literatura je namnoze ani nepřipomíná; srovn.např. kolektivní dílo o dějinách Francie /pod vedením G. Hanotauxe a E.Lavissee/ nebo práci R.Delachenala, Histoire de Charles V. sv. V. /Paris 1931/ aj.

3/Písемností české strany jsou uloženy v pařížských Archives nationales a v literatuře jsou o nich jen sporadické zmínky; odpovídající listina Karla V. je v korunním archivu. Snímky aversů pařížských listin jsou v HÚ ČSAV. Starší české literatuře jejich edice ušla /tak na př.Stiebrovi v jeho Českých státních smlouvách/.

4/Archives nationales Paris, sign. I 386 č. 7. Ed. E. Winkelmann, Acta imperii inedita saeculi XIII. et XIV. II. č. 977./Innsbruck 1885/.

C - 1380, července 22, Paříž - Přemek vévoda Těšínský, Jan lantkrabí z Leuchtenburka, Kraft z Hohenlohe a Týma z Koldic vysvědčují, že uzavřeli jménem Václava IV. spojeneckou smlouvu s francouzským králem Karlem V., jak je zaznamenána v listině B, která je inserována a inserují i listinu A.^{6/}

Pokud jde o vnější znaky, třeba u listiny A především upozornit na to, že nemá ani kancelářskou ani registraturní poznámku a že poslední řádka textu končí ještě poměrně vysoko nad plikou, která nese majestátní pečeť panovníkovu na pergamenovém závěsu. Podobně je tomu s listinou B, která však navíc má datování doplňováno touž rukou, ale zřejmě krátce potom.^{7/}

Listina C je zpečetěna 4 pečetmi Václavových posílů a poslední řádek jejího textu se téměř kryje se záhybem pliky.

Z paleografického hlediska je závažné konstatování, že všechny tři listiny jsou psány jediným písařem /tomu vedle celkového duktu a forem jednotlivých písmen nasvědčuje i grafické znamení v podobě značky , jež uzavírá text všech tří kusů/ ruku tohoto písaře se mi zatím v dostupném materiálu Václavových listin nepodařilo nalézt. Z toho možno usuzovat, že listiny byly zřejmě napsány současně a to nikoli úředníkem kanceláře

5/ Tamže sign. I 386 č.5. Ed. tamže č. 978. Lindner, Geschichte des deutschen Reiches unter König Wenzel II. /Braunschweig 1880/ str. 454 ji uvádí jako příklad vyhotovení panovnícké listiny zplnomocnění; zřejmě na jeho základě ji tak označuje i Winkelmann ve svém regestu.

6/ Tamže sign. I. 386 č.6. Ed. tamže č. 1228 s chybným datem 20. července.

7/ N. Valois, La France et le grand schisme d'Occident I. /Paris 1896/ str. 300-301, jenž těchto listin též užívá /aniž zná jejich edici/, předpokládá, že listina byla vyhotovena předem /tedy zřejmě na Václavově dvoře před odchodem jeho posílů ke králi francouzskému/ a že datovací formule je k ní připsána "d'une autre écriture". Po bližším prozkoumání nutno však konstatovat, že datovací formule od "Actum et datum..." je psána evidentně touž rukou, jak ukazují stejné zvyklosti v užívání zvláštních forem jednotlivých písmen. Celá formule má odlišný charakter jenom tím, že tvary jednotlivých písmen jsou místo výraznější a větší a následují za sebou s větším odstupem. Snad tím chtěl písař tu poslední řádku více vyplnit; i tak však asi jedna pětina zůstala prázdná. Nutno tedy přijmout názor formulovaný v textu. Podle dopisu ředitelství francouzských archivů bylo na plíce v místech, kde se pravidelně nalézá kancelářská poznámka, škrabáno; to však není třeba chápat tak, jako by kancelářská poznámka byla vymazána; listina, jak se ještě dále ukáže, kancelářskou poznámku mít ani nemohla.

Václavovy, nýbrž osobou jinou, stojící vně tohoto okruhu. Tou osobou však téměř s jistotou není úředník kanceláře francouzských králů^{8/} - jak by se snad mohlo zdát - nýbrž někdo z doprovodu Václavových posílů, jenž však, ku podivu, prozrazuje jen zcela nedostatečnou znalost zvyklostí Václavovy kanceláře /jak se ukáže dále při vnitřním rozboru/.

Vrátíme-li se k listinám A a B a jejich zcela nezvyklým vnějším znakům, ukazuje se, že jejich vysvětlení je zcela jednoduché. Jsou to totiž membrány, tj. nepopsané kusy pergamenu jež byly předem zpečetěny a teprve v příhodné době byly použity k napsání listiny. Tak se vysvětluje nejen neexistence kancelářských poznámek, ale i značné rozpětí mezi poslední řádkou textu a plikou, které u kancelářských vyhotovení je minimální, ba kde často je dokonce konec textu plikou překryt.^{9/} Tím je též vysvětleno užívání listinných formulí v kanceláři Václavově zcela neobvyklých v listinách A a B, u nichž je však potřebí se poněkud pozdržet.

Od doby Karlovy kancelářské reformy v 1355^{10/} přicházejí v listinách Karlových a potom i Václavových stereotypní formule jež byly jen zřídka měněny; především uvodní a závěrečný protokol je u všech druhů písemností, a zvláště u listin pod majestátní pečeti téměř vždy stejný. Listiny A a B se tomu schematu vymykají v rozsahu tak mimořádném, že v jiných souvislostech by bylo možno upírat jim jejich autentičnost a proto je potřebí všimnout si jich i po této stránce podrobněji.

Již intitulace v A, znějící "Wenceslaus divina favente clemencia Ro-

8/ Hlavním důvodem je, že protilistina Karla V. k listině B je psána zcela odlišnou rukou, na níž je patrný i celkově pokročilejší stav užitého písma. Její orig. je uložen v Českém korunním archivu /cf. A.Haas, Katalog listin archivu koruny české, Praha 1947, č.11/.

9/ O nich všeobecně Th.Lindner, Urkundenwesen Karls IV. und seiner Nachfolger /Stuttgart 1882/ str. 181-183. Příklad Václavovy listiny pro Kolín n.R., jež Lindner ib. uvádí, je však chybný, jak je ukázáno v Mitt. aus dem Stadtarchiv Köln, Bd.V.Heft 15 /1888/ str. 52-54. To, že listiny byly napsány až dodatečně naznačuje i narace v C, která praví: "... recognoscimus per presentes quod tractavimus, conclusimus procuratorio nomine et tamquam procuratores inter dominum nostrum regem Romanorum et regem Francorum confederaciones et colligaciones, prout in litteris domini nostri regis Romanorum sigillo suo sigillatis et per nos traditis continetur..."

10/ Lindner, Urkundenwesen etc. str. 124 -126.

manorum et Bohemie rex universis presentes literas inspecturis in domino salutem", upomínající na poměrně nečetné intitulační latinských listin Karlových je v diplomatickém materiálu Václavově něčím zcela neslýchaným,^{11/} a stejně je tomu i se salutací, s ní spojenou.^{12/} Podobně je tomu i v listině B, kde však salutace odpadá a místo níž přichází verbální invocace ve stejném znění jako u slavnostních císařských privilegií Karla IV.^{13/} Tato shoda se staršími zvyklostmi lucemburské kanceláře mohla by vésti dále, kdyby byla detailněji prozkoumána skladba listin Karlových. Za dnešního stavu bádání možno se zmínit o dvou eventualitách, které mohly dikátora těchto listin ovlivnit při jejich stylisaci. Jednak to mohla být starší vlastní praxe v kanceláři Karlově a současně neznalost nových zvyklostí zavedených pro Václavovy potřeby po jeho zvolení římským králem, jednak snaha po vyvýšení Václavova postavení a zdůraznění jeho jedinečnosti.^{14/}

Ve vlastním textu listin A i B není možno nalézt sice větší stylistické shody, nemusí to však být na závadu, thesi o jednom dikátoru, protože oba kusy jsou příliš odlišného charakteru; lze tedy po této stránce sledovat a srovnávat až formy eschatokolu, kde se znění obou listin dosti odlišuje.

Tak již koroborace má dvě naprosto odchýlná znění,^{15/} z nichž ani

-
- 11/ Ani nelze předpokládat vliv formulí listin francouzských králů, neboť jejich latinské kusy mají úvodní protokol velmi jednoduchý. Viz F.M. Pelzel, *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus I.* /Prag 1788/ *Urkundebuch č. 22; srovn. též Giry, Manuel de diplomatique* /Paris 1894/ str. 764 nn.
- 12/ Nepatrnou souvislost se zvyklostmi kanceláře francouzské bylo by možno snad vidět v použití slůvka "salutem", jehož bylo, ne ovšem v protilistinně Karla V. ve francouzské kanceláři používáno /viz Giry l.c. str. 767/. To je však příliš málo, aby z toho bylo možno něco vyvozovat.
- 13/ Pozoruhodné je, že v orig. přichází znění "In nomine sancte et individue trinitatis amen", v textu inserovaném v C však zní "In nomine sancte et individue trinitatis feliciter amne". U Winkelmannna tato varianta není označena. Tato okolnost umožňuje nahlédnout poněkud do procesu vzniku těchto listin. Neboť je zřejmé, že toto rozšíření invocace mohlo vzniknout jenom tím způsobem, že listinu C psal někdo, kdo znal dokonale znění předchozích listin, a jenž tedy psal místy z paměti; to ovšem mohl být ten písař, který byl současně i dikátorem.
- 14/ Tehdy se totiž ještě uvažovalo o brzké římské jízdě Václavově, nelze tedy zcela vyloučit možnost, že ve stylisaci A i B byla již brána v úvahu.
- 15/A: "In quorum fide et testimonium presentes litteras nostri sigilli munimine duximus roborandas".
 B: "Et ut hec omnia valitudinem et robore perpetuis solidentur, has presentes litteras sigilli nostri fecimus appensione muniri".

jedno není v sebemenším vztahu ke znění užívanému v kanceláři.^{16/} Pokud jde o dataci, je listina A uvozena pouze slovem Datum, B naopak Actum et datum. Obě pak mají datum denní zaznamenáno průběžným datováním v měsíci, oznámení roku je uvozeno slůvkem sub. Je-li Actum v listinách Václavových zjevem cizím /diktátor je mohl použít v úmyslu naznačit tak důrazněji i vlastní jednání/ podobně jako uvozování roku předložkou sub, je průběžné datování při určování dne v měsíci ve Václavově kanceláři běžné, neboť právě koncem 70. let užívání římského datování v latinských písemnostech téměř úplně mizí a datování podle církevních svátků je vyhrazeno téměř jen písemnostem německým a českým.^{17/} Ukazuje se tedy i ve formulích eschatokolu, že diktátor neznal zvyklostí kanceláře Václavovy ani v těchto částech dostatečným způsobem, a že tedy ani odchylky v protokolu úvodním nelze dost dobře vykládat mimořádností těch písemností, nýbrž neznalostí běžného usu.

V té souvislosti pak už malou úlohu hraje zjištění, že léta panování, jež jsou svými hodnotami u obou kusů shodná,^{18/} jsou správná jen pro listinu A, zatím co u B jsou léta panování římského - právě proto, že byla přejata mechanicky z A - uvedena už chybně. Diktátor si totiž nevěděl, že mezi A a B uplynula 6. července epocha jeho římské vlády. Ale i kdyby se nenabízel tento výklad, nedělalo by toto místo potíží, neboť je známa řada příkladů podobných pochybení i v jiných listinách, evidentně kancelářského původu.

16/Na latinských listinách pod majestátní pečeti přichází za Václava ne-neproměnně znění "Presencium sub regie nostre maiestatis sigillo testimonio litterarum", zřídka kdy s napatrnými, především slovoslednými změnami. Viz na př. CDM XI. č.107, 113 a CIM II.č. 559, kde navíc přichází ještě přídavné jméno romanorum. Tato varianta je zvláštností úředníka Václavovy Kanceláře, Martina.

17/Tam pak, kde je tohoto datování použito i v písemnostech latinských, lze skoro vždy s jistotou předpokládat nějakou výjimku, která to způsobila /na př. přijemecké vyhotovení, u opisů překlad z národního jazyka ap./

18/A- "regni nostri Bohemie in XVIII et Romanorum in quarto anno".
B- "regni nosti Bohemie in decimo octavo, Romanorum vero quarto".
Obě znění se od znění kancelářského odlišují tím, že Václavovo panování uvádějí v singuláru proti zvyklosti užívat pro ně zásadně plurálu /regnorum nostrorum/. A nadto se odchyluje ještě tím, že u panování římského opakuje předložku a rok uvádí až na konci; v tom směru naopak formule listiny B odpovídají dobře kancelářským zvyklostem.

Pokud jde o údaje itinerářové, třeba k A říci, že z jiných Václavových písemností je Václavův pobyt v Čáchách doložen pouze do 13. června a jeho nejbližší další je prokázán až k 18. červnu v Kolíně n.R.^{19/} Zdá se tedy, že místo vydání bylo diktátorem navrženo podle skutečného místa a doby, kdy se poselstvo vydalo od Václavova dvoru na cestu do Paříže.^{20/} A listina B je v tomto směru svědectvím a dokladem pro to, jak je vždy nutno i všechny Václavovy listiny, které se vymykají nějakým způsobem běžným zvyklostem, posuzovat se zvýšenou opatrností.

Před závěrečnými úvahami je nutno obrátit zřetel k listině C, již však, protože má odlišný charakter, nelze posuzovat podle předem vypracovaných měřítek. Avšak přesto nejsme zcela bez opory. Začne-li se datovací formulí, překvapí již na první pohled, že je uváděna podle církevního kalendáře^{21/} a že den jejího vydání se kryje se dnem vydání protilistiny Karla V.^{22/} Tak možno z formulace datace usoudit, že diktátor si byl přece jen vědom rozdílného užívání jednotlivých způsobů datování v listinách panovnických a v ostatních a že těchto rozdílných způsobů užíval podle zvyklostí.

Co však je důležitější, je sama existence listiny C, která, jak ukazují poměrně přesvědčivě vnější znaky, byla v protikladu k A i B zpečetěna až po napsání. Protože je jedinou listinou, která byla vydána současně s listinou Karla V. nutno jí přikládat značnou důležitost, neboť nepochybně byla^{23/} vydána na žádost francouzské strany, aby tím, že inserovala A a B dala záruku jejich pravosti a platnosti i závaznosti.

Z těchto zjištění vyplývá, že Václavovo poselstvo ke králi francouzskému obdrželo při odchodu od dvora několik membrán k použití podle předem ujednaných dispoic. Ty však byly zřejmě stanoveny a vymezeny jen v hrubých obrysech, protože jinak by se nějaká pečlivější příprava odrazila v kancelářském vyhotovení alespoň pověřovací listiny a nebylo by její vydání ponecháno až poslům samotným. Argument, že v kanceláři nemusili ještě znát

19/ Th.Lindner, Geschichte etc. I. /Braunschweig 1875/ str. 430.

20/ O možnosti, že by bylo navrženo podle předpokládaného pobytu není třeba uvažovat.

21/ "Datum Parisius in die sancte Marie Magdalene sub sigillis nostris anno domini millesimo trecentesimo octuagesimo".

22/ Srv. o ní pozn. 9.

přesně jména těch, kteří se měli jednání s francouzským králem zúčastnit, nemá tu žádnou platnost, neboť jejich znalost nebyla podmínkou k vydání takové listiny.

Na druhé straně však je nutno si uvědomit, že listina B nemohla být ani vydána dříve než na závěr vzájemných jednání; spíše by bylo možno předpokládat její vydání až dodatečně, po návratu poselstva k Václavovu dvoru. Že se tak nestalo je zdůvodněno jednak tím, že poselstvo jednalo v intencích příkazů Václava IV., ale především tím, že jednotliví členové poselstva mohli svou velkou vahou a mocí, pramenící z členství v královské radě, v jednáních uplatňovat i své stanovisko, aniž by byli nuceni předem si vyžadovat souhlas panovníkův.

Dostává se nám tu tedy do jisté míry potvrzení nepříznivého názoru o poměrech na Václavově dvoře, který zprostředkuje především zpráva mantovského vyslance Ludvíku Gonzagovi z r. 1383,^{23/} i jiné současné prameny. Důležitost tohoto poznatku vzrůstá ještě proto, že je vyvozen z událostí ještě o tři roky starších než ty, které byly dosud uvažovány a že je tak možno předpokládat, jak pražský dvůr se stavu věcí předpokládanému až pro dobu mladší, přizpůsobil již téměř na samém počátku samostatné vlády Václavovy, i když ze začátku ne ve všech otázkách.

Tomuto výkladu nasvědčuje i to, že kancelářské poznámky a podobně i registraturní poznámky na dorsech chybí: Neboť z doby panování Václava IV. se dochoval jen nepatrný počet listin, kde tyto základní doklady pro kancelářský vznik listin nepřicházejí /a nejsou mezi nimi ani všechny membrány/ a to ještě téměř vždy se takové kusy dají vysvětlit ze specifické situace. V tomto případě se tedy ukazuje, že nejen listina B, nýbrž i A vznikla mimo kancelář Václavovu a to pod určitým vlivem příjemcovým v okruhu Václavova poselstva.

23/ F.M.Bartoš, Čechy v době Husově, str. 56 n.

Jaroslav Kašpar:

OBYVATELSTVO MĚSTA VYSOKÉHO MÝTA PO TŘICETILETÉ VÁLCE.

Objasnění společenské struktury českých měst je základním předpokladem pro studium hospodářských a společenských dějin měst i pro správné určení jejich významu v celkovém společenském vývoji v období feudalismu. Tomuto problému byla zatím věnována jen nevelká pozornost. Ze starších dějepisců zanechal nám pozoruhodné práce o společenské skladbě městského obyvatelstva B. Mendl,^{1/} z marxistických historiků zabýval se tímto problémem F. Graus,^{2/} J. Macek^{3/} a F. Kavka.^{4/} Všechny uvedené studie řeší sice danou problematiku toliko v místním a časovém omezení, mají však význam jako práce průkopnické, naznačující možné způsoby řešení otázek, jež v této souvislosti vyvstávají.

Předložená práce si klade za úkol podat obraz o obyvatelstvu královského věnného města Vysokého Mýta po třicetileté válce a chce tak přispět k poznání sociální struktury českých měst v druhé polovině 17. století. Základním pramenem pro studium společenské skladby měst jsou berní knihy a berní rejstříky, jež zachycují veškeré majetné obyvatelstvo měst a oceňují jeho majetek podléhající dani. Prameny berní povahy neříkají však nic o zdrojích příjmů měšťanů, o rozsahu jejich movitého majetku, o výnosnosti řemesel, živností, o zemědělském podnikání, o dlužích, půjčkách a podobně. Proto obraz, který dostáváme o obyvatelstvu rozbořením pouze berních rejstříků, je velmi nepřesný a neúplný. Použitím pramenů jiné povahy je však možno některé údaje zpřesnit a doplnit. Úkolem této studie je poukázat také na tento druh pramenů i na možný způsob jejich využití.

1/ B. Mendl, Hospodářské a sociální poměry v městech pražských v letech 1378 až 1434, ČCH XXII, Praha 1925 str. 54-67, 422-445 .

ČCH XXIII, Praha 1926, str.249-282.

Ostatní práce Mendlovy i jejich hodnocení viz J. Macek, Třídní struktura Loun v r. 1460, ČSPS LVIII, Praha 1950 str. 158 n.

2/ F. Graus, Městská chudina v době předhusitské, Praha 1949.

3/ J. Macek, Třídní struktura Loun v r. 1460, ČSPS LVIII, Praha 1950, str.157-170, 220 - 229.

4/ F. Kavka, Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století, Sborník historický IV, Praha 1956, str.110-188.

Šosovní rejstříky vysokomýtské^{5/} byly zároveň i berními knihami, neboť vedle záznamů o zaplacení daně najdeme v nich u každého poplatníka i ocenění jeho majetku podléhajícího dani /domů a půdy/ i stanovení výše poplatku z nemovitostí. Ocenování majetku měšťanů nebylo prováděno sumárně, ale u každého poplatníka bývají zpravidla podrobně zvlášť uvedeny jednotlivé domy i pozemky, ze kterých se platilo, u polí bývá někdy připojena i výměra v prutech. Ještě v 17. stol. se udrželo tradiční ocenování majetku ve hřivnách, které nemají tu již funkci cenové jednotky, jsou jen jakýmsi symboly charakterisujícími určité domy nebo pozemky. Srovnáme-li navzájem šosovní rejstříky z několika let zjistíme, že ocenění jednotlivých pozemků je téměř stabilní, u domů však nastávají výkyvy. Nejznatelnější změny nastaly po válce třicetileté, kdy ocenění domů bylo o 200 hřiven, t. j. asi o 11% nižší než před válkou. Z jiného pramene se dovidáme, že ve městě zpustl za války značný počet domů.^{6/} Je-li správný soud, že nižší ocenění domů v šosovních rejstřících po válce bylo způsobeno jejich špatným stavem, můžeme se právem domnívat, že v 17. století se při ocenování domů nehodnotilo pouze městiště, jak bylo běžné na příklad ve století čtrnáctém,^{7/} ale že se také částečně přihlíželo k velikosti a výstavnosti domů, které na oceňovaném městišti stály. V kvantitativních změnách celkového ocenění domů v šosovních rejstřících můžeme tedy vidět i příznaky změn v kvalitě domů. Jakkoli jsou tedy šosovní rejstříky pramenem nepřesným, přece tím, že odrážejí alespoň v hrubých rysech kvantitativní a částečně i kvalitativní změny v majetku měšťanů, přinášejí cenný materiál srovnávací. Lze jich použít jako přibližných ukazatelů pohybu majetku měšťanů a z měnicích se proporcí mezi jednotlivými majetkovými skupinami měšťanů bude možno poznat i změny v sociální struktuře města.

Pro naše studium má největší význam rejstřík sestavený roku 1651, jenž zachycuje stav majetného obyvatelstva města z doby těsně po válce třiceti-

5/ Šosovní rejstříky vysokomýtské, jakož i jiný cenný archivní materiál ze 16. - 18. stol. je uložen ve skladišti Archivu Národního musea /dále jen ANM/ v Praze.

6/ Podle zprávy o zpustlosti města z 5.I.1650 /zpráva je uložena ve Státním ústředním archivu v Praze - dále SUA - SM S 260/13 fol. 48-49/ bylo ve městě toho roku 80 domů zcela zbořených, 14 domů vyhořelých, 19 domů pobořených, bez majitelů.

7/ Viz B. Mendl, Knihy počtů města Brna z let 1343-1365, Brno 1935, str. 126 - 128.

leté.^{8/} Obraz, který nám podává o obyvatelstvu města Vysokého Mýty, je na první pohled dosti nevýrazný. Jediný spolehlivý poznatek, který získáváme ze šosovního rejstříku přímo, je počet majetných, tzn. šos platících obyvatel města a jejich rozmístění ve městě. Roku 1651 bylo ve Vysokém Mýtě 179 majetných obyvatel, kteří žili na náměstí /52 obyvatel/ ve třech čtvrtích/ litomyšlské 20, vracavské 40, choceňské 22 obyvatel / a třech předměstích /litomyšlské 11, vracavské 17, choceňské 17 obyvatel/. Srovnáme-li počet všech majetných se stavem předcházejícím i následujícím v letech, ze kterých se zachovaly šosovní rejstříky zjistíme, že roku 1651 bylo ve městě poplatníků nejméně:

Rok:	1550	1566	1575	1603	1651	1671	1703	1714
Počet poplatníků:	406	428	376	326	179	250	303	380

Lze-li uvádět změny v počtu platících měšťanů v souvislost s hospodářskospolečenským rozvojem měst, potom můžeme považovat padesátá léta 17.století /nepřihlédneme-li k období války, kde poměry jsou dosud nevyjasněné/ za období největšího úpadku města. Hospodářský úpadek města se projevil také po válce třicetileté nižším oceněním domů, jak o tom byla již řeč. Úbytek poplatníků i majetku nezasáhl však rovnoměrně všechny měšťany, všechny čtvrtě. Nejméně utrpěli obyvatelé náměstí, nejvíce sousedi ze čtvrtí a předměstí, jak to ukazuje srovnání stavu z roku 1651 s dobou předválečnou /1603/:

	Počet poplatníků				Ocenění veškerého majetku v hřivnách			
	1603	1651	Změna v %		1603	1651	Změny	v %
Náměstí	57	52	-5	8	1342	1817	+ 475	+ 35
Č. lit.	62	20	-42	67	322 1/2	147 1/2	- 175	- 54
Č. vrac.	75	40	-35	46	403 3/4	414	+ 10 1/4	+2
Č. choc.	40	22	-18	45	280	145 1/2	-134 1/2	- 47
Před. lit.	23	11	-12	52	428 1/4	342 1/4	- 86	- 20
Před. vracl.	37	17	-20	54	599	560 1/4	- 38 3/4	- 6
Před. choc.	32	17	-15	43	365 1/4	123 1/2	- 241 3/4	- 65
Součet	326	179	-147	45	3740 3/4	3540		

Nejnápadnější změny nastaly na náměstí. Přestože počet poplatníků klesl jen málo, z 57 na 52, ocenění majetku tohoto menšího počtu obyvatel se zvýšilo o 475 hřiven. Zatím co roku 1603 vlastnil jeden obyvatel náměstí majetek v průměrné výši 23 hřiven, roku 1651 připadlo na něho v průměru

8/ V tomto rejstříku chybí jeden list, jeho obsah musel být rekonstruován podle rejstříků let předcházejících a následujících.

35 hřiven. Svědčí to o tom, že po válce došlo na náměstí ke koncentraci většího majetku v rukou menšího počtu obyvatel.

Rozdělení obyvatelstva podle místa bydliště nám neříká mnoho o majetkové diferenciaci měšťanů, pouze naznačuje, že nejbohatší se soustředili na náměstí. Je však možné, že i ve čtvrtích žilo několik boháčů a že na náměstí byli chudší měšťané. Chceme-li tedy poznat, jak byl majetek ve městě mezi měšťany rozvržen a které změny zde nastaly ve srovnání se stavem předválečným, musíme rozdělit obyvatele do skupin podle výše majetku bez ohledu na jejich bydliště.

Majetek	Počet poplatníků				Ocenění majetku v jednotlivých skupinách			
	1603	1651	Změna	%	1603	1651	Změna	%
Do 5 hř.	169	67	-102	-60	398 1/2	188 1/4	-210 1/4	- 55
6-25 hř.	115	66	- 49	-42	1371 3/4	776 1/4	-595 1/2	- 44
26-50 hř.	27	22	- 5	-18	900 3/4	791 1/4	-109 1/2	- 12
nad 50 hř	15	24	+ 9	+60	1069 3/4	1784 1/4	+714 1/2	+ 66
Součet	326	179	-147		3740 3/4	3540	-200 3/4	

Z tabulky jasně vyplývá, že roku 1651 bylo majetné obyvatelstvo města značně majetkově diferencováno a že změny, ke kterým došlo během války, postihly nejvíce nejchudší z majetných, jichž co do počtu ubýlo 60%. Značný jejich úbytek byl způsoben patrně tím, že chudí měšťané museli nejčastěji opouštět své domy, protože na ně nejvíce dolehly válečné útrapy. Když nebyly peníze na řádné i mimořádné dávky a na obživu, bylo nutno město opustit. Počet nejbohatších měšťanů naproti tomu stoupl o 60% a jejich majetek dokonce o 66%, takže se zvýšil zřetelně i majetek připadající v průměru na jednoho měšťana ve čtvrté skupině ze 71 na 74 hřivny. Válka tedy nepřinesla zhoršení hospodářské situace všem měšťanům, ale postihla hlavně chudé. Bohatí ve válce ještě získali.

Rozbor šosovních rejstříků naznačil nám přibližně, které změny nastaly v majetkové diferenciaci obyvatel Vysokého Mýta během třicetileté války, podrobnější zprávy z něho ale nezískáme. Chybí nám hlavně údaje o ostatních nemajetných obyvatelích města, o zaměstnání měšťanů, o služebnictvu a pod. Při studiu těchto otázek pomůže nám vydatně soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651, pořázený tehdy na velké části Čech ke zjištění počtu nekatolíků v zemi. Elaborát vysokomýtský^{9/} je sestaven dosti pečlivě. Za-

chycu je obyvatelstvo starší deseti let /děti mladší jsou v soupise jen zřídka, náhodně/, jeho společenské postavení, povolání, stáří a náboženskou příslušnost každého obyvatele. Pro naši potřebu jsou nejdůležitější zprávy o počtu a zaměstnání obyvatelstva, které byly zaznamenávány bez úmyslného zkreslování /na rozdíl od údajů o náboženském přesvědčení/ a nepřesné jsou jen potud, pokud došlo při jejich sestavování k neúmyslným chybám.

Podle soupisu bylo ve Vysokém Mýtě roku 1651 1250 osob starších deseti let.^{10/} Z nich bylo 179 majitelů měšťanských domů, jak jsme zjistili ze šosovního rejstříku; počet rodinných příslušníků majitelů domů /počítáme mezi ně i dospělé syny a jiné příbuzné/ činil podle soupisu obyvatel 373 osob. Všechny majetných obyvatel starších deseti let bylo tedy 552. Zbývajících 698 osob se nepodílelo žádným způsobem na pozemkovém a domovním majetku, můžeme je tedy počítat mezi chudinu.^{11/}

Převaha chudiny nad majetnými měšťany ještě více vynikne, vyloučíme-li z výpočtů děti starší deseti let, kterých byl v obou skupinách nestejný počet. Děti majetných rodičů /ve stáří 10-18 let/ bylo 164, dětí nemajetných jen 32. Nízký počet dětí nemajetných rodičů nelze vysvětlit pouze tím, že mezi chudými bylo uzavíráno méně manželství a tudíž bylo i méně dětí. Některé děti podruhá pracovaly též jako ovčáci, pastevci nebo čeledínové u měšťanů a v soupisu byly označeny tímto zaměstnáním, ač ještě nedosáhly věku 18 let, horní hranice dětství u dětí majetných měšťanů. Přesné zjištění počtu všech nemajetných zaměstnaných dětí není možné, protože jsou zapsány pouze křestními jmény; není však bezpodmínečně nutné. Tito ovčáci, pastevci a čeledínové, kteří již pracovali samostatně a živili se svou prací, patří právem do skupiny chudiny. Skutečný poměr mezi dospělými měšťany a chudinou byl tedy 388 : 666. Po válce třicetileté tvořila tedy chudina ve Vysokém Mýtě asi 63% všeho dospělého obyvatelstva.

9/ Soupis obyvatel podle víry z roku 1651 je uložen ve SUA SM R 109/45, elaborát vysokomýtský má signaturu SM R 109/45 Ch 20.

10/Vysokomýtský soupis obyvatelstva uvádí 1287 jmen, z toho jsou však ve 32 případech děti mladší deseti let a u pěti je poznamenáno, že utekli. Výsledný počet osob starších deseti let je tedy 1250.

11/Terminu chudina budeme používat pro označení těch obyvatel města, kteří nepatřili mezi šlechtu a neplatili šos.

O životě chudiny jsme však informováni jen málo. Od nemajetných se nevybíraly žádné dávky ani daně, není proto o nich také mnoho záznamů. Pouze podle označení jejich zaměstnání, jak je uvádí soupis obyvatelstva, můžeme usoudit na způsob jejich obživy. Největší část nemajetných tvořili podruzi, jichž bylo 336 /145 podruhů, 191 podruhyň, z nich vdaných - manželek nebo vdov - bylo 140/. Podruzi bydleli většinou ve dvorech měšťanů a v podružných chalupách /bylo jich 52/, které stály zpravidla na předměstských zahradách bohatých měšťanů. Hlavním zaměstnáním podruhů bylo obdělávání měšťanských pozemků. U měšťanských dvorů /bylo jich dohromady 20/ našli zaměstnání šafáři a šafářky /11/, čeleď, pastevci a ovčáci, jichž bylo dohromady 232. Nemajetného obyvatelstva, které žilo přímo v domech měšťanů a zabývalo se jinou činností než zemědělstvím, bylo jen málo: 16 řemeslníků, 12 kuchařek, 8 chův, 21 tovaryšů a 8 řemeslnických učňů. Ze zbývajících bylo 17 bez bližšího označení a 5 žebráků.

Životní úroveň nemajetných obyvatel města byla patrně velmi nízká vzhledem k tomu, že byli při obživě většinou odkázáni na práci na měšťanských polích, příležitosti k nádenické práci ve městě bylo málo. Podruzi hledali východisko z tíživé situace v tom, že si propůjčovali od měšťanů půdu, většinou ladem ležící, a tu pro sebe obdělávali. Městská rada jim však v tomto počínání nepřála.^{12/}

Podle soupisu obyvatelstva můžeme doplnit také některé údaje o zaměstnání a sociálním zařazení majetného obyvatelstva, které jsme postrádali v šosovním rejstříku. Soupis uvádí, že ve Vysokém Mýtě žilo roku 1651 139 řemeslníků a 18 příslušníků různých zaměstnání /jako písař, kantor, varhaník apod./. Pečlivým srovnáním jmen v soupisu obyvatelstva a v šosovním rejstříku zjistíme, že ze 139 řemeslníků žijících ve městě bylo plnoprávných, to je šos platících měšťanů pouze 80. Z 18 příslušníků různých zaměstnání patřilo mezi měšťany 11. Majetných měšťanů, žijících se řemeslem nebo jiným zaměstnáním bylo tedy 91. Ze zbývajících 88 šos platících obyvatel města bylo 62 bez bližšího označení, 18 označeno jako konšelé, obecní a starší, měšťané nebo sousedi a 8 příslušníků šlechty.

12/ Městská rada zakázala 15. dubna 1681 všem sousedům, aby ponechávali podruhům kopaniny nebo jimpůjčovali k seti záhony. Podruzi nesměli chovat také žádný dobytek. Viz. H. Jireček, Královské věrné město Vysoké Mýto, Vysoké Mýto 1884, str. 93.

Nejprve si všimneme blíže řemeslníků. Ve městě bylo zastoupeno 26 řemesel; rozdělíme-li je do skupin podle obvyklého Bücherova dělení,^{13/} dostaneme tento obraz o řemeslnících ve Vysokém Mýtě.

Skupina	Řemeslo	Počet řemeslníků			Počet řemeslníků ve skupině
		měšťané	jiní	celkem	
I Kovy	Kovář	2	4	6	7
	Nožíř	1	0	1	
II Textil	Barvíř	2	1	3	19
	Mezuláník	0	1	1	
	Provazník	1	1	2	
	Soukeník	2	1	3	
	Tkadlec	7	3	10	
III Kůže	Jirchář	0	1	1	3
	Sedlář	2	0	2	
IV Dřevo	Bednář	0	1	1	7
	Kolář	1	1	2	
	Truhlář	1	0	1	
	Tesař	1	2	3	
V Potraviny	Mlynář	4	10	14	55
	Pekař	3	2	5	
	Pernikář	1	0	1	
	Rybář	1	0	1	
	Řezník	13	15	28	
	Sladovník	6	0	6	
VI Oděv Obuv	Kloboučník	0	1	1	46
	Kožešník	5	0	5	
	Krejšlí	12	6	18	
	Švec	15	7	22	
VII Stavby	Zedník	0	1	1	1
VIII Různé	Mydlář	0	1	1	1
		80	59	139	139

V první skupině jsou měšťané platící šos, v druhé jsou ostatní řemeslníci. Z nich 16 patří mezi chudinu, zbývající 43 řemeslníci jsou buď synové nebo jiní příbuzní měšťanů.

^{13/} K. Bücher, Die Bevölkerung von Frankfurt a.M. im 14. und 15. Jahrhundert I, Tübingen 1886.

Z přehledu je na první pohled patrná převaha řemesel potravinářských, která pracují převážně jen pro místní trh. Pozoruhodný je však i značný počet řemeslníků vyrábějících a zpracovávajících textil.

Hospodářský význam jednotlivých řemesel i skupin řemesel vynikne lépe, když místo počtu řemeslníků porovnáme jejich majetek. Protože jsme i tu odkázáni na neúplné údaje šosovního rejstříku, nemůžeme stanovit přesný rozsah majetku jednotlivých řemeslníků a musíme se spokojit pouze s přibližným oceněním jejich majetku domovního a pozemkového podle šosovního rejstříku, v kterém jsme již poznali vhodného ukazatele celkové zámožnosti měšťanů. Rozsah domovního a pozemkového majetku jednotlivých skupin řemeslníků podává tato tabulka:

Skupina	Počet řemeslníků	Majetek		suma hř	Na jednoho poplatníka připadá hřiven
		domy hř	půda hř		
I Kovy	3	16	2	18	6
II Textil	12	96 1/2	64	160 1/2	13
III Kůže	2	16	3	19	9
IV Dřevo	3	16 1/2	18	34 1/2	11
V Potraviny	28	438 1/2	417 3/4	856 1/4	30
VI Oděv	32	165 1/4	78	243 1/4	7
Suma	80	748 3/4	582 3/4	1331 1/2	

Mezi nejzámožnější patřila tedy řemesla potravinářská, textilní a dřevozpracující. Zkoumáme-li však zámožnost řemeslníků hromadně u všech příslušníků jednotlivých řemesel, vyrovnává se a zastírá tím rozdíl mezi chudými a bohatými řemeslníky téhož oboru. Tohoto zkraslení se vyvarujeme, budeme-li sledovat majetek řemeslníků nikoliv podle druhů řemesel, nýbrž podle majetkových kategorií, jako při rozboru šosovních rejstříků:

Kategorie	Počet		Ocenění majetku			
	všech majetných obyvatel	%	všech majetných řemeslníků	%	všech majetných obyvatel	všech majetných řemeslníků
Do 5 hř	67	37	29	36	188 1/4	94 3/4
6 - 25 hř	66	36	37	46	776 1/4	431
26 - 50 hř	22	13	7	9	791 1/4	234 1/2
nad 50 hř	24	14	7	9	1798 1/4	571 1/4
Součet	179		80		3540	1331 1/2

Srovnání počtu i majetku řemeslníků se všemi majetnými obyvateli města

jasně ukazuje, že mezi řemeslníky byla značná majetková diferenciacce. Největší počet řemeslníků patřil do první a druhé majetkové skupiny, jen málo jich bylo mezi bohatými a nejbohatšími obyvateli města. V tomto dělení podle kategorií se nám však zase ztrácejí jednotlivá řemesla. Bude tedy nejlépe spojíme-li obě hlediska a budeme si všímat jednotlivých řemesel i počtu a majetku řemeslníků současně.

Řemeslo	Počet majetných řemeslníků ve skupině				Ocenění majetku ve hřivnách			Na jednoho případu dá hř	Počet nemaj. řemesl	
	Do 5	6-25	26-50	nad50	suma	domy	půda			suma
Mezuláník									1	
Jirchář									1	
Bednář									1	
Kloboučník									1	
Zedník									1	
Mydlář									1	
Nožíř	1			1		2	2	2	0	
Pernikář	1			1	3 1/2		3 1/2	3 1/2	0	
Kolář	1			1	4		4	4	1	
Tkadlec	6	1		7	20	8	28	4	3	
Kožešník	3	2		5	22 1/2		22 1/2	4 1/2	0	
Rybář		1		1	5	1	6	6	0	
Švec	7	8		15	66 3/4	44 1/2	111 1/4	7	7	
Kovář	1	1		2	16		16	8	4	
Provazník		1		1	9		9	9	1	
Sedlář		2		2	16	3	19	9 1/2	0	
Krejčí	7	4	1	12	76	33 1/2	109 1/2	9	6	
Pekař		3		3	32 1/2	5	37 1/2	12	2	
Tesař		1		1	2 1/2	9 1/2	12	12	2	
Truhlář		1		1	10	8 1/2	18 1/2	18 1/2	0	
Soukeník		1	1	2	40 1/2		40 1/2	20 1/4	1	
Řezník		9	3	1	13	171 1/2	139	310 1/2	23	15
Mlynář	1	2		1	4	64	60	124	31	10
Barvíř			1	1	2	27	56	83	41 1/2	1
Sladovník	1		1	4	6	162	212 3/4	374 3/4	62	0
	29	37	7	7	80	748 3/4	582 3/4	1331 1/2	17	59

Z přehledu je patrné, že zámožnost řemeslníků byla závislá do určité míry i na druhu řemesla, které vykonávali, neboť žádné řemeslo nemělo své zástupce ve všech majetkových skupinách, ve třech pak jen velmi zřídka. Zpravidla jsou titíž řemeslníci ve dvou sousedních skupinách. Podle výše průměrného majetku můžeme řemesla rozdělit do majetkových skupin. Do první skupiny /majetek v průměru do 5 hř./ patří tedy nožíř, pernikář, kolář, tkadlec a kožešník, kteří jsou nejchudšími řemeslníky z majetných.

Jsou tu zastoupena i řemesla potravinářské a textilní, která lze počítat mezi řemesla zámožná. Vidíme, že seskupování řemeslníků do větších oborů je pro poznání majetkové diference nevhodné, neboť, jak bylo již konečně zdůrazněno, zakrývá majetkové rozdíly řemeslníků uvnitř oboru. Také v druhé, nejpočetnější skupině /majetek v průměru od 6 do 25 hřiven/ jsou zastoupena údajně nejzámožnější řemesla potravinářská - rybář, pekař a řezník - i textilní - provazník a soukeník - zbývající - švec, kovář, sedlář, krejčí, tesař, truhlář - patří již do oborů řemesel méně zámožných. Do třetí skupiny připadají pouze dvě řemesla, mlynář a barvíř, do čtvrté jen jedno - sladovník.

Druhá majetková skupina je nejvíce zastoupena nejen počtem řemesel, ale i počtem řemeslníků a vyšší veškerého oceněného majetku. Můžeme tedy znovu potvrdit správnost již dříve vyslovené domněnky, že řemeslníci patřili hlavně mezi nezámožné měšťany. O zámožnosti lze mluvit snad jen u sladovníků, barvířů a mlynářů; u nich však řemesla nebyla jediným zdrojem bohatství, důležité tu bylo i zemědělské podnikání, jak tomu nasvědčuje vysoké ocenění půdy těchto řemeslníků.

Vedle majetných řemeslníků bylo ve městě také 59 řemeslníků, kteří nevladnili dům, neplatili šos. Z nich 16 patří přímo mezi chudinu a 43 byli synové nebo jiní příbuzní majetných měšťanů. Doplníme-li jejich počtem přehled majetných řemeslníků rozdělených do jednotlivých kategorií, dostaneme tento obraz o vysokomýtském řemeslnictvu po válce třicetileté:

Majetková skupina	Počet řemeslníků	%	Majetek ve hřivnách	%
Nemajetní	59	42	-	-
Do 5 hř	29	21	60	4
6 - 25 hř	37	25	689 3/4	52
26 - 50 hř	7	6	207	16
nad 50 hř	7	6	374 3/4	28
	139	100	1331 1/2	100

Řemeslníci netvořili tedy jednolitou vrstvu městského obyvatelstva, ale byli uvnitř majetkově diferencováni. Velikou skupinu tvořili nemajetní řemeslníci, jichž bylo 42% všech řemeslníků, ostatní, majetní řemeslníci, patřili z největší části mezi nezámožné měšťany.

Srovnáme-li majetné řemeslníky s ostatními majetnými obyvateli města dostaneme tento poměr:

	Počet	Majetek ve hř		součet
		domy	půda	
Všech majetných neřemeslníků	99	863 1/2	1345	2208 1/2
Všech majetných řemeslníků	80	748 3/4	582	1331 1/2
	179	1612 1/4	1927	3540

Majetných řemeslníků bylo 44% všeho majetného obyvatelstva města, vlastnili však pouze 36% všeho majetku ve městě. Znamená to, že neřemeslnické obyvatelstvo bylo v průměru zámožnější /na jednoho připadl majetek oceněný na 22 hř /než majetní řemeslníci/ na jednoho připadl oceněný asi na 17 hř/.

Naskytá se tu otázka, čím se živili ostatní majetní obyvatelé města, o kterých víme, že nevykonávali řemeslo a vlastnili 64% oceněného majetku ve městě. Soupis obyvatelstva podle víry uvádí jen u několika málo měšťanů zaměstnání jako kantor, varhaník a pod., ve většině případů se omezuje pouze na označení jako "soused", "měšťan a konšel", "starší obecní" apod., nebo uvádí jen jméno bez bližšího označení. Tyto zprávy jsou významné pouze pro zjištění jmen konšelů a starších, nic však neříkají o zdrojích majetku a bohatství měšťanů.

Chybí-li nám přesné zprávy, musíme se spokojit s odhadem. Předcházející tabulka nám při tom dosti pomůže. V rubrice majetných měšťanů neřemeslníků je nápadný rozdíl mezi oceněním domů a půdy. Pozemky neřemeslníků jsou oceněny mnohem výše než domy, zatím co u řemeslníků je tomu naopak. Zdá se, že většina bližší neurčených obyvatel města nalézala obživu v zemědělství, které, jak jsme již poznali, doplňovalo příjmy i mnohých řemeslníků. Zemědělství mělo patrně významnou úlohu v hospodářském životě města Vysokého Mýta.

Prameny, ze kterých jsme dosud čerpali, nám pověděly o zemědělství jednotlivých měšťanů jen málo. Známe ocenění půdy, víme, kolik bylo ve městě podruhů a čeledí /jejich vysoký počet opět potvrzuje oprávněnost soudu o významu zemědělství/, přesnější data však chybí.

Podrobnější údaje o zemědělství poskytuje berní rula z roku 1654.^{14/} Rozloha půdy jednotlivých měšťanů je uvedena v korcích. I když převádění korců na dnešní plošné míry není vždy snadné a odhady rozlohy půdy, které prováděli visitační komisaři nebyly přesné, přece jenom poskytuje berní

rula lepší obraz o pozemkové držbě měšťanů než šosovní rejstřík. Cenné jsou také zprávy o hospodářském zvířectvu jednotlivých měšťanů. Podle berní ruly bylo ve Vysokém Mýtě roku 1654 177 usedlých, kteří vlastnili 3.666 koreů orné půdy, na zimu osívali 1754 koreů na jaře 902 koreů. V jejich hospodářstvích bylo 223 koní, 462 krav, 259 jalovic, 3.573 ovcí a 97 vepřů.

Jde nyní o to poznat, kterak byl tento pozemkový majetek a živý hospodářský inventář rozdělen mezi jednotlivé obyvatele města. Berní rula dělí obyvatelstvo na sousedy, chalupníky a zahradníky, označuje také řemeslo, kterým se měšťané zabývali. Srovnáním berní ruly se soupisem obyvatelstva a šosovním rejstříkem z roku 1651 však zjistíme, že za tři roky nastaly ve městě značné změny, takže v berní rule najdeme též jména vlastníků hospodářství jako v šosovním rejstříku jen ve 123 případech. 55 hospodářů se v době od roku 1651 do roku 1654 vyměnilo a zjištění, ve kterých domech, nám známých z roku 1651, bydleli, je velmi těžké, téměř nemožné, protože jde převážně o bezzemky /40/ kteří se do berní ruly dostali pouze jako řemeslníci a o nich najdeme v městských knihách jen málo záznamů. Použijeme tedy z berní ruly pouze data o rozloze půdy a počtu hospodářského zvířectva u těch měšťanů, kteří jsou známi již ze šosovního rejstříku a soupisu. Pro zjednodušení se omezíme při zkoumání zemědělství měšťanů pouze na obyvatele náměstí, o nichž již bylo dokázáno rozbořením šosovního rejstříku, že vlastnili největší část pozemků města.

Podle soupisu obyvatelstva a šosovního rejstříku bydleli na náměstí 52 majetní obyvatele; v berní rule najdeme z těchto 52 jmen pouze 40. Ze dvanácti chybějících nemohli být v berní rule dva šlechtici, protože jejich půda nepodléhala soupisu, dále šest měšťanů, kteří měli pouze dům a neměli ani řemeslo, ani půdu a jeden sirotek. Jeden dům zpustl. Chybějí tedy ve skutečnosti pouze dva měšťané. Je pravděpodobné, že jsou mezi majetnými měšťany, uvedenými v berní rule, neznámými však roku 1651.

V dalších úvahách budeme si tedy všimati pouze 40 měšťanů bydlících na náměstí. Aby bylo patrné, jakého zkreslení se tu dopustíme, srovnáme nejprve veškeré obyvatelstvo náměstí z roku 1651 s tou částí, u které budeme potom zkoumat podrobněji rozsah zemědělství z berní ruly. Obyvatele rozdělíme do skupin podle zaměstnání, funkcí a společenského postavení.

14/ Berní rula kraje chrudimského je uložena ve SUA IV v Praze.

Obyvatelé náměstí
podle šos.rejstříku
Počet Ocenění majetku ve hr. Počet Ocenění majetku ve hr

	domy	půda	součet	domy	půda	součet
Šlechta	2 43	92 1/2	135 1/2	0 0	0	0
Konšelé a starší neřem.	9 227	252 3/4	479 3/4	9 227	252 3/4	479 3/4
Řemeslníci	21 367 1/2	286 3/4	654 1/4	20 360	286 3/4	646 3/4
Měšťané a sousedé "	5 79	112 3/4	191 3/4	3 55 1/2	41 1/2	97
Různa zaměstnání	7 71 1/2	107 1/2	179	7 71 1/2	107 1/2	179
Bez označení	8 110	66 3/4	176 3/4	1 31	29 1/2	60 1/2
	52 898	919	1817	40 745	718	1463

Obraz o majetku měšťanů bydlících na náměstí nebude tedy příliš zkrácen. V berní ruce chybějí hlavně pozemky šlechticů, které nás nezajímají. Určité chyby se dopustíme jenom při charakteristice obyvatel bez označení, kde se nám nepodařilo zjistit jména nových majitelů. Chyba se zmenšuje tak že v této skupině měli pouze dva měšťané větší rozlohu půdy, v ostatních případech měli půdy jenom málo nebo žádnou.

Z berní ruly získáváme tedy tyto údaje o zemědělství měšťanů bydlících na náměstí:

	Počet Rolí	Seje	Potah	Jalovice	veprů
	má na zimu	jaře součet	Kravy	ovcí	
Konšelé a starší neřem.	9 783 2 368	198 1 566 1	46 56 48	720	16
Řemeslníci	20 413 1 207 1 128	335 1	8 67 26	578	17
Měšťané a sousedé "	3 143 66 1 19 3 86	11 8 3	77		
Různé zaměstnání	7 159 2 76 24 1 100 1	8 19 9	125	7	
Bez označení	1				
	40 1499 1 717 2 370 1 1087 3	73 150 86	1500	40	

Přehled opět potvrzuje, že hlavním zdrojem obživy měšťanů, kteří nevykonávali žádné řemeslo, bylo zemědělství. Největšími pozemkovými vlastníky byli vedle šlechty konšelé /v průměru 87 korců na jednoho!/ a měšťané /průměr 47 korců/. Pro srovnání možno uvést, že v největší obci vysokomýtského panství, ve Vraclavi, kde žilo roku 1654 31 sedláků, 8 chlaupníků a 7 zahradníků, připadlo v průměru na jednoho sedláka 48 korců, na chalupníka 7 korců. Pozemkový majetek předních měšťanů byl tedy téměř dvakrát tak veliký, jako pozemky největších sedláků na panství. Obdobné majetkové poměry byly i u obyvatelstva ostatních částí města.

Shrneme-li na závěr poznatky, které jsme získali o sociální struktuře

města Vysokého Mýta po válce třicetileté rozborem šosovního rejstříku, soupisu obyvatel podle víry a berní ruly, zjistíme, že uvedené prameny poskytují nám o obyvatelstvu města některé cenné zprávy. Poznali jsme, že obyvatelstvo Vysokého Mýta bylo v druhé polovině 17. století značně diferencováno, neboť většinu /63%/ tvořila chudina.^{15/} Zbývající majetné obyvatelstvo patřilo z největší části mezi nezámožné /33%/; skutečných boháčů bylo jen málo /4%/. Bylo to vedle 8 šlechticů dvacet bohatých měšťanských rodin, které vládly ve městě. Z jejich řad byli vybíráni rychtář a konšelé. Zdrojem jejich bohatství byla ne jen nejvýnosnější řemesla a živnosti, ale hlavně pozemková renta. V této vrstvě můžeme vidět zárodky budoucího patriciátu. Převážná většina chudých a středně zámožných měšťanů žila z výnosu řemesla, které provozovali měšťané sami ve svých domech. Většinou neměli ani hospodářský ani politický vliv ve městě.

Prověření těchto poznatků v širších souvislostech není zatím možné. Nelze dosud s jistotou stanovit, který ze zjištěných jevů byl typický jen pro Vysoké Mýto a který jevem obecným. To bude možné teprve tehdy, až budeme znát sociální strukturu i jiných měst z doby pobělohorské a až budeme mít bezpečné podklady pro srovnávání.

15/ Značný počet chudiny byl i v jiných městech Chrudimského kraje, jak vyplývá z rozboru soupisu obyvatelstva z roku 1651 provedeného podle stejných zásad jako rozbor soupisu vysokomýtského: v Chrudimi tvořila chudina 71% všeho dospělého obyvatelstva, v České Třebové 68%, v Ústí n/Orl. 56%, v Poličce 50%, v Chocni 42% a v Lanškrouně 40%.

Jiří S v o b o d a :

K NÁVRHŮM HOSPODÁŘSKO-SPOLEČENSKÝCH REFORMŮ ČESKÉHO VENKOVA NA POČÁTKU

DRUHÉ POLOVINY 18. STOLETÍ

Návrhy nejasnějších společenských reformů a úprav se objevovaly v Čechách po celou dobu pozdního feudalismu. V různých formách a s rozdílným dosahem. V druhé polovině 18. století, v době mohutných třídních bojů českého venkovského lidu a v období velkých opravných snah Marie Terezie a Josefa II., našly u nás praktické uplatnění především drobnější návrhy vrchnostenských úředníků, jež se omezovaly na řešení výrobních problémů šlechtických dominií. Reformní návrhy z českých zemí, určené panovníkovi a směřující k vyřešení zásadnějších otázek společensko-hospodářské povahy, nenabývaly - až na malé výjimky - významnějšího vlivu na celkovou politiku absolutistického státu ani na vývoj sociálních zápasů. Přesto i tyto projekty a společenské rozborů jsou důležitým historickým pramenem. Přispívají k poznání názorů jedné ze složek pozdně feudální společnosti a tím i části veřejného mínění. Osobité postřehy soudobých pozorovatelů významně doplňují prameny úřední a statistické povahy, jež obsahují údaje objektivnější, avšak často osamocené, takže jejich význam a poměr k jiným jevům můžeme často jen domýšlet a konstruovat. Zprávy o tom, které společenské problémy pokládali současníci za nejdůležitější a nejzralejší k řešení, mohou tak být částečně vodítkem, abychom v líčení celkových dějin tohoto období nesprávně nepřeceňovali jedny a nepodceňovali jiné jevy.

Na tomto místě věnujeme pozornost některým většinou dosud nepublikovaným návrhům napsaným v krátkém období let 1765-1771, jež se zabývaly sociálně-hospodářskou situací českého venkova. Především se pokusíme o rozbor ankety z roku 1765, v níž na žádost dvora oznamovaly krajské úřady českému guberniu své názory na situaci v zemi a odpovídaly na otázky, kterým způsobem by bylo možno v Čechách zvýšit počet obyvatelstva, opatřit mu více pracovních možností a rozšířit vnitřní trh i zahraniční odbytkem zemědělských a průmyslových výrobků. ^{1/} Současně přihlédneme i

-----

1/ SÚA, ČG Publ.1764/73, R 166. Některé části z návrhů a doporučení kraj-

k řadě obdobných rozborů, jež v té době vypracovali jednak jednotlivci, (hrabě Chamareé, úředníci státních úřadů Bock, Kašpar Candoni, Pavel Ignác Dörfel a.j.), jednak instituce (Komerční guberniální komise, trutnovská obchodní společnost).

Autoři všech reformních návrhů, jimiž se budeme zabývat, se (na rozdíl od memorand, jež kdysi zveřejnil Grünberg) až na nepatrné výjimky vůbec nezamýšleli nad tíživostí feudálních povinností pro nevolníky a ve svých úvahách věnovali poddanství a nevolnictví jenom minimální pozornost.^{2/}

V tom neviděli ani významnou překážku hospodářského rozvoje státu, ani jednu z hlavních příčin neuspokojivé sociální situace vesnického obyvatelstva. Krajští hejtmané pokládali za ústřední sociální problém českého venkova počátku druhé poloviny 18. století skutečnost, že valná část venkovanů žije velmi nuzně a bez dostačujících prostředků k obživě, protože nemůže nalézt práci. Proto na otázku vídeňského dvora, kterak v Čechách zvýšit počet obyvatelstva, zvláště kterými prostředky podpořit populaci, odpovídali státní úředníci, že sama zvyšující se populace nic nevyřeší. Naopak. Ona by za daných poměrů chudobu na venkově ještě víc rozšířila. Tak např. táborský krajský úřad připomínal, že je těžko podporovat jenom populaci, když se na venkově za dosavadního stavu obyvatelstva lidé stěží užíví. Rostoucí počet žebráků a chudiny jako hlavní důsledek zvyšující se populace viděli hejtmané v krajích Budějovickém, Žateckém, Kouřimském a Bydžovském. Na nedostatek pracovních příležitostí pro obyvatelstvo českého venkova a na chudobu z toho pocházející ukazovali i jiní úředníci. Z Budějovického kraje oznamovali, že mnozí poddaní odtud odcházejí každoročně vždy na 3-6 měsíců za prací do cizích zemí, neboť v Čechách je jí velmi málo. O emigraci českých poddaných, kteří nemohou se-

ských úřadů otiskl stručně Jaroslav Prokeš, Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří z r. 1775, ČDV XI, 1924, na str. 43-46. Prokeš prostudoval odpovědi úředníků jenom velmi zběžně, neboť většina nejdůležitějších návrhů mu úplně unikla.

- 2/ Karl Grünberg, Die Bauerbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien, II, Leipzig 1893, str. 155-165. Přehled různých návrhů z té doby na řešení poddanské otázky podal Kamil Krofta, Dějiny selského stavu, Praha 1949, str. 302n. Tato materiálová studie si neklade za cíl celkově hodnotit a shrnovat návrhy společenských reforem českého venkova.

hnat doma práci, se zmiňoval i hejtman kraje Klatovského. Hrabě Chamarée se v srpnu r. 1761 obával nové velké vlny emigrace z Čech, neboť počet nezaměstnaných přadláků prý vzrostl na 100.000 osob.^{3/} Již dva měsíce byli bez práce. V důsledku neúrody lnu trvající po několik let a podlounného vývozu příze, byl v textilním průmyslu trvalý nedostatek surovin. Chrudimský hejtman Raschin odhadl počet obyvatelstva žijícího v chudobě na celé dvě třetiny v kraji. Také na severozápadě Čech, v Krušných horách, zvláště v oblasti Jáchymova, Horní Blatné, Abertam, Božího Daru, Horní Blatné, Lučan, žila většina obyvatelstva na samém pokraji žebroty. Živila se - podle zprávy krajského úřadu - stále jenom brambory, jež měla ke snídani, k obědu i k večeři.

Východisko z této situace, v níž velká část venkovského lidu v Čechách hladověla, se nehledalo vůbec ve změnách stávajícího uspořádání společnosti. Věřilo se, že problém může rozřešit toliko feudální absolutistický stát. Autoři reformních návrhů vycházeli většinou z toho, že zvýšení počtu obyvatelstva, po němž volali populacionisté i vídeňské vládní kruhy, může přinést velký hospodářský vzestup jedině tehdy, bude-li doprovázeno celkovým růstem pracovních možností. A zde také většinou viděli jeden z hlavních státních úkolů. Vládě proto navrhovali nejrozmanitější cesty, kterak jej rozřešit. Absolutistický stát měl především podpořit zakládání manufaktur a učinit některé důležité změny v organizaci manufakturní a řemeslné výroby, reformovat obchodní politiku a postarat se o spravedlivější a hlavně ekonomičtější rozdělení zemědělské půdy.

Provedení pozemkových reforem navrhovali v r. 1765 hejtmané čtyř krajů, Kouřimského, Královéhradeckého, Rakovnického a Prácheňského. Rozdělit se měla předně selská rustikální půda. Podle zprávy královéhradeckého hejtmana Václava Vančury z Řehnic stačili hospodáři zvláště v horských oblastech obdělávat jenom polovinu zemědělské půdy, ostatní nechávali ležet ladem.^{4/} Správce rakovnického krajského úřadu Jan Václav z Wasmuthu navrhoval přesně stanovit maximální výměru zemědělské půdy pro jednu poddanskou rodinu na 60-70 korců. Ostatní půdu z dosa-

3/ OG Comm.1761, A24

4/ Takové tvrzení bylo ovšem nepochybně přehnané.

vadních velkých selských gruntů by vrchnosti přidělily jiným poddaným. Podobnou reformu navrhli i hejtmané z Kouřimska a Frácheňska, Antonín Klement Voříkovský z Kundratic a František Václav Pergler z Perglasu, kteří se zamýšleli i nad způsobem dělení půdy u zakoupených a nezakoupených sedláků^{5/} a doporučovali, aby bylo podporováno přidělování i dominikální půdy a další kolonisace.^{6/}

František Václav Perglas spojeval odevzdání málo úrodné nebo neúčinné dominikální a obecní půdy poddaným s plánem na podstatné zmenšení počtu vesnických podruhů. Jeho návrh je motivován velmi nepřátelsky vůči této nejhudší skupině bezzemků, již všeobecně stotožňuje se zloději a lichváři. Podle Perglase nemůže stačit nádenická mzda k výživě rodiny podruha. Každý podruh však má zpravidla dva kusy tak dobře vykrmeného dobytka, že patří vždy k nejlepším na vesnici. Krmení, i obilí, dřevo, ovoce berou podruzi ostatním poddaným a vrchnostem. Místo práce zahálají, kradou a lichváří. Bezzemci prý při lichvě kořistí ze sedláků jako pijavky. Veřejnost, zvláště státní a vrchnostenští úředníci, však o tom nic neví, neboť podruzi žijí v domech společně s rustikalisty. Když podruh sklízí o žních sedlákovi, u něhož bydlí, úrodu, nevzbuzuje to žádný údiv. Utajeno prý však zůstává, že obilí si ve skutečnosti ponechává podruh na úhradu lichvářských půjček. Na základě těchto insinuací pak prácheňský hejtman Perglas navrhoval, aby byla na každém panství přesně zjištěna potřeba námezdních pracovních sil a podle ní potom přesně stanoven maximální počet podruhů, kteří tam smějí žít. Všem ostatním by se měla přidělit za malý úrok nebo nízkou robotu nepotřebná vrchnostenská nebo obecní půda.

5/ Kouřimský krajský hejtman připomínal, že sedláci mají většinou tolik polí, že je nemohou řádně obdělávat. Velké selské grunty jsou podle něho relativně málo výnosné. Doporučoval je rozdělit na 2-3 menší hospodářství. Parcelace by se mohla provádět i u nezakoupených, tj. těch, kteří nemají zcela vyplaceny své grunty. V takovém případě by se v pozemkových knihách rozdělila i pasiva. Prácheňský krajský hejtman chápal pod pojmem "nezakoupený poddaný" rolníka, jenž nemá na svůj grunt plné majetkové a dědičné právo. Nezakoupeným může být proto - na rozdíl od rolníků zakoupených - nařízeno rozdělení jejich gruntů.

6/ Kouřimský hejtman při tom doporučil, aby novým kolonistům, kteří se usadí ať už ve stávajících nebo nově založených vsích, byla alespoň na čas odpuštěna roboty.

Perglasův návrh, motivovaný pomluvami a zobecněnými výjimkami, zasluhuje pozornost hlavně svým cílem, který směřoval k odstranění nejchudší skupiny českého venkovského lidu.

Podstatnější zmírnění bídy na vesnicích však krajské úřady neočekávaly především od pozemkových reforem. Soudily, že se všechno venkovské obyvatelstvo nemůže uživit pouze v zemědělství.^{7/} Krajští hejtmané Čáslavská, Bydžovská, Kouřimská, Plzeňská, Tábořská, Klatovská, Rakovnická doporučovali, aby stát především podporoval rozvoj manufaktur a řemesel, kde všude mohlo, jak ukazovaly zkušenosti, nalézt práci množství rodin.^{8/} Někteří úředníci uvedli zároveň podrobnější návrhy na vnitřní uspořádání a organizaci průmyslové výroby. Tak z bydžovského krajského úřadu se přimlouvali, aby péče o rozvoj textilního průmyslu byla svěřena vrchnostem, které by měly za povinnost organisovat na svých panstvích výrobní textilní podniky na základě obvyklého nákladnického systému. Panští úředníci by pravidelně prodávali přadláčům bavlnu a každý týden by vykupovali přízi. Poddané, kteří by přistoupili na takový způsob práce, by vrchnosti osvobodily od robot a vojenských odvodů a dovolily jim svobodně se ženit a vdávat. Za nevelký poplatek by užívali domků a chalup, vystavěných vrchnostmi. Od této napolo nucené a napolo svobodné práce se očekávalo rozšíření stálých výdělků pro venkovské obyvatelstvo.^{9/}

Zvýšení životní úrovně venkovského lidu od dalšího rozšíření domácího zpřádání lnu si sliboval i hejtman Loketského kraje. Navrhoval, aby vrchnosti k této práci přinutily všechny své poddané, kteří nejsou řemeslníky nebo nepracují v hornictví. V obdobích, kdy nejsou plně zaměstnáni zemědělskými pracemi, by museli přist i sedláci, jejich děti a čeled. Podobný návrh přišel i z krajského úřadu tábořského. Jan Otto z Otten-

7/ K tomu srovn. zvláště zprávu tábořského krajského hejtmana.

8/ To zdůrazňoval hlavně hejtman Čáslavského kraje poukazem na značnou zaměstnanost poddaných v okolí Herálce, Světlé, Polné, Jenikova, Lukavce, kde existovaly manufaktury. Těmito příklady odůvodňoval nutnost dalšího rozvoje manufakturní průmyslové výroby.

9/ Přidělování lnu přadláčům žádal hejtmané Rakovnického a Plzeňského kraje. Plzeňský hejtman doporučoval, aby byla dávana předláčům se mzdou vždy i surovina k další práci. Podle jeho zprávy zde byli přadláci tak chudí, že si sami suroviny koupit nemohli. Na Rakovnicku se lnu nedařilo. Měl sem být proto dovážěn z jiných krajů a poddaným lacině prodáván.

thalu se domníval, že by bylo možno odstranit z venkova chudobu zaměstnáváním venkovských chudých dětí v přádláctví. Svůj návrh blíže nerozvedl. Zdůvodňoval jej hlavně odkazem na táboorskou přádelnu, v níž prý s úspěchem pracoval veliký počet dětí. Za rozšíření nucené práce v průmyslové výrobě se přimlouval i hejtman Čáslavského kraje. Navrhoval zaměstnat v českých manufakturách a pracovnách domech všechny tuláky, kteří až dotud byli odsunováni z Čech do Sedmihradska a Banátu.

Proti plánům rozšířit na venkově co nejvíce řemeslo a průmysl byly současně předkládány rozборы s cíli zcela protichůdnými. Rozmach venkovského řemesla a obchodu znamenal totiž nespornou újmu pro města. Tak městská rada českobrodská v r. 1765 výstižně konstatovala: "... zkušenost na jevo dává, že ve všech vesnicích dostatek řemeslníků, obchodníků, handlířů a fušerů se vynachází, který tu největší překážku král. městám činí, neb když ve všech všechno tak dobře jako v městech k dostání jest, řemeslníci a obchodníci městský žádného odbytu míti nemohou...."^{11/} Největšími konkurenty byli židovští obchodníci, kteří "se svejma šmejdy a čachry všechny vesnice a chalupy prolezou a lid sedlský se všema potřebnejma věci zaopatřujou, odkud pochází, že fiktitianti městský žádného odbytu od jinud k očekávání nemají a skrze židy v odbytu velkou překážku trpějí". Český Brod tehdy navrhoval omezit činnost židovských venkovských obchodníků a hlavní cechy s výrobními a obchodními privilegii povolovat pouze v královských městech. Tento návrh, zaměřený též proti poddanským městům, neměl ovšem nadějí na uskutečnění. Nepřihlížel k situaci v celé zemi. Jeho realizace by celé Čechy zajisté nepřivělda k hospodářskému vzestupu. To si ovšem také nekladi za cíl.

Poněkud jinak je třeba hodnotit obdobný plán oživení hospodářského života českých měst, jež vyšel v r. 1771 přímo z vídeňského dvora a měl tedy být vypracován z širších hledisek a potřeb země.^{12/} Také on vycházel z předpokladu, že úpadek měst v Čechách souvisí z valné míry s rozšířením řemesla a obchodu na venkově. České gubernium mělo proto zjistit, která řemeslná odvětví je nutno ponechat na venkově a která by měla být pouze ve městech. Úřady měly prošetřit i situaci venkovských obchodníků, zji-

11/ Odpověď městské rady českobrodské z 2. května 1765 na otázky gubernia z 20. března 1765. SÚA, ČG Publ. 1764/73, R 166.

12/ Srovn. zprávu pražského gubernia z 31. května 1771 o dvorském dekretu ze 17. května 1771. SÚA, ČG Com. 1771, A3.

stit, zda mají živnostenské oprávnění, zda vlastní zemědělskou půdu, které zboží je nutno prodávat na vesnicích a kterak by bylo možno na venkově obchod redukovat a soustředit jej především do měst. K tomuto plánu vídeňského dvora, jenž směřoval hlavně k zvýšení státních příjmů, se vyjádřili kamerální inspektor Boleslavského, Litoměřického a Žateckého kraje Kašpar Candoni a kamerální inspektor Bechyňského a Prácheňského kraje Bock.^{13/} Oba potvrdili, že na venkově žije mnoho řemeslníků a obchodníků. Zatím co však Bock vcelku varoval před přesídlením obchodníků z venkova do měst, neboť by to mohlo zabrzdit celkový hospodářský rozvoj, Candoni vyslovil s vídeňským návrhem vřelý souhlas. Navrhoval, aby se na venkově prodávaly pouze věci denní potřeby, dále nitě, jehly, hřebíky a lněné šňůry. Ostře se vyslovoval hlavně o venkovských židovských obchodnících, kteří podlouzně prodávali na zámcích, dvorech i trzích zakázané zboží. Jejich tajné sklady jsou prý většinou umístěny na vesnicích v hospodách. Inspektor navrhoval vydat pro židovské obchodníky nový pořádek a jejich hauzírování podstatně omezit. Doporučoval omezit rovněž venkovskou řemeslnou výrobu. Na vesnicích měli podle něho zůstat jenom kováři, koláři, bednáři, ševci, krejčí a hrnčíři. Všichni ostatní, truhláři, zámečníci, sklenáři, punčocháři, koželuzi, kteří se ve stále větším počtu usazují na venkovských panstvích, by měli být vykázáni do měst. Takový plán, mající na zřeteli asi pouze fiskální cíle státu, byl nereálný a i na tehdejší dobu primitivní, neboť nepřihlížel k ekonomickému vývoji na venkově, nepočítal s existujícím nevolnictvím ani s hospodářskými zájmy majitelů panství a ve skutečnosti nesměřoval k hospodářskému rozvoji země a k řešení jejich hlavních problémů.^{14/}

V popisovaných návrzích hospodářsko-společenských reforem českého venkova se téměř neobjevují doporučení k provedení výrobně-technických změn v zemědělské výrobě, přestože jeho úroveň nebyla u nás na výši. Nízká cena obilí a jeho relativní přebytek na trzích snad od řešení této otázky odváděly. Ze všech krajských hejtmanů se jí zabýval pouze

13/ SÚA, ČG Com. 1771, A3.

14/ Bezradnost nad řešením hospodářské situace českých měst nepřekvapuje potom ovšem ani v návrhu úředníka Dörfla, jenž v r. 1766 navrhoval navrátit městům ztracená privilegia nebo jim je za malý poplatek prodat. (SÚA, ČG Publ., 1764/73, R 282).

kouřimský Ant. Kl. Voříkovský z Kundratic. I ten si všiml jenom problému živočišné výroby. Upozorňoval na rozsáhlý dovoz polského a uherského dobytka. Kdyby se poddaní věnovali více chovu skotu a hlavně neporáželi toliko jednoletá nebo dvouletá telata a nezapřahali mladé voly, mohli by získat peníze, jež zbytečně plynou do Polska a Uher.

Návrh, který zvýšení peněžních příjmů zemědělců spojoval s rozvojem rostlinné výroby, podala rovněž v roce 1765 komerční komise gubernia.^{15/} Žádala, aby se na venkově zavedlo pěstování průmyslových rostlin a píce, barviv, šafránu, svlačce, mydlice, sladkého dřeva, a různých druhů jetele. O způsobu jejich pěstování měla být vydána publikace, z níž by se rolníci dozvěděli o způsobech zlepšování orné půdy a její kultivace.

Metodami zúrodnování zemědělské půdy se v r. 1766 zabýval ve svém listu českému guberniu úředník Pavel Ignác Dörfel, jenž doporučoval rozšíření na některých panstvích již obvyklého, vcelku však neekonomického, způsobu hnojení polí mechem a lesním humusem.^{16/}

Zmíněná navrhovaná opatření směřovala k zlepšení situace venkovského lidu na základě celkového rozšíření pracovních možností v zemědělské a průmyslové výrobě a jejího zintenzívnění. Stát měl lidem nejen umožnit co nejvíce pracovat a vydělávat, nýbrž - pokud to bylo nutné - k práci je i přinutit, podle zásady, že úkolem osvicenské absolutistické státní moci je zlepšit situaci lidí i proti jejich vůli. Navrhovaná zvětšení pracovních příležitostí se měla uskutečnit na základě feudálních a polo-feudálních výrobních poměrů, i organisované a řízené práce výrobců, pracujících v osobně svobodných výrobních poměrech.

XX X XX

15/ SÚA, ČG Publ. 1764/73, R 166.

16/ SÚA, ČG Publ 1764/73, R 282. Dörfel navrhoval též rozšíření pastvin na horách, pahorcích a jiné těžko dostupné půdě. Návrh byl zamítnut. Jiný plán, směřující k lepšímu využití půdy vypracoval pražský úředník Peltzel začátkem r. 1778. Peltzel doporučoval vyčistit lada a pastviny od neužitečného křoví a vysázet na nich ovocné stromy a víno. Rovněž tento návrh byl zamítnut. /SÚA, ČG Publ. 1773/84, R 396/. Stejný konec měl i návrh Adama Dambecka, poslaný na podzim r. 1777 Josefu II.

Rozmach průmyslové i zemědělské výroby se úzce spojoval s obchodem. Téměř všichni autoři studovaných reformních návrhů pokládali v polovině šedesátých let 18. století za jednu z hlavních příčin nedostatečného rozvoje výroby odbytovou krizi, jež nejvíce postihovala zemědělství. V Čechách vznikala veliký přebytek obilí, které nebylo možno prodat ani na cizích ani na domácích trzích. Cizí trhy byly přesyceny, takže zahraniční obchodníci přestávali jezdit do Čech nakupovat obilí a čeští obchodníci je v okolních zemích prodávali buď jen s velikými potížemi nebo se odtud vraceli úplně s nepořízenou.

Na trzích v Čechách pak přebytek obilí úzce souvisel zvláště s malou koupěschopností zvláště neusedlého venkovského obyvatelstva. Současníci si ojedinele uvědomovali i tuto příčinu odbytových potíží.^{17/} Při úvahách o možnostech, jak oživit dřívější "kvetoucí obchod" s českým obilím ji však opomíjeli. Nespoléhali tu ani na navrhované rozšíření pracovních možností venkovského obyvatelstva, jež by zvýšilo jeho kupní sílu. Přiznávalo se, že by se tak vnitřní trh rozšířil, pokud však jde o obilí, spoléhalo se nejvíce na obnovení a zvýšení jeho prodeje do zahraničí, hlavně do Saska, Slezska a Bavorska. Úředníci krajských úřadů, kteří se účastnili ankety v roce 1765, vycházeli z toho, že příčinou poklesu nebo téměř úplného zastavení vývozu českého obilí do těchto zemí byla dobrá úroda v Sasku, výrobně-technické reformy v německém zemědělství, které umožnily zvýšení obilních výnosů, určitý pokles spotřeby obilí, neboť lidové vrstvy se začaly živit především brambory, nesprávně určené kursy peněz a vysoká dovozní cla v Německu. Podle zprávy úředníků ostrovského panství mohlo již Sasko konkurovat českým obchodníkům s obilím i na trzích v Čechách! Za této situace proniknout na německé trhy nebylo ovšem snadné, zvláště když odbyt obilí tehdy vážil v celé Evropě.

Pomoc se očekávala především od změn v celní politice, je již význam byl v této konkrétní situaci přeceňován. Hejtmané krajů Rakovnického a Litoměřického Jan z Wassmuthu a Fr. V. Reiský z Dubnic žádali zrušení všech celních opatření a zavedení svobodného ničím neomezovaného ob-

17/ Tak hejtman Budějovického kraje pokládal za hlavní příčinu odbytových potíží nedostatek peněz a chudobu venkovského obyvatelstva.

chodu s cizinou. Zahraniční obchodníci by potom sice v Čechách konkurovali domácím výrobcům průmyslového zboží, ale zastavili se obchod s obilím, nepomůže prý zemi, ani když bude naplněna manufakturami, neboť jejich výrobky nebude nikdo kupovat. Vývoz obilí z Čech a počátky rozvoje domácí manufakturní výroby spojoval i kouřimský krajský hejtman Ant. Kl. Voříkowský z Kunderatic a připomínal, že se všeobecně má za to, že sousední státy reagovaly na zákaz dovozu některých druhů cizího zboží do Čech vysokými dovozními cly na české obilí. Žádal císařský dvůr, aby zvážil oprávněnost tohoto tvrzení. Sám se nepřímou přimlouval za zrušení dovozních cel, jež chránily domácí průmyslovou výrobu před cizí konkurencí, neboť vývozem obilí prý získávala země o polovinu peněz více, než kolik bylo zapláceno za cizí zboží do zahraničí.^{18/} Hejtman Loketského kraje si dal přeshetřit pověsti o vysokých clech na české obilí na saské hranici. Ukázalo se, že cla nebyla ve skutečnosti zvlášť vysoká a činila asi 8% ceny zboží: z každého tolaru ceny převáženého obilí se vybíraly na české straně 3 kr., na saské asi 3 a 3/4 kr. a groš z potahu. Městští a vrchnostenští úředníci z pohraničních oblastí nespojovali ve svých zprávách zabrzdění vývozu obilí především otázkou cel. S oživením obchodu si buď vůbec nevěděli rady nebo doporučovali snížit ceny vyváženého obilí pod saskou cenovou hladinu /Jáchymov/.

Bylo uvažováno i o tom, jak přimět cizí obchodníky k nákupu obilí v Čechách a naopak jak donutit zdejší obchodníky, aby se více snažili prodat obilí v zahraničí. Čáslavský hejtman Jan z Jeřabiny doporučoval, aby bylo přikázáno obchodníkům krajů hraničících s Kládskem, Saskem a Bavorskem prodávat obilí v cizině a zakázáno vozit je do Prahy. Na pražských trzích by se prodávalo obilí z ostatních částí Čech, mj. i z Čáslavska, kde prý obchod s obilím téměř přestal, neboť^{so} marně čekalo na pravidelný příjezd cizích kupců; pouhá dvě větší domácí tržní střediska, Hradec Králové a Pardubice, nestačila velkou nabídku absorbovat.

Ještě více byly asi postiženy jižní Čechy. Do Prahy se odtud pro špatné dopravní poměry mnoho obilí nedováželo (budějovický krajský hejt-

18/ Také bydžovský krajský hejtman viděl ve clech jednu z hlavních překážek vývozu obilí z Čech a žádal, aby císař vymohl na Prusku snížení cel na dovoz českého obilí do Slezska.

man Berchtold proto tehdy žádal splavnění Vltavy) a jako obvykle se čekali na kupce z Bavorska. V roce 1765 se však téměř neobjevili, což bylo v první řadě - podle názoru krajského hejtmána - způsobeno nesprávným určením kursu peněz. Při směně svých mincí ztráceli prý Bavorští 20-25% jejich hodnoty. Neodstraní-li se tyto nepořádky, obchod s Bavorskem nebude lze obnovit. Hejtman zároveň doporučoval i co největší snížení vývozních cel nejen^{na} obilí, nýbrž i na dobytek a na ryby a zřídit v pohraničních městech týdenní obilní trhy, které by přilákaly cizince. Také ze západních, středních a východních Čech, z krajských úřadů Kouřimska, Hradecka a z Kraslic, bylo české gubernium upozorňováno na nebezpečí, jež hrozí rozvoji zahraničního obchodu z nesprávně určených peněžních kursů.

V polovině šedesátých let vázl i odbyt některých průmyslových výrobků. Z Chrudimska a Tábořska přicházely zprávy zvláště o potížích s prodejem plátna.^{19/} Přitom se však již léta objevoval v celé zemi nedostatek lnu a příze, jež přes zákaz vyváželi obchodníci do ciziny. Na velký nedostatek příze upozorňoval v r. 1761, jak jsme již uvedli, hrabě Chamarée. V roce 1765 se o něm zmiňovaly zprávy z krajů Hradeckého, Bydžovského, Litoměřického, Loketského, Žateckého, Klatovského a viděly zde jednu z brzd, ne-li vůbec zábran /Žatecko/, rozvoje domácího textilního průmyslu a jednu z příčin špatné sociální situace tkalců a přadláků. Nedostatek textilních surovin, způsobený neúrodou, válečným zničením zemědělské půdy a speculací, vedl totiž k růstu nákladů na výrobu a k nezaměstnanosti.^{20/} Velká vina se při tom připisovala obchodníkům, kteří přízi skupovali a potom ji prodávali za vysoké ceny. Litoměřický krajský hejtman Fr. V. Reiský si stěžoval, že ji obchodníci velmi často ani nedodávali na vnitřní trh, ale podlouhým způsobem vyváželi ze země. Přimlouval se proto, aby přadláci prodávali přízi bezprostředně tkalcům, což by podle jeho mínění rozvoji přadláctví a tkalcovství v Litoměřickém kraji velmi pomohlo. Také Ant. Kl. Voříkovský z kouřimského krajského úřadu se dožadoval, aby řízeným výkupem bylo židovským a křesťanským obchodníkům zmezeno neoprávněně se zmocňovat zisků, které patří výrobcům. Podobného názoru byl i klatovský

19/Potíže s odbytem měli i soukeníci. Úředník tábořského krajského úřadu J.O.Ottenthal popisoval, jak kameničtí soukeníci jezdí se svými výrobky po různých trzích až nakonec jsou nuceni za velmi nízkou cenu prodávat v Praze.

20/Srovn. zprávu hraběte Chamarée na str. 78.

hejtman, který poukazoval na to, že výrobci musí kupovat od nákladníků materiál k dalšímu zpracování za příliš vysoké ceny. Podle názoru bydžovského hejtmana by pomohlo odstranit nedostatek příze a tak urychlit rozvoj venkovského textilního průmyslu snížení vnitřních cel na len. Do Bydžovského kraje se totiž přiváželo velké množství této suroviny z Moravy. Cla zvyšovala jejich cenu, takže předláci a tkalci vydělávali velmi málo, neboť hotové plátno bylo dodáváno na trhy velmi lacino.^{21/}

Obdobná situace byla i na Hradecku, kde poddaní pěstovali len, který bylo možno upotřebit téměř jenom k výrobě oleje. Na dobrá semena lnu totiž neměli peněz. Postižení tím byli hlavně tkalci v horách, kteří podle re-lace žili v takové bídě, že nebyli s to opatřit si mnohdy ani suchý chléb.

Mezi dalšími náměty na oživení vnitřního trhu v Čechách v šedesátých letech 18. století je pozoruhodný především návrh rakovnického krajského úřadu na zrušení všech omezení, zvláště cenových, a na zavedení úplně svobodného obchodu. Za stávající situace totiž výrobci prý docílovali jenom malých nebo vůbec žádných zisků a nemohli proto rozvíjet výrobu, což bylo na zbranu i většímu rozšíření pracovních možností v zemi. Zrušení všech omezení bylo žádáno i pro zahraniční obchod. Není bez zajímavosti, že se současně mezi reformními návrhy objevily i úplně protichůdné požadavky. Komerční komise gubernia doporučovala zřídit v Boleslavském, Litoměřickém a Hradeckém kraji sdružení, do nichž by museli vstoupit všichni obchodníci s plátnem.^{22/} Tak, by bylo možno snáze zajistit správnou jakost zboží a regulovat obchod. Úplné jeho uvolnění podle mínění komise podlamuje rozmach manufakturní výroby, jak prý to dokládá zvláště situace na Moravě. Autoři se však zároveň stavěli i proti úplné monopolisaci obchodu s plátnem. K ní směřoval návrh trutnovské společnosti obchodníků, kteří žádali ustanovení monopolních obchodních společností v krajích Boleslavském, Litoměřickém a Chrudimském.^{23/} O provozování obchodu s plátnem na českých trzích by se mohl ucházet jenom ten, kdo vlastnil alespoň 12.000 zl. kapitálu. Doprava plátna na zahraniční trhy by měla být povolena pouze bohá-

21/ K zlepšení odbytu plátna na zahraničních trzích navrhoval krajský úřad hradecký vyvážet přímo bez slezského zprostředkování na vzdálené zahraniční trhy, do Hamburku, Holandska, Anglie, Lisabonu.

22/ SÚA, ČG Publ 1756/63, R 140

23/ SÚA, ČG Com 1770, G 32.

čům s majetkem ve výši alespoň 30.000 zl.

Tyto zprávy a protichůdná doporučení na zavedení úplně svobodného, různým způsobem řízeného a monopolisovaného trhu dosvědčují, že situace ve vnitřním i mezinárodním obchodě v šedesátých letech 18. století byla značně složitá a ve veřejnosti značně nejasná. Pro charakteristiku doby není bez zajímavosti návrh hejtmana kraje čáslavského Jana J. z Jeřabiny, jenž očekával rozšíření vnitřního trhu od utužení nevolnického systému na venkově. Konstatoval, že se v jeho kraji vylidňují horské oblasti, neboť čeleď odtud odchází - v očekávání vyšších mezd a lepší stravy - do nížin. Tak slábne v horách "konsum". Zabránilo by se tomu, kdyby nevolníci nebyli na cizích dominiích nikde přijímáni do zaměstnání nebo jakékoliv práce bez vrchnostenského povolení, ale odesíláni na panství, k nimž patří. Tento návrh zřejmě nesměřoval ani tak k rozšíření vnitřního trhu v horských oblastech, jako především k uhájení feudálních práv. Opakovaly se tu některé významné požadavky, jež feudálové kladli již od 16. století. Zpráva zároveň svědčí o tom, že ani na konci období tzv. druhého nevolnictví se vrchnostem zcela nedařilo držet venkovský neusedlý lid v plném nevolnictví.

Již bylo poukázáno na to, že krajští hejtmané ve svých relacích pokládali za stěžejní problém českého venkova šedesátých let 18. století chudobu části jeho obyvatel. Shodovali se v tom, že nebude-li odstraněna, pak nepřinese státu užitek ani zvýšení počtu obyvatelstva, na něž byli anketou především tázáni. Rozvoj výroby - zvláště průmyslové - a obchodu se tu proto zpravidla objevoval jako základní podmínka. Navrhovala se často i řada dalších opatření, jež by přispěla k zvýšení populace. Doporučovalo se snížení církevních poplatků za křty /Čáslavský krajský úřad/ za vrchnostenská povolení k sňatkům /relace z krajských úřadů Litoměřického, Čáslavského, Tábořského, Rakovnického/, i jejich úplné odstranění /úřady krajů Plzeňského a Loketského.^{24/} Povolení mělo být uděleno každému, kdo o ně žádá /hejtman kraje Čáslavského/. Každý poddaný by rovněž měl mít možnost odejít - po zaplacení příslušného poplatku - na jiné panství, jestliže tam očekával lepší možnost obživy. Tímto návrhem

24/ Dne 17. prosince 1765 nařídilo české gubernium, aby povolení k sňatkům vydávaly vrchnostenské úřady poddaným za poplatek 30 kr. Pokud byla někde vybírána nižší taxa, neměla být zvyšována.

se krajský úřad kouřimský přimlouval za omezení nevolnických pout. Nově založeným rodinám, hlavně z řad bezzemků, se měly na ladem ležící půdě stavět chalupy /prácheňský a hradecký krajský úřad/ a měla se jim přidělovat neužitečná dominikální půda /hejtman Kouřimského kraje/. Také již zmíněné návrhy pozemkových reforem měly podpořit populaci.

Hejtman Litoměřického kraje F.V. Reiský navrhoval snížit chudým rodičům s mnoha dětmi kontribuci a poskytovat jim finanční prostředky z různých nadací, aby mohli posílat děti do škol a dávat je učit řemeslu. Bez výpomocí musí tyto rodiny pod tíží dávek a nákladů na výživu nakonec "zcela podlehnout". Snížení kontribučních dávek nevolnického obyvatelstva požadoval též hejtman Bercunského kraje. Veliké finanční požadavky státu pokládal za hlavní příčinu "hrozícího úplného [hospodářského] úpadku venkovského lidu". Jedině jejich zmírnění může situaci zlepšit. Počet obyvatelstva se potom - podle jeho názoru - bude zvyšovat samočinně. Z hradeckého krajského úřadu si baron Václav Vančura zase slíboval zvýšení populace od jednorocního osvobození každé nově založené rodiny od všech robot a jiných urbaniálních dávek.

Podle názoru rakovnického krajského hejtmana J.V. z Wassmuthu a kouřimského A.K. Voříkovského z Kundratic mohlo by přispět k růstu populace i odstranění některých společenských a mravních předsudků: na mnohých panstvích bývaly dosud svobodné matky trestány a byla jim odírána povolení k sňatkům. Voříkovský navrhoval, aby otcové nemanželských dětí byli povinni si brát matky těchto dětí za manželky nebo, není-li to v některých případech možná, aby museli zaplatit vysokou pokutu, jež by umožnila svobodné matce hospodářsky nezávislé postavení. V těchto návrzích, motivovaných opět populacionistickými hledisky, se již rýsuje i požadavek společenského zrovnoprávnění nemanželských dětí a svobodných matek, jenž byl - v jiné ovšem formě - uskutečněn až v době josefinské.

Krajští hejtmané nepřeceňovali význam růstu populace a počtu obyvatelstva a neviděli v tom - na rozdíl od mnohých teoretiků - hlavní a samospasitelné východisko. Rozpoznali vcelku správně, za jakých podmínek může být pro stát užitečný. Výjimečně se však mezi relacemi objevily i mašlenky o zbytečnosti či dokonce škodlivosti zvýšené populace. Varoval před ní hejtman Žateckého kraje Václav K. ze Schrollenbergu. Vycházel z

předpokladu, že v kraji nelze rozšířit pracovní možnosti a domníval se proto, že tam rozvoj populace přinese více škody než užitku. Z krajského úřadu klatovského podali reakční návrh, aby se přímo zakázaly sňatky chudíně, která nemá zajištěnou obživu. Obecný lid, řemeslníci a nádeníci, zakládají podle něho příliš mnoho rodin, což jenom zvyšuje počet žebráků a tuláků.

Zásada, že státu nemůže být prospěšné jakékoliv zvýšení počtu obyvatelstva, nemířila jenom proti chudákům a žebrákům, nýbrž - i když jenom výjimečně - i proti některým nepracujícím skupinám vyšších společenských tříd. Charakteristické pro tento názor jsou myšlenky plzeňského krajského hejtmana, jenž ve svém návrhu na zvýšení počtu obyvatelstva připomínal, že v soudobé společnosti je mnoho schopných a majetných lidí ve službách církve, zatím co by mohli sloužit státu buď svým vzděláním nebo majetkem, rozvíjet průmysl a zakládat rodiny. S takovou argumentací ovšem nemohl v 18. století v Rakousku prorazit. Nejen Marie Terezie, nýbrž i Josef II. pokládali církev a duchovní za významné pomocníky politiky absolutistického státu. Úvahy o neužitečnosti duchovenstva pro společnost jsou však pozoruhodným dokladem o relativně pokrokovém smýšlení části rakouské veřejnosti.

Růst populace ovšem nebyl pro stát jedinou možností, jak zvýšit počet obyvatelstva. Významné mohlo být povolávání cizinců - odborníků manufakturní a řemeslné výroby, kteří by pomohli při hospodářském rozvoji země. Vídeňský dvůr proto uložil v r. 1765 krajským hejtmanům, aby kromě jiných návrhů poslali vládě i doporučení, jež by příliv cizích pracovníků urychlila. Krajszí úředníci jejich předpokládaný příchod vítali, avšak nežádali pro ně taková privilegia, jež by je mohla ve větším počtu do naší málo vyvinuté země přilákat. Většinou se přimlouvali jenom za laciné udělování měšťanských, popř. mistrovských práv /Čáslavský, Loketský, Plzeňský, Tábořský, Žatecký, Hradecký kraj, za osvobození kontribuce na tři léta a slevení poloviny urbaniálních povinností pro ty, kteří by zůstali na panstvích /Hradecký, Plzeňský/. Přistěhovalci by však zůstali nevolníky. Těm, kteří by se usadili v poddanských městečkách, doporučoval pouze hejtman Loketského kraje poskytnout a zaručit osobní svobodu. Rovněž jenom jediný hejtman, kouřimský, navrhoval přiznat přistěhovalcům právo na svobodné náboženské vyznání. Pozoruhodný návrh byl poslán z Čáslavska: doporučoval lákat

cizince zvyšováním mezd řemeslnických tovaryšů v Čechách. Skepticky se k plánu stavěli tábořský a klatovský hejtman. Neodmítali jej. Hejtman klatovského krajského úřadu však správně připomínal, že je zároveň ^{potřeba} především vytvořit v Čechách takové podmínky, aby lidé nemuseli odcházet za prací z Čech do ciziny. A mají-li se získávat v cizině lidé k usídlení v českých zemích, pak by to měli být čeští emigranti. Je ovšem nutno opatřit jim práci a odstranit tak příčinu jejich emigrace. Tábořský hejtman se postavil proti lákání cizinců do Čech většími hospodářskými privilegii, neboť by tak byla ulehčena jejich konkurence s domácími řemeslníky.

Kulturních problémů českého venkova si autoři studovaných zpráv a reformních návrhů téměř nevšímali. Pouze hejtman Kouřimského kraje se v r. 1765 podrobněji zamýšlel nad příčinami velmi nízkého vzdělání venkovských dětí, z nichž většina neumí číst, psát ani počítat. Vesnické školy zely většinou prázdnotou, neboť děti místo ve školách pracovaly na polích nebo pásly dobytek. Učitelé si potom vydělávali sotva na suchý chléb. Hejtman doporučoval, aby do venkovských škol byli přijímáni za stálý plat schopní učitelé, kteří by naučili děti číst, psát, počítat, i českému a německému jazyku. Vzdělání pomůže venkovskému lidu i hospodářsky: gramotní poddaní budou moci dohlížet na vybírání a rozdělování kontribuce a i jinak zamezit mnohým podvodům.

V době josefinské podporoval absolutistický stát rozvoj školství na našem venkově hlavně z důvodů hospodářských. Ne menší roli ovšem při tom hrálo i úsilí o rozšíření němčiny, jež v 18. století v mnohých ohledech vážně ohrožovalo vývoj českého národa. V r. 1765 byl vydán dekret, jehož cílem bylo dokonce již "zevšeobecnění" německého jazyka v Čechách.^{25/} Významný podíl při uskutečňování tohoto úkolu připadal krajským úřadům. Ne všechny ovšem věřily v jeho reálnost. Tak kouřimský krajský hejtman byl tehdy skeptický k účinnosti jakéhokoliv germanisačního úsilí až do té doby, pokud nebude postaráno o rozvoj škol a řádné placení učitelů. Jinde naopak očekávali dobré a brzké výsledky. V Budějovickém kraji hlavně proto, že do škol byli přijímáni jenom ti učitelé, kteří dobře ovládali i němčinu. Celkovou - velmi chmurnou - zprávu o rozšíření němčiny a o bu-

25/ Srovn. Bohuš Rieger, Z germanisačního úsilí 18. věku, Drobné spisy I. str. 192.

doucnosti českého jazyka podal v r. 1765 hejtman Nového Města Pražského: němčiny se používá nejen všude u vysokých úřadů a soudů, ale hovoří jí téměř polovina všeho obyvatelstva. Bude-li tento jazyk ještě dále rozšiřován, čeština zanikne. Studované rozborů života českého venkovského lidu v šedesátých letech 18. století, jejichž autory byli hlavně státní úředníci krajských úřadů, obracely pozornost především k vesnické chudíně. Situace selského lidu si všímali jenom okrajově. To jistě mělo své příčiny. Řada hejtmanů byla feudálními pány. Měli-li by líčit příčiny, jež snižovaly hospodářskou sílu i životní úroveň sedláků, museli by se nutně dostat k feudální rentě. Venkovskou chudinu postihovaly urbariální povinnosti daleko méně. Nejen v absolutním měřítku, nýbrž i relativně vzhledem k jiným způsobům vykořisťování. To ovšem nebyla jediná příčina, proč právě bezzemkům věnovali ve svých návrzích hlavní pozornost. Není totiž důvodů pochybovat, že hospodářské postavení venkovské chudiny i samotný její počet, který přesahoval polovinu všeho vesnického obyvatelstva, patřily spolu s feudálními povinnostmi rustikalistů k hlavním společenským problémům Čech.

Autoři reformních návrhů byli v mnohých svých názorech ovlivněni soudobými populacionisty.^{26/} Společně připouštěli oprávněnost státních zásahů do velkého selského pozemkového vlastnictví a doporučovali aby vrchnosti přidělovaly nevolníkům i dominikální půdu.^{27/} Krajští hejtmané vycházeli při posuzování situace na českém venkově z praxe a proto ve svých úvahách i v některých zásadních otázkách mnohé soudobé teoretiky předčili. Viděli nejen závislost výroby na počtu a situaci venkovského lidu, nýbrž správně i opačnou závislost populace a sociálního postavení obyvatelstva na výro-

26/ O populacionistech srov. přehledně František Kutnar, Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu, Praha 1948, str 21-43, kde uvedena i hlavní literatura.

27/ O jak velké zásahy do sociálního rozvrstvení venkova by při tom bylo šlo, ukazoval zvláště Perglasův návrh na odstranění většiny podruhů z české vesnice rozdělením neužitečné panské půdy. Na mnohých českých panstvích sice již dávno před tím vrchnosti propachtovávaly bezzemkům svoji neúrodnou půdu. Šlechtě při tom nešlo o řešení chudinské otázky - půda také jak se zdá většinou nebyla přidělována podruhům, ale o získání peněz z pozemků, na nichž se jí nevyplácelo hospodařit ve vlastní režii. - Přehled názorů na otázku dělení selské i vrchnostenské půdy v soudobé německé i rakouské literatuře u Else Cronbach, Das landwirtschaftliche Betriebsproblem in der deutschen Nationaleconomie bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts, Wien 1907.

bě. Podporu rozvoje manufakturní výroby motivovali především snahami o zlepšení životní situace chudiny. Nepřeceňovali význam zemědělství, neboť viděli, že za stávajících feudálních poměrů se zde nemůže uživit všechno obyvatelstvo. Na svou dobu vynikaly i některé názory o společenském postavení různých složek obyvatelstva, zvláště duchovenstva, svobodných matek, nemanželských dětí.

Uvedené návrhy státních úředníků obsahovaly zvláště požadavcích hospodářského rozvoje Čech řadu pokrokových rysů, jež byly v ~~snahě~~ snahou absolutistického státu. V tom většinou ty ~~jadřovaly~~ i zájmy obchodníků, průmyslově podnikající šlechty a měšťanstva. Na druhé straně se však návrhy téměř vůbec nezabývaly feudálním vykořisťováním nevolníků, jež považovaly za soukromou záležitost vrchností. Autoři nepochybovali o správnosti celkového feudálního uspořádání společnosti a nenavrhovali uskutečnění žádných reforem, jež by mohly ohrozit feudální společenský řád.

František Š m a h e l:

KNIHOVNA JANA Z RABŠTEJNA.

Středověké knihovní celky, o jejichž významu pro studium mnoha otázek dějin literatury a kultury není třeba se vůbec zmiňovat,^{1/} jsou zpravidla zkoumány ze dvou různých, ale navzájem si podřízených hledisek. Předně z hlediska výlučně knihovnického, ať už stojí v popředí zájmu organický růst knihovny jako celku, nebo vývoj jejich formálních znaků a složek. I tu je ovšem nutno přihlížet k obsahu rukopisů. Za druhé jsou středověké knihovny studovány pro poznání intelektuálních potřeb a zálib vlastníka zachované knihovny (nebo katalogu), při čemž je zase nezbytné vycházet z rozboru odborně knihovnického.

1/ K tomu srv. Čl.M. Flodra, Středověké seznamy rukopisů jako historický pramen, ČMM, 77, 1958, str 1/5 a studii I. Hlaváčka, O studiu středověkých katalogů, Acta univ. Carolinae, 1958, Phil. - Hist. II, kde je uvedena též základní soudobá i starší lit. ke střed. knihovnám a katalogům.

Úkolem tohoto článku je pokus o obsahový rozbor knihovny Jana z Rabštejna, jedné z nejsvětějších postav našeho latinisujícího humanismu.^{2/} Tam, kde to bude možné, naznačím též, do jaké míry četba a studium vlastních rukopisů formovala některé Rabštejnovy názory, nebo naopak, jak humanistova knihovna vyrůstala z potřeb jeho dalšího sebevzdělání.

Optimální možnosti pro studium středověké knihovny je porovnání částečně nebo úplně dochované knihovny s jejím původním katalogem.^{3/} Ve většině případů je však možno počítat jen s jedním faktorem. Je tomu tak i u kolekce Jana z Rabštejna, k níž se nedochoval ani katalog ani jiná forma soupisu. Pokusím se ještě ukázat, že Rabštejnova knihovna ani katalog ve vlastním smyslu slova neměla. Praxe ukazuje, že v ojedinělých případech je možno rekonstruovat knihovnu, i když se její katalog nezachoval, nebo když sbírka katalogu neměla. U nás se o to v nedávné době s úspěchem pokusila Dr. E. Urbánková u kolekce rukopisů a prvotisků Václava Korandy ml.^{4/}

Rabštejnovu knihovnu v hornorakouském klášteře Drkolná /Schlägl/ objevil na jedné ze svých studijních cest Konrád Burdach roku 1889.^{5/} Burdach odhadl počet jejích rukopisů na 50 a upozornil na množství marginálií důležitých pro humanistovu biografii. Téměř současně s Burdachem se zmínil o této knihovně i Aug. Sedláček v VII. sv. svých Hra-

2/ Nejpresnější a nejúplnější biografický náčrt Rabštejnova života podal R. Urbánek v čl. Tři Janové z Rabštejna, Sborník filologický, XI, Praha 1936/9, str. 199/238. Další lit. v Rybově vydání Dialogu, Praha 1946, str. 15.

3/ Příkladem může být knihovna Alexia Třeboňského, o níž pojedná v VI. sv. Sborníku hist. Ivan Hlaváček.

4/ E. Urbánková, Zbytky knihovny M. Václava Korandy ml. v universitní knihovně v Praze, Ročenka univ.knih. v Praze 1956, Praha 1958, str. 135/161. Zajímavé osudy měla i knihovna augsburského patrici je a humanisty Sigismunda Gossembrota. Tato na svou dobu bohatá sbírka je dnes roztroušena po mnoha knihovnách. Protože však Gossembrot systematicky odkazoval v margináliích svých rukopisů na jiné spisy své knihovny, podařilo se P. Joachimsohnovi knihovnu přibližně rekonstruovat. Viz čl. P. Joachimsohna, Aus der Bibliothek Sigismund Gossembrots, Zentralblatt für Bibliothekswesen /dále jen ZfB/, XI, 1894, str. 249/268. Také pověstná knihovna Matyáše Korvína je s velikými obtížemi rekonstruována. Srv. studií W. Weinbergra, Erhaltene Handschriften des Königs Matthias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johan Vitez, ZfB, 46, 1929, str. 6/13, kde i další lit.

5/ K. Burdach, Eine Forschungsreise zum Ursprung der neuhochdeutschen Schriftsprache und des deutschen Humanismus, Vorspiel I, 2, Halle/Saale 1925, str. 169.

dů a zámků.^{6/} Avšak jeho upozornění, podobně jako zmínka V. Flajšhanse při popisu drkolenských husitik^{7/}, bylo tak stručné, že nemohlo více než informovat. Zevrubnějším pohledem na Rabštejnovo knihovnu byl až článek Bedřicha Mendla, který však měl popularizační charakter.^{8/} Do značné míry vyšel z Mendlova článku a jeho zápisků i R. Urbánek ve zmíněné již studii, a to tam, kde pojednává o intelektuálním zaměření Rabštejnově. Drobnou noticku věnoval této knihovně též H. Kramm v práci o německých humanistických a reformních knihovnách.^{9/} Rybovým článkem v Českém časopisu historickém z roku 1940, kde je několik nových detailů k Rabštejnovým rukopisům, lze bibliografický přehled uzavřít.^{10/}

Na začátku vlastního výkladu je třeba upozornit, že jsem neměl možnost prostudovat drkolenské rukopisy osobně. Tento nedostatek by nebylo možné obejít, kdybych neměl k dispozici pečlivý a detailní katalog drkolenské knihovny, který pořídili G. Vielhaber a G. Indra.^{11/} S pomocí tohoto díla lze se pokusit o věcný rozbor Rabštejnových rukopisů, i když definitivní řešení přinese až průzkum rukopisů samých.

Rabštejnovo vlastnictví drkolenských rukopisů je prokazatelné několika způsoby:

- 1/ značkou "Rabenstein" na různých místech rkp. /č.kat.16,21,22/
  - 2/ k této značce, jež je někdy psána písmeny řecké abecedy /143,180/ je připojeno Rabštejnovo heslo "E coslo cecidit" /107,148/. Variacemi je značka "Rabenstein doctor" /řeckými písmeny na hřbetě rkp.č.147/ a Rabštejnův znak s řecky psaným podpisem "Rabenstein"/.134/.
  - 3/ Rabštejnův znak a písmena I.R.P.W.D.D./ Johannes de Rabenstein, praepositus Wissegradensis, deeretorum doctor - rkp.127/.
  - 4/ Rabštejnův znak a majuskulní písmena JO. RAB /130,131/
  - 5/ Rabštejnovy poznámky o koupi rukopisu /př.č.7/
  - 6/ Vlastnoruční Rabštejnovy poznámky a marginálie /č.5/.
-
- 6/ A.Sedláček, Hrady a zámky, VII, 1890, str.224.
  - 7/ V.Flajšhans, Bohemika Drkolenská, VCA, XVII, 1908, str.483.
  - 8/ B.Mendl, Knihovna Jana z Rabštejna, Rozhledy po lit. a umění, I, 1932, str.88/9.
  - 9/ H.Kramm, Deutsche Bibliotheken unter dem Einfluss von Humanismus und Reformation, Leipzig 1938, str.96.Čl.P.Lehmanns, Grundzüge des Humanismus deutscher Lande zumal im Spiegel deutscher Bibliotheken des 15. und 16. Jahrhdnt. Aevum, 1957 no 3. Mohu jen zaznamenat, protože se mi ještě nedostal do rukou.
  - 10/ B.Ryba, K biografii humanisty Jana z Rabštejna, ČČH, XLVI, 1940, 260-72.
  - 11/ G.Vielhaber - G.Indra, Catalogus Codicum Flagensium /Cpl./ manuscripto-

Jak je vidět, Rabštejn neopatřoval své rukopisy jednotnou značkou. Ani v jednom rukopisu nejsou stopy po lokačních signaturách. To mě vede k závěru, že Jan z Rabštejna neměl knihovnu uspořádanu podle nějakého přesného systému. V tom případě knihovna nemohla mít ani lokační katalog.^{12/}

Celkem lze mezi drkolenskými rukopisy určit 48 sv., které Rabštejnovi kdysi patřily. K tomuto počtu můžeme s jistotou přiřadit i kodex L.XI. pražské kapitulní knihovny, který má poznámku: "Iste liber est domini Johannis Rabstein". Tím lze doplnit Rabštejnovy vlastnické značky o další variantu. Na italský původ rukopisu, který předpokládá R. Urbánek^{13/}, ukazují i Tabule Jana z Parmy, padovského medika z přelomu 13. a 14. stol.

R. Urbánek se domnívá, že Rabštejnovi patřilo ještě 10 jiných drkolenských rukopisů českého původu, které obsahují převážně husitika.^{14/} Zůstal jsem k této možnosti skeptický, protože se u Rabštejna nikdy neobjevuje zájem o dogmatickou stránku husitství, ačkoliv se jinak o řešení české otázky velice zajímá.^{15/} Naopak jsem zařadil do Rabštejnovy kolekce dva jiné drkolenské rkp. italského původu /170, 207/, které obsahují pro Rabštejna příznačnou materií: č. 170 Commentum super Clementinas Fr. Zabareilly a č. 207 kromě jiného spisy Vavřínce Vally.^{16/} Součástí Rabštejnovy knihovny byl s velikou pravděpodobností i drkolenský rukp. č. 109, v němž je kolacionační poznámka přicházející jen v Rabštejnových rukopisech.^{17/}

Jan z Rabštejna získával nové knihy především koupí. Kamkoli se na

-----
rum, Linec 1918. Katalog uvádí též písařské ruce jednotlivých titulů a většinu poznámek.

12/ To ovšem nevyklučuje, že knihovna měla ně jaký jiný seznam.

13/ R. Urbánek, cit. pr., str. 219, pozn. 121.

14/ Ib. str. 233, pozn. 179. Jedná se o rkp. 64, 65, 68, 71, 74, 75, 76, 102, 114, 121.

15/ Je známo, že po husitských válkách bylo vyvezeno z Čech mnoho knih. Také drkolenská knihovna má mnoho bohemik koupených v Čechách. Klášterní analista si poznamenal k roku 1470, že bylo koupeno mnoho knih /Urbánek, cit. pr. str. 231, pozn. 171/. Je možné, že právě tehdy knihovna získala některé ze svých 48 rkp. české provenience.

16/ Jiný rkp. italského původu /č. 208/ nelze brát v úvahu, protože obsahuje i spisek Jiřího Vally, který musel být napsán až po Rabštejnově smrti. K tomu srv. J. L. Heiberg, Beiträge zur Geschichte Georg Valla's und seiner Bibliothek, ZfB, Beiheft XVI, Leipzig 1896. Je zajímavé, že Rabštejn ve své ingolstadtské řeči odkazuje i na Varra, jehož jeden spis je právě v rukopise č. 208.

17/ Předpokládá to i R. Urbánek v cit. pr., str. 232.

svých cestách dostal, všude se sháněl po knihách, které mu ještě chyběly. Podle jeho vlastnoručních záznamů víme, že nejvíce rukopisů koupil v Itálii.^{18/} Platil je značně draho, zvláště vezmeme-li v úvahu, že v Čechách byly knihy nepoměrně levnější. Rabštejnovi však nešlo o jakoukoli knihu, nýbrž o rukopisy s moderními spisy italských humanistů a právníků nebo s díly milovaných klasiků. Českého původu je v Rabštejnově kolekci nejméně 6 svazků. Také o nich lze předpokládat, že byly koupeny. Ve Francii Jan z Rabštejna s určitostí získal rkp.č.148, v němž je na druhém nefoliovaném listě poznámka: "1467 Aurelianus pro 1 1/2 scutis non ligatum".^{19/} Zda Rabštejn koupil některé své rukopisy neurčité provenience v Bavorsku, Slezsku a Maďarsku, kde často pobýval na diplomatických cestách, není známo. Jen poměrně malou část spisů si prachatický humanista vlastnoručně přepsal /srv.tab.I./.

Podle stáří a provenience můžeme Rabštejnovy rukopisy sestavit do dvou tabulek:

stol.	počet	české prov.	6
XIII.	3	ital. prov.	19
XIV.	8	franc. prov.	1
XV.	41	nezjištěno	26

Rabštejnovy zápisky o koupi knih s udáním jejich ceny jsou celkem v 7 rukopisech.^{20/} Šest z nich bylo koupeno v Itálii v letech 1455 - 1467 za celkovou sumu 113 dukátů. Rukopis koupený ve Francii byl nsvázaný, a proto jej neberu v úvahu. Z částky 133 dukátů připadlo 56 duk. na nákladný rukopis Dekretálií /č.17/ a téměř 38 duk. na Justiniánův kodex. Tyto položky však byly mimořádně vysoké. Ostatní 4 svazky stály podstatně méně - 19 duk. 15 gr. Údaje o cenách jsou tedy tak zlomkovité a rozdílné, že je nelze vzít za základ přibližného zjištění celkové velikosti knihovny.

18/ Výslovně je to uvedeno v 6 případech. Protože však ital. provenience je dalších 13 rkp., je možné předpokládat, že i ony byly z velké části získány koupí.

19/ Rkp.č.126 má na fol. 54^b přípisek "Rabenstein Aureliani". Nepochybně však jde o zaznamenání pobytu, ne koupě, protože obsah ukazuje spíše na původ italský.

20/ Drkolenské, č. 7,16,17,20,21,62,148.

Dějepisec drkolenského kláštera L. Pröll zaznamenává, že opat Ondřej Riedl koupil po roce 1473 od Václava z Prachatic mnoho krásných knih právnického a filologického obsahu za celkovou sumu 600 zlatých.^{21/} Tím je jednak vysvětleno, jak se Rabštejnovy knihy do Drkolné dostaly, jednak je dán vratký základ pro přibližné určení jejich počtu. Dělíme-li částku 600 zlatých počtem 51 zjištěných rukopisů v drkolenské klášterní knihovně, dostaneme zhruba částku 12 zlatých za jeden svazek. Z toho lze soudit, že více Rabštejnových rukopisů patrně již v Drkolné není.

Osm Rabštejnových rukopisů má kolacionační poznámky italských korektorů. Dokazuje to již nový, kritičtější přístup ke studiu. Požadavek přesných a pokud možno původních opisů je pro humanisty charakteristický. Jan z Rabštejna si dával kolacionovat nejen opisy zhotovené zjevně na objednávku, ale i knihy získané koupí. A zase je příznačné, že si je dával revidovat v Itálii, a to profesionálními korektory, a ne na př. v Čechách.^{22/}

Pro poznání intelektuálních zájmů majetníka knihovny není tak důležitý rozsah a velikost sbírky jako její obsah.^{23/} Základní jednotkou pak ovšem není rukopis nebo knižní svazek, jak tomu je u rozboru knihovnického, nýbrž jednotlivý spis, titul. Je nutno upozornit na to, že velikost knihovny podle celkového počtu titulů srovnávat nelze, protože některé rukopisné sborníky obsahují až 50 drobných spisů, někdy i více.^{24/} Avšak právě tak zase není možné srovnávat zaměření knihovny podle rukopisů, protože mnohé kodexy mají tak rozmanitý obsah, že je nelze přesně charakterisovat a tím použít pro srovnání.

S vyjimkou jednoho německého spisku, který se dostal mezi ostatní tituly sborníku č. 183 zcela náhodně, jsou všechny spisy Rabštejnovy knihovny latinské. U humanisty tak výlučně zaměřeného na latinský jazyk a kultu-

21/ L.Pröll, Geschichte des Prämonstratenstiftes Schlägl, Linz 1877, str.96. K tomu srv. I Urbánek, cit.pr., str. 231, pozn.171.

22/ Kolacionační poznámky jsou v rukp.č.16,62,109,130,131,132,134,137 a snad i v č. 17. Rkp.č. 109 je českého původu. Dříve patřil jakémusi Martinovi z Osečné. Srv. Urbánek, cit.pr.,str.222,pozn.136a.

23/ O tom a mnoha jiných důležitých otázkách západoevropských soukromých knihoven 14. a 15. stol. pojednává P. Kibre v č. The intellectual Interests reflected in Libraries of the 14th and 15th Centuries, JHI, June 1946, str.257/292.

24/ Příkladem může být drkolenský rukp.č.117, který obsahuje 90 titulů. Na druhé straně však v mnoha případech rukopisy obsahují jen jeden titul.

ru ani jinak být nemohlo. Rabštejnova záliba v řečtině se projevovala jen v mezích znalostí alfabety. To mu sice dovolovalo se řecky podepisovat, ne však číst spisy řeckých autorův originále. Ostatně je známo, že před pol. 15. stol. byla znalost řečtiny u italských humanistů vyjimkou. Proto také před rokem 1450 se setkáváme s řecky psanými knihami i v italských knihovnách zcela ojediněle.^{25/}

Jak jsem již vyložil výše, neměla Rabštejnova knihovna lokačního katalogu v přesném slova smyslu. Z toho plyne, že také nebyla rozdělena v tematická oddělení. Tím odpadá vlastní rekonstrukce knihovny, jejíž obsah je možno daleko přesněji rozčlenit podle titulů /srv.tab.II/.

Prvním velkým tematickým celkem jsou antičtí autoři, kteří tvoří zhruba jednu čtvrtinu všech titulů. Veliká většina těchto spisů patří Aristotelovi. To však samo o sobě není známkou nějaké scholastické recidivy, neboť Aristoteles si udržel i v humanistických knihovnách výsadní postavení největšího filosofa starověku, i když někteří humanisté dávali přednost Platonovi.^{26/} Přece se však humanistické rukopisy Aristotela podstatně liší od podobných sborníků středověkých. Zatím co se vzdělanci předchozí doby musili spokojit s převody nevalné ceny, humanisté záměrně a cílevědomně se zaměřovali na studium spisů pokud možno původních nebo přesně přeložených. Významné místo mezi novými překladateli Aristotela si získal Leonardo Bruni z Arrezza. A opět je pro Rabštejna příznačné, že se pídí právě po Bruniho překladech, které alespoň opisuje, nemůže-li je sehnat jinak.^{27/}

Z Platonových spisů Rabštejn vlastnil jen excerpta z díla Politeia. To však neznamena, že by byl Platon pro něho druhořadým autorem. Naopak, Platon mu byl velikou starověkou autoritou, které se často dovolává. Není třeba se domnívat, jak nepřímo nadhazoval Ryba,^{28/} že jej znal jen prostřednictvím Ciceronovým. Už proto ne, že cituje-li jej, vždy se jedná o zmíněný spis Politeia.^{29/}

25/ P.Kibre, cit.pr.,str.260n.

26/ ib.str.282.

27/ Je charakteristické, že Rabštejn měl všechny tyto spisy i v překladatelích starších! /srv.přílohu II, heslo Aristoteles, nova translatio/.

28/ Jan z Rabštejna, Dialogus, Praha 1946, str. 36, pozn. 14.

29/ ib.str. 36,86; v ingolstadtské řeči z roku 1472 se jej také dovolává.

Mimořádné Rabštejnově oblíbě se také těšily spisy Ciceronovy a Senekovy. Na oba se často odvolává, jejich spisy glosuje a opisuje. Z jiných antických autorů měl Rabštejn ve své knihovně spisy Plutarchovy, Ovidiovy, Liviovy Dějiny, básně Catullovy a Horatiovy, Xenofona, Isokrata, Victora Aurelia, Hesiodovu Theogonii, Statiovu Achileis a po jednom spise Pomponia Mely a Pompeia Festa. S výjimkou dvou spisů se jedné o díla mezi humanisty hodně rozšířená.^{30/} Nicméně Rabštejnova knihovna i v tomto ohledu prozrazuje jemný vkus znalce. Jan z Rabštejna se odvolává ještě na jiné starověké spisovatele. Uveďme zde jako příklad tehdy módního Ausonia a Plauta, Lucana a Plinia. Ani tu nemáme důvod nevěřit Rabštejnově sčtetlosti, protože všude tam, kde odkazuje na autora, kterého lze zjistit v jeho knihovně, jedná se vždy o spis, jenž sám vlastnil, nebo dokonce glosoval. V každém případě jeho znalosti antické kultury jsou mnohem bezprostřednější, než tomu bylo na př. u Husa.^{31/} Rabštejn měl patrně zalíbení v poesii, což dosvědčují jeho vlastnoruční opisy Catulla a Horatia. Teprve důkladnější studium drkolenských rukopisů snad vrhne do této otázky více světla.

Z druhé velké skupiny titulů zaslouží si pozornosti především oddělení patristické a teologické literatury. Je pravděpodobné, že právě tato skupina knih se nedochovala v úplnosti. Překvapuje totiž, že v drkolenských rukopisech není bible. Ta však asi zůstala spolu s jinými teologickými spisy v majetku Rabštejnovy rodiny. Ojediněle se sice vyskytnou i v 15. stol. knihovny, které mají početně slabé oddělení této literatury^{32/}, to však u tak významného duchovního činitele, jakým byl Rabštejn, nelze připustit. Už proto ne, že v Dialogu a jinde se odvolává na Augustina, Jeronýma a jiné představitelé církevní dogmatiky.

Nikterak neudivuje, že početně velkou skupinou jsou spisy právníckého obsahu. Jan z Rabštejna byl konec konců svým vzděláním i povoláním právník, a proto denně potřeboval základní příručky kanonického a římského práva. Dosvědčuje to i neobyčejné množství glos právě v těchto rukopisech.

Srv. H. Waltzer, Beziehungen des böhm. Humanisten Johan von Rabenstein zu Bayern, MIOG, XXIV, 1903, str. 639. Ve dvou případech se dokonce jedná o citát se stejným smyslem; bohatí mají vládnout státu.

30/ M. Manitius v díle Handschriften antiker Autoren in mittelalterlichen Bibliothekskatalogen, ZfB, Beiheft 67, Leipzig 1935 neuvádí na př. spisy Plutarchovy.

31/ Srv. Husovu kvodlibetní příručku z roku 1411, kde je vidět, že Hus čerpal své vědomosti o antice především z Burlaea. Vydal ji B. Ryba

Naopak medické literatury je v Rabštejnově knihovně poskrovnu. Lze tak korigovat starší názor B. Mendla i R. Urbánka, kteří připisovali příliš veliký význam poznámce o Rabštejnově účasti na jedné pitvě v Padově roku 1466.^{33/} Rabštejn tuto podívanou sice považoval za tak mimořádnou, že si jí poznamenal, hlubší zájem o medicínu však nejevil. Tím více se však věnoval přírodní filosofii a jiným přírodním vědám, pokud jen zůstávaly v mezích přirozeného poznání a neměly se činit s ďáblem.^{34/} Zvláště astronomie a geometrie našeho humanistu zajímaly. K těmto oborům se vztahuje poměrně nejvíce jeho vlastnoručných opisů. Záliba v alchymii a nigromancii pochází pravděpodobně až ze sklonku jeho života.^{35/} Z této široké oblasti přírodních věd Jan vlastnil spisy arabských spisovatelů, Euclidův spisek *De speculis*, nezbytná kombendia Tomáše Cantinpratského a Jana Peckkama i několik geografických děl, dokumentujících soudobý zájem o rozšíření zeměpisného obzoru.^{36/}

Filosofickou literaturou se Rabštejn zabýval jen na okraji, spíše aby si osvojil nezbytné základní vědomosti, než aby se filosofii systematicky věnoval. O to větší zájem se u něho těšila gramatika a rétorika, které v sobě zahrnovaly i stilistiku a dohromady tak tvořily veliký zájmový okruh, který byl u humanistů v největší oblibě. Je možno dokonce říci, že u mnohých vzdělanců této doby to nové, co u nich pozorujeme, začíná a končí právě humanistickou stilistikou. I když to neplatí pro Jana z Rabštejna, přece jen je z jeho díla i odjinud zjevné, že zdokonalování svého slohu věnoval velikou péči. V jeho knihovně tak nalezneme vedle několika děl Petrarkových spisy Guarina Veronského, Boccaccia, Salutatiho, Poggia Braccioliniho, Leonarda Bruna, Vergeria i výpisky z *Elegancií Vavřince Vally*, jakéhosi to programového vyznání nového slohu. I tu platí, že se Rabštejn sháněl především po novinářích. A tak vedle odborných děl svých italských učitelů čte a glosuje listy a beletristická dílka Eneáše Sylvia /svého příznivce a do jisté míry i podporovatele v humanistickém snažení/, Františka Filalfa i mladého Buonaccorsiko - Kallimacha.

-----
pod názvem *Magistri Iohannis Hus Quodlibet* v Praze r. 1948.

32/ Na př. knihovna Alexeje Třeboňského. Srv.pozn.31

33/ Drkolenský skp. č. 144, fol. 115a.

34/ Podle jednoho místa z jeho ingolstadtské řeči. H. Waltzer, cit.pr.641.

35/ Tento Rabštejnův zájem se projevuje až v ingolstadtské řeči. Srv. Urbánek, cit.pr., str.230, pozn.167. Srv.příl.III., *Saracenus quidam*

36/ P.Kibre, cit.dílo, str.292/3.

Naznačil jsem již, že theologické spory Rabštejna ponechávaly chladným.^{37/} To však neznamena, že by se nezajímal o spletité řešení české otázky, která se jej dotýkala jako vlastence i jako diplomata - politika. Právě tak blízko měl i k otázce turecké, která je rovněž častým tématem jeho spisů.^{38/}

Do poslední skupiny titulů, nazvané Varia, jsem zařadil i několik apokryfů. Také Rabštejn několikrát podlehl dobové mystifikaci a uvěřil v pravost děl podvržených starým autorům. Sám si dokonce dva takové spisy opsal. A pravděpodobně také Homérem, na kterého odkazuje ve své ingolstadtské řeči z roku 1472, měl na mysli podvržený spis *Batrachomyomachie*, jenž měl ve své sbírce. K této skupině jsou přiřazeny i různé poznámky a verše, z nichž některé jsou psány Rabštejnem a mohou skrývat četná překvapení.

Nakonec zbývá porovnat obsahové zaměření Rabštejnovy knihovny s jinými soukromými soudobými sbírkami. U nás, vyloučíme-li typicky středověkou knihovnu kališnického faráře ze Žlutic^{39/}, přichází v úvahu jen knihovna Václava z Krumlova, jejíž soupis z r. 1460 se dochoval v jednom z kapitulních rukopisů.^{40/} Její obsah je převážně theologický a právnícký, což bylo dáno Václavovým vzděláním v Bononii i odpovědnou funkcí pražského administrátora. Knihovny Alexeje Třeboňského a Václava Korandy ml. jsou z pozdější doby, takže je pro srovnání nelze použít.

V Německu měla z knihoven Rabštejnových vrstevníků největší význam vzácná kolekce rukopisů Mikuláše Kusánského. Zatím co knihovna Jana z Rabštejna obsahuje především antické autory, soudobou stilistiku a právníckou literaturu, druhá bezpečně ukazuje na přírodovědné zájmy humanistického biskupa.^{41/}

Svým složením Rabštejnově sbírce spíše odpovídá knihovna Albrechta von Eyba, která se rovněž skládala převážně z literatury právníckého a

37/ B.Mendl, cit.pr.str.90 se zmiňuje o tom, že v Rabštejnově knihovně není husitských traktátů. I spisy tohoto druhu však v Rabštejnově knihovně najdeme. O tom více Urbánek, str. 232.

38/ Z politické korespondence jsou v Rabštejnově knihovně ojedinelé listy Kapistránovy, Heimbουργovy, Mikuláše Kusánského a pod.

39/ R. Knott, Die Bücherei eines utraquistischen Pfarrers in Luditz, MVGDDB, 39, 186n.

40/ V nejbližší době jej vydá I. Hlaváček.

41/ Srv. Handbuch der Bibliothekswissenschaft, II, 1940, str.315/6, kde udána literatura i dva vydané seznamy Kusánových rukopisů.

humanistického obsahu.^{42/} Zmíněná knihovna Sigmunda Gossembrota nevykazuje zvláštní sběratelské záliby. Obsahuje něco málo Aristotelových spisů, hojně však jsou v ní zastoupeni jiní antičtí a humanističtí autoři. Knihovna norimberského lékaře a historika Hartmanna Schedala, jejíž podstatnou částí je "ars humanistica", je o něco mladší, a proto již nepřichází v úvahu.^{43/} Na svou dobu vyjimečná knihovna Matyáše Korvína nemůže být ovšem vhodným objektem komparace. Je škoda, že o knihovnách Jana Viteze i jeho polského souputníka Řehoře ze Sanoka jsme tak málo zpraveni.

I z tohoto stručného přehledu je patrné, že knihovna Jana z Rabštejna vyrovnala se svým pečlivým, moderním a znalecky pořízeným výběrem spisů nejpřednějším knihovnám soudobých zázalpských humanistů, i když snad byla menší co do rozsahu.

42/ H. Kramm, cit.pr.str.81,Handbuch III, str.316/7.

43/ Handbuch III, str.318/9.

I. Tematický přehled titulů Rabštejnovy knihovny.

Tematický celek	celkem titulů	psáno Rabštejnem	glosováno Rabštejnem
I. Auctores antiqui	89	10	4
II.Auctores novi			
1.Theologica, patristica	27	1	1
2.Iuridica	38	3	11
3.Medicina	4	-	-
4.Philosophia moralis, logica	20	3	2
5.Philosophia naturalis	18	1	1
6.Rethorica, grammatica			
a/ humanistica	63	1	1
b/ cetera	21	1	1
7.Astronomia, geometria, aritmet.	13	8	2
8.Theologico-politica XV.saec.	23	1	1
III.Varia			
1.Apographi	9	1	1
2.Notae	15	2	-
3.Versus	6	1	-
	337	33	24

II. Abecední seznam titulů Rabštejnovy knihovny.

Autoři a názvy anonymních spisů jsou řazeni podle běžných zásad užívaných v rejstřících katalogů středověkých rukopisů. Číslo v závorce bez jiného označení udává signaturu a pořadí titulu podle katalogu Vielhaberova a Indrova. Zkratka G1 značí, že spis byl glosován Janem z Rabštejna, písmeno R označuje díla Rabštejnem psaná nebo opsaná.

Acta in diaeta Ratisponensi 1454 /131-13/

Albertus Magnus, Liber de mineralibus et metallis /231-4/

Albertus de Saxonia, De proportionibus /144-8;R/

Alchindus /al - Kindí/, De proportione et proportionalitate /144-5;R/

Alphonsus V. /rex Aragoniæ/, Epistola diffidationis contra Florentinos /117-47/

Alpherabius /al Fárábí/, Tractatus de ortu et divisione scientiarum /231-5/

Alphraganus /al Fargání/, Liber de differentiis /144-4;R/

Antonius de Butrio et Joanes de Imola, Lectura super librum primum Decretalium /137-1/

Apographum instrumenti laureationis Francisci Petrarcae /117-73/

Apollinaris Marius Cremonensis, Questiones super libro de anima /172/

Aretinus Carolus /Marsuppini/, ad Poggium de nobilitate carmen /106-5/

Aristoteles, Categoriae vel Praedicamenta /7-2/; Libri VIII physicorum /2x,10-1,173-3/; Libri II magnerum moralium /22-4/; Libri II rhetoricorum ad Theodectam /22-3/; Libri VIII Politicorum /22-4/; Priorum analyticorum libri duo /7-7/; Posteriorum analyticorum libri duo /7-8/; Liber oeconomicorum /22-5/; Topicorum /7-10/; Libri XIV metaphysicorum /173-1/; Libri IV meteoron /2x,10-4,173-6; Elenchorum sophisticorum /7-9/; Perihermenias /7-3/; Libri X Ethicorum ad Nicomachum /22-1/; De coelo et mundo /173-4/; De psychionomia /143-5;R/; De vegetabilibus /2x,10-5,173-15/; De morte et vita /2x,143-4, 173-14,R/; De longitudine et brevitate vitae /2x,10-10,173-12/; De generatione et corruptione /2x,10-3,173-5/; De sensu et sensato /2x,10-8,173-8/; De somno et vigilia /2x,10-9,173-10/; De anima /2x,10-6,173-7/; De memoria et reminiscencia /2x,10-7,

173-9/; De causa motus animalium /173-11/; De iuventute et senectute
173-13/; De spiratione /173-16/; de laudabilibus bonis /231-5/;
Translatio nova: Politicorum libri VIII lat.ex versione Leonardi
Aretini /143-1,R/; Libri metaphysicorum /10-17/; Libri IV de caelo
et mundo /10-2/; Liber I. oeconomicorum lat. per Leonardum Aretinum
cum praefatione eiusdem ad Cosmum Medicum /143-2,R/.

Auctoritates evangelii, doctorum, canonum et ecclesiae pro communione sub
utraque specie /117-3/

Auctorum classicorum veterum epistolae breves /fictae/, /117-76/

Aurelius Victor, De viris illustribus urbis Romae /117-74/ ^{45/}

Aurispas Joanes, Epistola ad Baptistam Capodeforio Romanum /117-82/

Bartholomeus de Janua, Epistola /117-71/

Bartholomeus de Pisa, Summa diversorum casuum ordine alphabetico /152-7/

Bartolus de Saxoferrato, Repetitio lectionum in lit. 55 lib. II Codicis

Justiniani /171-1, Gl./; Lectura super prima parte Codicis /171-2, Gl./

Barzizius Gasparinus, Orationes tres et una epistola /117-75/; Clausulae

electivae in diversis epistolarum generibus /117-4/

Basilius S., De utilitate studii in libris gentilium /117-77/

Bernardus S., Epistola de modo et cura rei familiaris utilius gubernandae

ad Raimundum militem /154-4,R/

Birkamer Johannes, Epistola /117-42/

Boccacius Joanes, Liber de montibus et fluminibus, fontibus, silvis lacubus et maribus /117-86/

Boethius, Libri IV topisorum /7-6/; Liber divisionum /7-5/

Bonacursius Phil. /Callimace/, Oratio de nobilitate seu controversia de

nobilitate inter P. Scipionem et C. Flaminium /117-12/

Bonifacius VIII. papa, Liber VI. Decretalium cum apparatu Joannis Andrae

/2x, 175, 18, Gl./

Bruno Leonardus, Oratio invectiva contra hypocritas /124-19/

Calixtus III. papa, Bulla contra Turcas /131-7/

Candidus, secretarius ducalis, In Januenses epistola responsiva /117-29/

Canones de utilitatibus et operationibus astrolabii /126-6, Gl./

Cantipratensis Thomas, De rerum naturis libri XX /Kap. L. XI/

Capistranus Joanes, Literae variae et sermones eius, vel ad eum spectan-

tes /118-4,5/

- Catullus C. Valerius, Carmina /143-8,R/
Centuaris Guilhelmus, Epistola ad Joannem de Hordogio /117-72/
Cicero M.T., De amicitia /131-11/; De divinatione Libri II /106-15/;
 De fato /143-3,R/; Academicorum /106-19/; De senectute /131-10/;
 Epistolae ad familiares /134/; De divinatione /excerpta, 132-2/;
 De universo /106-13/; Orator /231-1/; Paradoxa /131-12/; Gl./;
 Rhetorica nova ad Herennium /131-1/; Topica /106-16/; Tusculana-
 rum quaestionum libri quinque ad Brutum /132-3/;
Clausulae recommendationis promovendi /117-38/
Clemens V. papa, Constitutiones cum apparatu Joannis Andrae /141-1,R/
Collatio Babylonici et Romani imperii /117-87/
Collatio Romani imperii ad Carthagiensem et Macedonium /117-88/
Conradus de Waldhausen, Ordo gestorum Christi cum concurrentiis evan-
 gelistarum /107-2/
 Constitutio concilii Basiliensis de conceptione B. Mariae /137-5/
 Constitutio concilii Constantiensis de excommunicatione /137-6/
Contarini Andreas, Epistola ad Nicolaum V. Papam /124-12/
Contarini Franciscus, Orationes duae /124-10/
Cremonensis Gerardus, Theorica planetarum /144-3,R/
Der Paum der freuntschaft /183-7/
Diogenes Laertius, De vitis, sectis, dictis, responsis ac libris philo-
 sophorum liber /136-1/
Duns Scotus Joanes, Quodlibet /140-5,Gl./; Quaestiones super Metaphysi-
 ca Aristotelis /147,Gl./
Enumeratio quattuor synoderum cum numero episcoporum /152-1/
Epistola ad Alexandrum Magnum /117-53/
Epistola ad Joannem Boceacium /117-79/
Epistola de differentia animae et spiritus /2x, 10-11,173-17/
Epistola de laudibus Sami insulae /117-7/
Epistola de miseria et discordia patriae vel civitatis /117-45/
Epistola excusatoria de tarda rescriptione /117-40/
Epistola in commendatione Venetiarum et contra continuos cultores patriam
 /117-39/
Epistola Januensium ad ducem Mediolani /117-28/
Epistola pro informatione amatoris /117-44/

- Epistolae duae Florentinorum ad gubernatores pacis ac libertatis rei publicae Romanorum /117-68/
- Euclides, De speculis /126-3, R/
- Eugenius IV. Papa, Litterae apostoli declarantes canonem "Omnis utriusque sexus occasione controversiae de eo Lioii exortae /137-7/
- Excerpta ex decretis conciliorum de chrismate, de osculo pacis, de cereo paschali /152-8/
- Excerpta ex Extravagantibus Innocentianis /137-3/
- Excerpta ex sanctis patribus /140-7/
- Excerpta philosophica ex Joanne Duns Scoto et Francisco de Mayronis /209-1/
- Exhortatio in electione praelati etc. /117-17 usque 27/
- Explicatio alia super Francisci de Mayronis Scriptum primi sententiarum /209- 2,4/
- Expositio symboli apostolici cum registro /183-6/
- Expositio Rhetoricorum ad Herennium /124-1/
- Extravagantes Bonifacii papae VIII., Clementis V. etc. /137-4/
- Familiae Romanorum /124-4/
- Formulae variae epistolas finiendi /117-11/
- Galeacius comes,^{46/} Oratio ad Fridericum Caesarem /117-33/; Orationes duae ad Venetos /117-5/
- Galleanus, Epistola ad Delphinum Viennensem /117-67/
- Gnomae /117-46/
- Gregorius I. papa, Homiliarum in Ezechielem prophetam libri duo /66-1/; Liber scriptus ad Joannem episcopum de officio pastoris /66-3/
- Gregorius VII. papa, Epistola ad Vratislaum Bohemiae ducem /152-6/
- Gregorius IX. papa, Libri V Decretalium cum apparatu Bernardi Parmensis /2x, 5, 17, Gl./; Epistola ad populum Romanum /117-70/; Litterae ad Romanos dictatae per S. de Borsano /117-69/
- Guarinus Veronensis, Epistolae et orationes /117-85/; Orationes duae habitae in initio studii Ferrariensis /124-8/; Epistola ad Leonellum Estensem /117-78/
- Heimburg Gregorius, Apographum appellationis nomine Sigmundi ducis Austriae et comitis Tirolensis ad sedem apostolicam die 16. Martii 1461 factae /117-9/

- Henricus VII, Constitutio de rebellibus /137-9/; Constitutio qualiter in
laesae maiestatis crimen procedatur /137-8/
- Henricus de Merseburg, Summa decretalium cum apparatu /62-1,2/
- Henricus de Segusio, Summa copiosa /15-1,Gl./
- Hesiodus, Theogonia /106-10/
- Historia ex Valerio Maximo /117-61/
- Horatius Q. Flaccus, Epodon liber /143-7,R/
- Hugo de s. Victore, Excerpta ex libro II de sacramentis /152-2/
- Hunyady Joannes, Epistola ad Eugenium papam IV. /129-17/
- Instrumentum pacis Constantiae inter Fridericum I. Roman. imperatorem et
Henricum eius filium et quaedam civitates Lombardiae, Marchiae atque
Romaniolae initae /137-10/
- Isidorus, Excerpta ex Etymologiarum /207-9/
- Isocrates, Oratio de laudibus Helenae /124-15/; Oratio de pace et foede-
re /124-16/
- Joannes de Imola, vide Antonius de Butrio
- Joannes XXII. papa, Constitutio extravagans excerabilis /141-3,R/
- Joannes Andrae, Apostilae super Clementinas /137-11/
- Joannes de Hisdonio, Epistola invectiva contra Italiam et contra Franciscum
Petrarcam /117-65/
- Joannes de Falomar, Responsio ad dicta Joannis Pribram ex Procopii de Plana
data in generali congregatione concilii Basiliensis /118-14/
- Joannes de Parma, Tabula /kap.L.XI/
- Joannes de Pribram, Disputationes duae pro communione sub utraque specie
habitae in generali congregatione concilii Basiliensis /118-10,12/
- Joannes de Sacro Bosco, Tractatus sphaerae /144-1,R/; Arithmetica communis
/126-2/
- Jordanus Nemorarius, De ponderibus propositiones /126-5/
- Justinianus imperator, Digestum novum cum glossa ordinaria Franciaci Accur-
sii /20,Gl./; Codex repetitae praelectionis /16,Gl./
- Laus picturae ad reginam Cypri /124-9
- Lectura super decretum /141-2,R/
- Liber de anathomia humani corporis /Kap.L.XI./
- Liber de causis /2x, 143-6,173-2/
- Liber de naturis animalium /173-21,Gl./

- Livius Titus, Ab urbe condita libri X /127/
Lancellotus,^{47/} Oratio habita in principio studii Papiæ /231-11/; Oratio
 de laude veritatis /231-12/
Macrobius Theodosius, Liber Saturnaliorum /179,G1./
Mandalin Joanes, Epistolae /117-3/
Mullner Sebaldus, Oratio habita in conventu medicorum 1454/ Papiæ?.124-11/
Mundinus, medicus bononiensis, Anatomis /144-10/
Nicolaus de Cusa, Epistola ad Fridericum archiepiscopum /118-8/
Nicolaus de Dinkelsbühl, Tractatus de confessione et tribus partibus
 poenitentiae /183-4/
Nicolaus de Lyra, Postila super evangelia /107-1/
Nicolaus de Stoyezin, Lectura super quaestiones Joannis Versoris, magistri
 Parisiensis in Aristotelis philosophiae naturalis libros /119/
Nicolaus de Tudeschis, Lectura super librum III. Decretalium Gregorii papae
 IX. /182,G1./; Lectura super IV. et V. Decretalium /169,G1./
 Nomina quorundam philosophorum mediae aetatis /10-13/
 Nota brevis de veneno serpentum /126-4/
 Nota de clementia /117-50/
 Nota historica de combustione monasterii Ostroviensis 1403 /66-2/
 Nota de difficultibus scolasticis /152-3/
 Nota de etymologia vocis Apella cum nota de opere S. Pompeii Festi /213-1,R/
 Nota de Francisco Patricio oratore et episcopo /130/
 Nota de Henrico filio Frederici II. imperatoris Romanorum /117-63/
 Nota de immortalitate animae /132-5,R/
 Nota de orationibus post recitationem ab oratoribus ipsis scriptis /132-4,R/
 Nota de quattuor triplicitatibus duodecim signorum zodiaci, quem sex versus
 de eadem re sequuntur /144-2,R/
 Nota de rebus fugendis et de amore /124-6/
 Nota de Vespasiano imperatore /117-60/
 Nota de virtutibus theologicis et moralibus /209-3/
 Nota ex vitis patrum s. Hieronimi /117-62/
 Notae de communione sub ztraque specie /118-6,7/
 Notae theologicae /140-2/

47/ Srv.U. Chevalier, Répertoire des sources historiques du moyen âge, II,
 Paris 1907, 2748, kde vice lidí tohoto jména.

- Ofilius Sergianus, Elegia de pulice /106-8/
 Oratio ad marchionem Mantuanum /117-32/
 Oratio commendatrix iuris canonici per promevendum /117-36/
 Oratio de laudibus divi Joannis Baptistae /117-16/
 Oratio defensoria contra poetarum delationes /131-9/
 Oratio et commentatio de divinissimo eucharistiae sacramento /117-14,15/
 Oratio habita in promotione ad doctoratum iuris canonici /131-8/
 Oratio parva commendationis legum /117-37/
 Oratio^s pro examinando /117-43/
 Oratio pro promovendo /117-51/
 Oratio recepti in collegium /117-35/
 Orationes duae doctoris iuris ab initio lectionum /117-34/
 Orationes sacrae 7 /131-3/
 Oratiuncula ad conficiendum matrimonium /131-2/
Ovidius, Exempla duo ex libro primo artis amatoriae /213-2/
Patrizzi Augustinus, De quibusdam elocutionis praeceptis et mutationis
 ad Andream Christophori filium /207-3/
Paulus apostolus, Epistola ad Galatteos /fragment, 20/; Epistola I ad
 Timotheum /20/
Peckkam Joannes, Perspectiva communis /126-1.Gl./
Petrarca Franciscus, Epistola ad Nicolaum de Azarolis Seneschalcum regio
 Ludvici /124-5/; De viris illustribus /124-3/; Epistola de miseria
 sui vitae /117-48/; Epistolae duae ad Urbanum V. papam /117-64/;
 Epistolae ad diversos /117-66/; Responsio voluptatis huius vitae et
 commendatio virtutis /117-49/; Carmen Bucolicorum /106-17/
Petrus Heliae, Commentum super maius volumen Prisciani /109/
Petrus Lombardus, Libri IV sententiarum cum notis /21-1/
Phalaris tyrannus Agrigentinus, Epistolae /124-7/
Philelphus Franciscus, Exhortatio ad regem Francorum in Turcos /117-1/;
 Epistolae quaedam /117-6/; Epistola ad Pallantem Strozzi /117-83/,
 Oratio ad Eugenium IV. Papam de felicitate /117-84/
Pisanus Quido, Excerpta ex libris Cosmographiae Ravennatis /207-8/
Plato, Excerpta latina ex libris de republica /117-58/
Plutarchus, Liber de educandis liberis /117-13/; Apopthegmata Laconica
 /106-9/; Apopthegmata ad Traianum Caesarem /106-1/

- Poggius Bracciolini, De nobilitate liber ad Gerardum Landrianum /106-2/;
 Invectiva in clericum /117-31/; Oratio habita ad Nicolaum V., summum
 pontificem /117-30/; Epistola ad Gregorium Corarium /106-3/; Episto-
 la ad Leonardum Aretinum de interitu Hieronymi /231-2/; Orationes
 8 funebres et laudatoriae /136-2/
- Poggius Joanes, Epistolae ad diversas /117-81/
- Pompeius Festus, Excerpta ex libris de verborum significato /213-1/
- Pomponius Mela, De cosmographia libri tres /207-7/
- Porphyrius, Introductio in Aristotelis categorias /7-1/
- Porretanus Gilbertus, Liber sex principiorum /7-4/
- Postila de sanctis /183-1/
- Procopius de Plana, Disputatio pro communione parvulorum /118-11/
- Pseudo Aene, Seclia in Horatii carmina, librum epodon etc. /124-2, 61./
- Pseudo Archimedes, De quadratura circuli /144-7, A/
- Pseudo Damasus papa, Responsum ad Aurelium Carthaginiensem ep. /152-4/;
 Excerptum de pudicitia sacerdotum, de avaritia, de confessione /152-5/
- Pseudo Homerus, Batrachomyomachia /117-89/
- Pseudo Ovidius, Carmen de proprietatibus Nummi /106-7/; Carmen de limache
 /106-6/
- Pseudo Seneca, Epistolae ad Paulum apostolum etc. /154-1, A/
- Quaestio, utrum alectio pontificis summi facta per concilium universale
 reluctantibus cardinalibus valeat vel non /137-12/
- Quaestio, utrum papa possit removere episcopos et alios paelatos ab eorum
 sedibus solus sine concilio /137-13/
- Quaestiones evangelicae /107-3/
- Quaestiones theologicae /140-1/
- Quintilianus Fabius M., Institutionis oratoriae ad Victorium Marullum
 libri XII /130/
- Quodlibet de natali /148-2/
- Rasimus Balthasar, Formulae epistolarum /117-2/
- Reatinus Thomas, Apologia ordinis equestris apud sacrum collegium cardina-
 lium habita in Poggium /117-80/
- Recepta metrica pro salsa /207-4/
- Regulerius de Comite, Oratio in laudibus Joannis Castellonie cardinalis
 /117-55/; Epistola ad virum insignem de Barnabeis /117-56/; Oratio

- in principio studii Papiensis cum epistola dedicatoria /117-10/
 Responsio ad invitantes /117-52/
 Responsio cuiusdam, cui Donatus miserat metra /117-59/
 Responsio voluptatis huius vitae et commendatio virtutis /117-49/
Sacconi Reinerus, Libellus de haereticis Waldensibus et erroribus eorum
 /118-9/
Salutatus Colluccius, Declamatio de morte Lucretiae /117-54/
Saracenus Quidam, Chiromancia parva a Magistro Abelardo in lat. translata
 /144-6, R/
Savonensis Quillelmus, Ars seu modus epistolandi /131-4/
 Schema seu tabula philosophiae /10-13, R/
Seneca L. Annaeus /minor/, Liber sententiarum /106-11/; Satirae de Claudio
 Caesare /154-2, R/; De naturalibus quaestionibus /231-3, Gl./ Epistolae
 125 ad Lucillum /154-3, R/; Tragoediae decem /180, R?/
Seneca L. Annaeus /minor/, Liber proverbiorum /106-12/
 Sermo de S. Vito /183-2/
 Sermones varii argumenti prec. de assumptione B. Mariae /183-3, Gl./
 Solutio cuiusdam quaestionis /15-2/
Statius P. Papinius, Achilleis /231-3, Gl./
 Stephanus doctor, Oratio habita in conventu mag. Sebaldi /124-13/
Sylvius Aeneas, Epistola de duobus amantibus /231-9/; Epistola ad ducem
 Mediolani /117-8/; Tractatulus de miseria curialium ad Joannem de
 Aich /131-14, Gl/; Propositio facta ex patre imperialis maiestatis
 /131-13/; Epistola ad Ladislaum regem de educatione puerorum /131-5/;
 Epistola ad Sbigneum ep. Cracoviensem /118-1, Gl./; Responsio super
 Querelis Joannis Hunyady personaliter coram Eugenio IV. facta /124-18/;
 Oratio habita ad Calixtum papam III. pro exercitu contra Turcas con-
 gregando /131-6/;
Thomas de Aquino, Quodlibeta /148-1/
 Titulus sepulchralis J. Duns Scoti versibus 14 conscriptus /140-3/
Tortellius Joannes Aretinus, Commentariorum grammaticorum de orthographia
 dictionum e graecis tractarum opus /149/
 Tractatulus de communione sub utraque specie, eam defendens /118-2/
 Tractatulus de contemptu rerum temporalium /140-8/
 Tractatulus de fonte vitae /173-19/

- Tractatus de motu /173-23/
 Tractatulus de prima materia et forma /173-20/
 Tractatulus de sensibus et visu /173-22/
 Tractatus de luminosis /144-9/
 Tractatus de quinque substanciis /173-18/
 Tractatus de tentationibus et poenitentia /183-5/
Trotter Hugo, Tractatus de multiplici ludo /137-2,R/
Valla Laurentius, Libri VI elegantiarum /Excerpta, 207-1/; Libellus de
 reciprocis pronomibus sui /Excerpta, 207-2/
Versor Joannes, Quaestiones super veterem artem etc. /116/
Vergerius Petrus Paulus, Libellus de ingenuis moribus adolescentum /231-10/
 Versus de nobilitate /106-4/
 Versus de papa et caesare /104-4/
 Versus decem ad puerum dilectum, Ludovicum nomine /143-9,R/
 Versus duo de cognitione interioris hominis /207-6/
 Versus duo de dotibus poetae /207-5/
 Versus 6 de casibus reservatis episcopalibus /140-6/
Zabarella Franciscus, Commentum super clementinas /170/
Xenophon, Hiero e lingua graec. in lat. versus /A Leon. Aretino?/ cum epis-
 tola dedicatoria ad Nicolaum Niccoli /124-14/.

K VROČENÍ NĚKTERÝCH DOKUMENTŮ Z DOBY PŘEDHUSITSKÉ.

V přílohách nedávno vydaného Grausova díla^{1/} nalézáme vedle listin a jiných druhů pramenů, jež jsou přesně datovány přímo, také některé písemnosti, které se bezprostředně nehlásí k žádnému datu a jež vydavatel datuje pouze nepřímo, buď podle historických událostí nebo důvody paleografickými. Ani jedním z obou způsobů nedochází však editor k jednoznačným závěrům /nutno poznamenat, že v souvislostech, v kterých je j tyto písemnosti zajímají, přesné určení vzniku nebylo otázkou nejdůležitější/. Použije-li se však metody ryze chronologické, je u některých kusů přesnější vročení poměrně snadné.

Týká se to především příloh č. 16 a 17,^{2/} jež obě představují účetní záznamy českého převorství johanitského.^{3/} Prvou z těchto příloh datuje Graus na základě údaje o hodnotě 1 florinu, jež měla v našich zemích vzestupnou tendenci^{4/} do let 1380-1390. Protože však údaje denní jsou udávány nejen vztahem toho nebo onoho dne k svátku určitého svatého, ale též uvedením nejbližší předcházející neděle, jež jsou pohyblivými svátky, závislými na datu velikonoc, není těžko na základě těch několika údajů /stačí uvést dva: Dominica Respice in me, feria tertia post festum sancti Viti a Dominica Dominus fortitudo, feria sexta post Procopii /zjistit, že jim pro celé 14. a první polovinu 15. století odpovídá jen několik málo roků. Jsou to ty roky, které odpovídají a vyhovují kalendáři č. 8 ve Friedrichově Chronologii vycházejícímu od velikonoc připadajících na 31. březen^{5/} : jsou to roky 1304, 1377 a 1388. Pochází tedy tento zlomek z poloviny roku 1388.^{6/}

1/ Fr.Graus, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Praha 1957.

2/ Ed. na str. 527-532, zběžné popisy na str. 345 /č.IX/ a 348 /č.XVI/.

3/ Že to byly účty pražského domu, jak myslí Graus, není pravděpodobné, neboť místní jména ukazují na podstatně rozsáhlejší oblast.

4/ Graus tamže str. 345 a 428.

5/ G. Friedrich, Rukověť křesťanské chronologie /Praha 1934/ str.144-5.

6/ Třeba podotknout, že zlomek č. X /Graus str. 345/, jenž je chován ve stejném rkp. jako zlomek z r. 1388, nemusí pocházet z klášterů stra-

Příloha č. 17, o níž Graus praví, že pochází podle písma z konce 14. století, má chronologické údaje stejného charakteru jako číslo předchozí. Podle nich lze lehce určit, že jim odpovídá pouze Friedrichův kalendář č. 16,^{7/} a tak přicházejí opět z celého 14. a poč. 15. století v úvahu jen roky 1371, 1382 a 1393. Protože chronologické údaje nepřesahují bohužel z jednoho kalendářního roku v druhý,^{8/} není možno tímto způsobem přesně určit chronologické zařazení, lze však předpokládat, že to bude možné, až bude přístupný listinný materiál v úplnosti.

Podobně lze přílohu 15^{9/} - je-li Grausovo paleografické určení přesné - přiřknout jednomu z těchto čtyř let: 1401, 1407, 1412 nebo 1418.^{10/}

Ivan H l a v á č e k

-----
 hevského nebo svatojiřského jak předpokládá Graus, kteréžto oba kláštery byly spolumajiteli vsi Motol, ale může mít i vztah k johanitům samotným, kteří též měli na oné vsi pohledávky /viz Graus tamže, str. 531 pozn. 2 a 534 pozn. 17/.

7/ Friedrich tamže, str. 160-161.

8/ To by totiž určilo dobu jednoznačněji.

9/ Graus tamže str. 526n. Viz i tamže str. 349 č. XVIII.

10/Odpovídající kalendáře č. 6 a 13 u Fridricha l.c. Ostatní kalendáře, jež teoreticky vyhovují stejným předpokladům /jsou to č. 20,27 a 34/ nemají pro uvedené období žádné hodnoty.

K NÁLEZU PRÁVNÍHO SBORNÍKU M.BRIKČÍHO Z LICKA

V 1. čísle minulého ročníku ČSČH /V, str.136-138/ podal J. Janáček zprávu o českém právním rukopisu z pera M. Brikčího z Licka, jež na upozornění doc. dr. J. Macka zakoupila Základní knihovna ČSAV v kterémsi vídeňském antikvariátu. K úvaze o funkci tohoto sborníku možno dodat, že dílo nepochybně vzniklo v souvislosti s přípravou Zřízení o komorním, hejtmanském a dvorském soudu z.r. 1534, jehož tištěný exemplář se dochoval v Nostické knihovně v Praze /vydal je J.V. Šimák ve Sborníku věd právních a stát. IX, 1909, str.291; srovn. také Jungmann IV, str. 913/. Brikčího

výtah ze soudních nálezů měl býti zřejmě podkladem pro vymezení judikatury zeměpanských soudů a to nejen komorního, nýbrž i hejtmanského a dvorského, jak je patrné netoliko z obsahu, ale i z původního latinského názvu sborníku. Odtud vyplývají i některé domnělé záměny v označení názvů register ("Registra zelená aksamitová", dnes ztracená, nebyla z knih soudu komorního, nýbrž hejtmanského a nejsou tudíž totožná s "Registry žlutými v svinské kůži"/.

A ještě k otázce definitivního uložení rukopisu: je jistě zásluhou Základní knihovny ČSAV, že rukopis pohotově zakoupila a získala do československého majetku. Jde však o dílo, jež Bričí psal v době, kdy byl úředníkem komorního soudu a které zřejmě sloužilo úředním účelům. Je tudíž třeba je považovat za organickou součást registratury soudů komorního a hejtmanského, chované v Archivu Národního musea. Bylo by proto vhodné, aby Bričího rukopis byl odevzdán tomuto ústavu k trvalému uchování.

V. H.

K RECENSI SBORNÍKU K DĚJINÁM NEVOLNICKÉHO POVSTÁNÍ R. 1775 v ČSČH.

Sborník příspěvků k dějinám nevolnického povstání roku 1775, vydaný péčí katedry československých dějin a archivního studia Karlovy university v roce 1955, vzbudil dosti značný ohlas, jak je možno usuzovat již z dosud publikovaných recenzí, kritik a polemik. Poněkud opožděně vyšla i v Československém časopise historickém obsáhlá recenze J. Kočího.^{1/} Její autor sebral důkladně všechny příspěvky sborníku a vznesl řadu kritických výhrad k práci autorů i redakce, zejména po metodické stránce. Protože některé nedostatky v metodě mladých autorů přičítá nedokonalé školní přípravě a malé pečlivosti redakce, je nutné zaujmout k věci stanovisko.

Recensent zajisté právem upozornil na řadu menších i větších chyb a nedostatků a místy i na nesprávnou interpretaci pramenů u mladých autorů. Redaktoři, pokud to bylo možné, údaje kontrolovali, nemohli však pročitat a ověřovat veškerý v člancích použitý archivní materiál. To nelze požadovat

1/ J. Kočí, Sborník k nevolnickému povstání roku 1775, ČSČH 1958, 529-537.

na redaktorech žádného odborného sborníku.

Závažnější jsou však výtky nedokonalé průpravy metodické; věnujme proto pozornost alespoň některým z těch, které recensent zvláště podtrhl.

J. Kočí nesehlasí s názorem A. Borovcové tam, kde upozorňuje na nedostatečně pramenně podložené závěry O. Janečka pokud jde o účast vrchlabských měšťanů v nevolnickém povstání. Závěr O. Janečka, který J. Kočí přejímá, je ovšem vskutku nepřesvědčivý a poněkud schematický. V tom měla A. Borovcová plnou pravdu. Účast či neúčast měšťanů v nevolnickém povstání nelze vykládat jen ze stavu výroby v tom kterém městě; jinou oporu pro svůj výklad totiž O. Janeček nemá. Proto A. Borovcová správně upozornila, že "studium archivního materiálu - - - takovéto závěry nepotvrzuje". Další polemika byla by možná jen na podkladě nových pramenů, objasňujících samotný podnět vzpoury měšťanů, popř. jejich společný postup.

Těžko soudit, co má na mysli recensent, vyčítá-li Borovcové "zběžně napsaný popis událostí". Autorka si přece - stejně jako autoři ostatních menších článků sborníku - nekladla velké cíle a vyčerpala pouze citované prameny. Má-li recensent na mysli to, že jejímu výkladu nepředchází rozbor hospodářsko-spoločenské situace, jak naznačuje při celkovém hodnocení článků, pak nutno upozornit, že hlavním úkolem stati bylo objasnit průběh povstání a opravit chybné údaje, opakované do té doby v literatuře. V další části recenze se J. Kočí zaměřil kritickými výtkami metodické povahy hlavně na článek I. Kubešové. Pozastavuje se především nad tím, že autorka kritizuje nesprávné názory J. Svátka o rozsahu srážky a událostech u Prahy, jestliže to již učinil V. Husa ve své studii roku 1952. K tomu třeba dodat, že V. Husa upozornil obecně na velkou nespolehlivost Svátkovu, pokud jde o jeho líčení povstání roku 1775 a zabýval se pak některými jeho údaji hlavně pokud jde o události chlumecké. Autorka jeho kritiku Svátka pouze shrnuje a velmi konkrétně a oprávněně vytyká některým pracím z posledních let, že přes upozornění V. Husy na nespolehlivost Svátkovu, nekriticky přejímají Svátkovy údaje o událostech před Prahou /srovn. str.70 Sborníku/.

K výtce "povrchní" informace o memořabiliích biskupa Valdštejna je třeba dodat, že těchto pamětí bylo použito již v poznámkách studie, jež předchází článku I. Kubešové a znovu se vzpomínají v seznamu důležitějších

paměti na str. 195, takže nebylo povinností autorky podrobněji se o nich šířit.

Recensent nejednou užívá v kritice větší části článků termínů "povrchní", "zmatený", "nekritický", "páté přes deváté" i když mnohdy ve skutečnosti tomu tak není. To platí např. o číslech o velikosti povstaleckého houfu před Prahou, uváděných I. Kubešovou. Autorka svůj názor, (který musí recensent uznat za správný), o povaze těchto čísel neuvedla "n á h o d o u", ale po konkrétním rozboru původu a zjištění věrohodnosti dat, přičemž se mohla opřít i o článek F. Kutnara. Její text zní doslova takto: "Dopisy, psané z Prahy bezprostředně pod dojmem povstání, uvádějí skutečně počet nevolníků podstatně nižší - mluví o 2000 mužů. Podle odhadů brandýského vrchnostenského úřadu a j. pohyboval se počet povstalců u Prahy kolem 3000. Houf, který se střetl s vojskem 24. března /podle Svátka dvacetitisícový/, byl jen částí celkového proudu nevolníků [podtrhl J.P.] a čítal jen asi 500 hlav..." /str.77/. Nesprávná a nepochopitelná je proto také další výtka J. Kočího: "Tu spletla ovšem zase dvě věci dohromady: tažení k u P r a z e a jeho rozsah a velikost houfu, který ku Praze samotné dorazil..." /str.533, pozn.20/. Kubešová tyto dvě věci, jak je patrné z dotyčného úryvku, přece zřetelně rozlišuje! Není také jasné, v čem jsou informace Kubešové o pražských manufakturách "nepřesné" /str.532/, jinak lze stěžít s výtkou polemizovat. Jisto je, že jsou neúplné - naprosté úplnosti tu však stěžít někdo dosáhne.

Podrobně se J.Kočí zabývá též mými dvěma články ve sborníku. Podotýkám hned úvodem; že jsem neměl snahu předkládat svůj co svůj "převratné názory" v hodnocení Chvojkově, pouze jsem se pokusil Chvojkovu postavu objasnit. Recensentovi se zdá, že jsem příliš zjednodušil své závěry pokud jde o společenské zařazení Jana Chvojkvy. Říká doslovně toto: "Petráň hledá vysvětlení Chvojkovy "zbabělosti" nebo dokonce "zrady" v jeho "sociálním zabezpečení" /měl co ztratit!/. Je to jistě závažný argument. Věc je však, jak se domnívám, mnohem složitější. Stále zřetelněji se rýsují dvě koncepce uvnitř nevolnického hnutí v roce 1775. Jedna, který chce získat úlevy v povinnostech /především pokud jde o robotu/ na vrchnostech jednáním. za podpory masové demonstrace nevolníků, druhá, která chce vůbec "skoncovat s pány". Vyjasnění těchto proudů, zjištění sociálních vrstev, které je podporovaly, je nezbytným předpokladem i k poznání úlohy

předních účastníků hnutí...". Myslím, že stačí, odkáží-li na str. 55-56 svého článku, kde jsem podle mého mínění jasně naznačil složitost problému "dvě koncepce" uvnitř nevelnického hnutí roku 1775.

J. Kočí mi dále vytýká, že jsem se "vyhnul vysvětlení a objasnění lidové "legendy" o "selském císaři", která vznikla již během roku 1775". Je pravda, že jsem nevěnoval otázce vzniku této legendy mnoho místa, ač jsem na ni upozornil na str. 57. Hlubší rozbor byl by jistě zajímavý, i když na druhé straně nutno dodat, že více legendární patiny dodali Chvojkově postavě historikové 19. i 20. století, jak jsem se zmínil v úvodu článku, str. 37-39 a dále na str. 60.^{2/}

2/ J. Kočí dále vzpomíná polemiky, která se rozvinula na stránkách Historie a vojenství /srovn. pozn. 1/, též příspěvku O. Janečka k ní. Nepovažovali jsme za nutné zvlášť O. Janečkovi odpovídat, protože podobná forma polemiky neměla by pro další poznání úlohy A. Nývltova v povstání roku 1775 význam. O Janeček v ní nepřinesl nová kritická fakta, ani nepodal širší svůj názor na "selského gubernátora". K jeho obsahu nemohu ovšem odpovědět jinak, než že ponechávám čtenáři mé studie o Janu Chvojkovi, recenze článku A. Vorlického a příspěvku k polemice, uveřejněném v 3. čísle sborníku Historie a vojenství, roč. 1957, aby rozhodl, zda po jejich přečtení nabyl dojmu, že by mým záměrem bylo "vytrhnout" historickou postavu Antonína Nývltova z dějin.

Zcela nepochopitelné je mi též uvádění mého jména v souvislosti se zapletencou /a mně zcela neznámou/ historií změny názvu plastiky sochaře Marka. Nejed odpovědněji by se, myslím, mohl vyjádřit jedině umělec sám. Z mé, sice dosti neforemné závěrečné věty studie o Chvojkovi /O. Janečkem několikrát opakované/ nemohl myslím vzniknout dojem, že bych chtěl popřít úlohu všech významných osobností v povstání. Nejsem tak neskromný, abych této větě přičítal nějaký velký ohlas "v určitém kruhu naší kulturní veřejnosti".

Netřeba snad znovu rozvádět to, co jsem na jiném místě již několikrát řekl, že uznávám a vždy jsem uznával historickou úlohu Antonína Nývltova, stejně jako uznávám význam celé řady dalších známých i neznámých lidí v povstání, vidím jej však bez ódické příkrasy "hlavního vůdce a organizátora" celého povstání v Čechách roku 1775, již na jeho postavu přilepila starší literatura. V tom byl smysl polemiky s A. Vorlickým, jenž, jak se zdá, nebyl O. Janečkem plně pochopen. Důkladné objasnění postaje A. Nývltova v povstání na Náchodsku, které O. Janeček slibuje v ohlašované studii, může být, podle mého soudu, plodným závěrem této polemiky. Nakonec dodávám k poznámce O. Janečka o chování bohatých sedláků za povstání: to, že podle pramenů byli členy guberny bohatí sedláci, jsme pouze konstatovali bez dalších vývodů. O. Janeček se proti tomu obrátil polemicky, na obhajobu sedláků a v této souvislosti ne přímo zavádil o několik velmi závažných problémů, o něž jde i v této diskusi s J. Kočím. Mám za to, že při studiu úlohy "selského guberny" bude především nutno posoudit činnost bohatých sedláků a svobodníků v povstání, jejich názory a rozbrat jejich program. K tomu je však nezbytně nutné znát postavení těchto vrstev na Náchodsku.

Přistupme k další a podle obšírného zdůvodnění nejpodstatnější výtce recensentově. Ponechávám ji opět v původním znění: "Diskutabilní se mi zdají některé úvodní obecné teze Petráňovy [ve studii o lidových skladbách k r. 1775], v nichž je vyjádřena souvislost mezi intenzitou protifeudálního boje nevolníků a jejich sociální diferenciací. Myslím, že Petráňovy názory těžko dojdou souhlasu. Nejdříve je třeba připomenout známou skutečnost, že vývoj kapitalistických vztahů se objevuje nejdříve v průmyslu, a ne v zemědělství. V Petráňových tezích je vůbec přeceněna intenzita narůstání kapitalistických prvků na vesnici v období třetí čtvrtiny 18. století v Čechách. Podstatné není to, že vesnické vrstvy, o nichž Petráň mluví, jsou "bohaté" /jak? vzhledem ke komu?/, nýbrž že jsou součástí vykořisťované třídy nevolníků. Proto také mezi nimi a "nižšími sociálními vrstvami" nejsou takové rozpory, jak by se z Petráňových tvrzení mohlo zdát..."

Přiznávám, že mi po přečtení recenze není dosti zřejmý vlastní názor recensentův na tyto otázky. O tři stránky dříve /str.532/ totiž, vyjadřuje se pochvalně o studii Svobodově a lituje, že ve sborníku nebyla otištěna i /tehdy ovšem ještě neexistující/ část uveřejněná později /za dva roky/ v Československém časopise historickém. Znamená to snad, že s názory Svobodovými, který se zevrubně otázkou sociální diferenciacie zabýval a přinesl řadu nových poznatků, souhlasí? Ve výtce k mému článku říká ovšem pravý opak toho, co se snažil dokázat Svoboda, když napsal: "Naskytá se otázka, zda je správné zahrnovat ještě v druhé polovině 18. století bezzemky do jedné třídy nevolných či později poddaných venkovských lidí. V této době se v Čechách bezzemci naprosto lišili od majitelů půdy především svým vztahem k výrobním prostředkům. V celkovém systému společenské výroby stáli sice podobně jako ostatní poddaní na straně vykořisťovaných a až do r. 1781 byli nevolníky. Na rozdíl od rustikalistů však jednak sami nikoho nevykořisťovali, jednak jejich feudální závislost na vrchnosti byla daleko menší. Hlavním vykořisťovatelem bezzemků byl naopak, jak se zdá, právě sedlák nebo faktor."^{3/}

3/ J. Svoboda, Ke studiu sociálního rozvrstvení venkovského lidu v Čechách v druhé polovině 18. století, ČSČH 1957, 473. V Poznámce upozorňuje Svoboda na jiný názor J. Kočího, podaný v studii "Příspěvek k rolnické otázce v Čechách v r. 1848", ČSČH 1957, 59 a d., která mezitím vyšla, a i když již nemohl zaujmout stanovisko v širším rozboru - článek byl vyřazen - je z kontextu zřejmé, že závěry Svobodovy se diametrálně liší od názorů J. Kočího.

K závěrům J. Svobody, na jehož studii J. Kočí zvláště upozorňuje, jsem se blížil i já ve své práci. Bylo by třeba, a by recensent svůj názor jasně a jednoznačně formuloval, jinak je těžké polemizovat, zvláště, když ještě v roce 1953 ve své knize "Boje venkovského lidu v období temna" na str. 176 shrnul charakteristiku námi sledovaného dějinného úseku takto: "Sociální diferenciace vesnice s postupujícím rozkladem feudalismu a růstem kapitalistických vztahů se stále prohlubuje. Sociální rozpory mezi boháči a vesnickou chudinou brání tomu, aby při povstání byla ukuta jednolitá revoluční fronta..."

Ve druhé polovině 18. století je třeba zaměřit pozornost jednak na růst sociální diferenciace uvnitř poddanského obyvatelstva /kde je dosud sporné, může-li být toto rozvrstvení nazváno třídní diferenciací/, jednak na pronikání kapitalistických vztahů do zemědělství. Sociální diferenciace venkova je prastarého data, ovšem v tomto období nabývá jiného charakteru, jak ukázal J. Svoboda. Pronikání kapitalistických vztahů v zemědělství /i když o prioritě kapitalismu v průmyslu není a nebylo sporu/ lze, myslím, již tehdy dobře sledovat. Srovnával-li jsem Jana Chvojku s Františkem Vavákem a vyslovil názor, že v jim podobných venkovských boháčích se, zvláštěm, těžce definovatelným hospodářským "smyslem" pro lichvu a akumulaci majetku shledávám rysy budoucích boháčů, že se tu "rodil vesnický typ nového, buržoasního ražení", což je patrně zejména u Vaváka, nemluvil jsem o všech bohatých sedlácích a nevyvozoval z toho závěry o rozšíření kapitalistických vztahů v zemědělství, jak to pochopil recensent. Při této příležitosti upozorňuji na podobnou diskusi o téže otázce, která se rozvinula v Polsku a může být pro nás poučná.^{4/}

Pokud jde o ukázkou rozboru jedné z písní v recenzi uvedené, prosím čtenáře, aby porovnal mou studii str. 154 a 155 s tím, co říká recensent na str. 536. Podotýkám jen, že v citátu mé charakteristiky lidových skladeb jako "důležitých zejména k posouzení sociálního složení vzbouřeneckých houfů", přehlédl recensent druhou část mé věty: "pro něž nemáme mnohdy jiných vhodných pramenů. Tak doplňují v práci historikově ostatní archivní

4/ Různé názory shrnul A. Grodek v referátu na konferenci polských historiků 14.-17 srpna 1958 v Krakově: O rozwoju kapitalizmu w rolnictwie Królestwa Polskiego /srovn. Pamiętnik VIII powszechnego zjazdu historykow polskich w Krakowie, I, Varšava 1958, 647 a d./

materiál a přispívají k plastičtějšimu obrazu doby..." /str.157/. Je tudíž snad patrné, že nepřeceňuji význam skladeb, ale upozorňuji na ně jako na důležité prameny tam, kde nám často jiný materiál chybí. Znovu zdůrazňuji důležitost komplexní metody při studiu tak složitého historického jevu, jakým byla povstání, v níž ovšem nelze podobná data, jaká nám poskytují soudobé písně, podceňovat.

Z uvedených ukázek je tedy, myslím, zřejmé, že autor recenze se ne-
uvaroval některých nedůsledností a nepřesností ve výkladu posuzovaných prací, jakož i úzce subjektivních názorů, pro něž, podle mého mínění, není bezpečných podkladů. Za objektivní kritické připomínky je však třeba vyslovit recensentovi dík.

Josef Petráň

VÝSTAVA ARCHIVNÍCH DOKUMENTŮ V LIBERCI

V Severočeském muzeu v Liberci otevřeli 21. června 1958 výstavu "Minulost libereckého kraje v archivních dokumentech". Cílem pořadatelů výstavy bylo vzbudit oprávněnou hrdost na slavnou a revoluční minulost kraje. S velkým zájmem sleduje návštěvník na pěti stech archivních dokumentech, fotografiích, grafech, mapách a uměleckých exponátech vývoj kraje v období téměř sedmi set let - od 12. století do roku 1918. Zvláště poutavý je úsek výstavy, věnovaný životu středověkých měst a národnímu obrození. Přesvědčivé jsou dokumenty o utrpení a bojích poddaného lidu a o strašném postavení dělnictva zvláště libereckých a varnsdorfských továren.

Mnoha iniciativním a obětavým pracovníkům archivů, muzeí a knihoven libereckého kraje se podařilo vytvořit za několik měsíců dílo, které svým významem se řadí důstojně po bok Celostátní výstavě archivních dokumentů v Praze a v některých úsecích ji svou názorností dokonce předčí. Liberečtí jdou v této aktivitě mnohým krajům příkladem.

J.B.

VÝSTAVA ARCHIVNÍCH DOKUMENTŮ Z DĚJIN DĚLNICKÉHO Hnutí NA PLZEŇSKU

5. října 1958 byla otevřena po Praze a Liberci třetí významná archivní výstava tohoto roku, tentokrát v Plzni. Pracovníci Státního archivu zde vystavili důležité dokumenty z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku za období téměř jednoho století /1850 - 1945/.

Prvý úsek výstavy je věnován počátkům dělnického hnutí v plzeňském kraji. Plzeňský proletariát začal uvědoměle vystupovat poměrně pozdě ve srovnání s jinými kraji; teprve v 70. letech se dovídáme o významnějších stávkách. Desetiletí 1880-1890 je však již obdobím ostrých třídních bojů - zvláště horníků nýranské a mirošovské uhelné pánve - a masového rozšíření politické činnosti sociální demokracie. Tehdy byly zakládány první sociálně demokratické organizace. - Se zájmem pročítají návštěvníci výsta-

vy dochované stanovy sociálně demokratického spolku Pokrok, prohlížejí dokumenty o krvavé srážce demonstrace pracujících s vojskem v roce 1890 a o vítězství soc.-dem. strany ve volbách do říšské rady 1897. Všeobecné hornické stávky r. 1900 se účastnili horníci nýřanských dolů tak organizovaně a aktivně, jak ukazuje vystavený exponát, že to byla do té doby největší stávka revíru. Další dokumenty jsou věnovány revolučním událostem v letech 1905 - 1907 a stávkám a hladovým demonstracím v době první světové války. Otřesně působí např. exponát obsahující zprávu o demonstraci žen a dětí za zvýšení přidělů potravin 21. černa 1918, kterou krvavě rozešlo vojsko; na dlažbě ulice zůstalo tehdy šest mrtvých, jejichž věkový průměr byl 13 let /nejmladšímu bylo 10 let/ a šest těžce raněných.

Četnější je materiál z období buržoasní republiky. Velmi zajímavé jsou především doklady o stávkách a demonstracích dělnictva proti drahotě a o aktivním boji venkovské chudiny za rozdělení půdy velkostatků v letech 1918 - 1920. Vystaveno je též prvé číslo "Pravdy" - listu sociálně demokratické levice na Plzeňsku - z 4. března 1919.

Další dokumenty svědčí o bojích jež provázely KSČ v počátcích její činnosti na Plzeňsku, o nesčetných persekucích komunistů, ale i o neustálém růstu jejich vlivu. Tak např. četnické stanice byly nuceny hlásit o mnoha závodech, že " .. dělnictvo je vesměs komunistické .." nebo "..kolem 75% dělnictva je smýšlení komunistického .." Jistě nejzajímavější úsek výstavy tvoří poutavý materiál o těžkém zápasu nezaměstnaných za chléb a práci, o zájmu plzeňského proletariátu o poznatky ze Sovětského svazu a o vytváření jednotné fronty proti nastupujícímu fašismu. Petice adresovaná prezidentu Benešovi z Plzně 29. září 1938, tedy v nejtěžších chvílích našich národních dějin, jejichž dvacáté výročí jsme si nedávno připomínali, svědčí o moudrosti a statečnosti našeho lidu, zřetelně kontrastující se zbabělou kapitulací a zrádcovskou činností představitelů československé buržoasie: "...Obracíme se na vás, pane presidente", čteme v tomto listu, "abychom zdůraznili, že lid za žádnou cenu nepřipustí kapitulaci a že trváme na tom, aby všichni vedoucí činitelé organizovali obranu země do posledního dechu a všemi prostředky. Spolehejme na své síly, braňme se do krajnosti a druzí nám pomohou!" Ne bez pohnutí pročítají návštěvníci zprávy o vyslýchání, popravách a statečném chování komunistů v době fašistické okupace v dokumentech závěrečné části výstavy.

Výběrem dokumentů je vystava připravena pečlivě a znamená kladný přínos v kulturním dění Plzeňského kraje. Je však třeba se zmínit o některých nedostatcích, jichž bylo možno se vyvarovat. Především poměrně slabá účast za čtyři týdny trvání výstavy, něco málo přes dva tisíce návštěvníků ukazuje na její nedostatečnou propagaci. Kromě toho pořadatelé výstavy se nepoučili z úspěšných archivních výstav v Praze a zvláště v Liberci: princip názornosti, jeden z nejdůležitějších prvků každé výstavy, je zde totiž téměř opomenut. Chybí tu např. diagramy o růstu počtu dělnictva a továren na Plzeňsku. Návštěvníci zde najdou velmi málo faktů o postavení továrního a zemědělského dělnictva, jež by umožnily lépe pochopit konkrétní příčiny stávek a demonstrací; na takovéto výstavě se rovněž těžko můžeme obejít bez několika přehledných historických map kraje. Bylo by jistě možno také najít více fotografií ze stávek, demonstrací, ukazujících životní a zvláště bytové podmínky dělnictva; prostá fotografie řekne mnohdy více než obsáhlé líčení. Chronologický princip zařazení exponátů měl být rovněž přísněji dodržován. Většina vystavených dokumentů, zvláště z období druhé poloviny 19. století, podává v podstatě toliko pouhý výčet izolovaných a mnohdy obsahově neskloubených faktů, které značná část návštěvníků nemůže správně pochopit a zařadit do dějinných souvislostí.

Archivní pracovníci těch krajů, které chystají podobné menší výstavy, by si měli vzít v tomto směru vzor z výstavy v Liberci, aby jejich trpělivá námaha přinesla zasloužený úspěch.

Jiří Blucha

PŘÍKLAD POPULARISACE DĚJIN VE VESNICKÝCH NOVINÁCH

Řada vesnických novin, jež vycházejí ve všech nejdůležitějších zemědělských oblastech v Čechách, zavedla již rubriky, v nichž pravidelně seznamuje čtenáře s minulostí okresů i jednotlivých vesnic. Bylo by třeba podívat se celkově kriticky na tyto drobné články a shrnout zkušenosti jejich autorů, čtenářů i redakcí. Nabádá k tomu široký dosah vesnických novin, nevyužití možnosti, příklady hodné vystříhání i následování.

K těm posledním patří dva ročníky Vesnických novin okresu Litomyšl. V letech 1956-57 vyšla zde hlídka "Z minulosti okresu" celkem 38 krát. Již toto číslo hovoří o velké práci jediného autora všech statí, litomyšlského archiváře Jindřicha Růžičky. Přitom si neulehčoval práci líčením často bezvýznamných episod či publikováním bezcenných pramenů, jak se to dělalo v mnohých předválečných vlastivědných časopisech, nebo pouhým všeobecným popisem historického dění bez vztahu ke kraji. Růžička dovedl připomenout minulý vývoj či důležitou celostátní událost na faktech čtenářům dosud neznámých, avšak velmi blízkých, protože se odehrávala v jejich bydlišti /např. statě o feudálních poměrech zemědělského dělnictva a nezaměstnanosti na venkově v předmnichovské republice/. Tuto metodu uplatnil i při vzpomínkách na významné postavy naší národní kultury /Teréza Nováková, Zdeněk Nejedlý/. Při popularisaci regionálních dějin se soustředil především na ty důležité události, o nich místní veřejnost ví velmi málo nebo téměř nic. Z vývoje feudálního se to zde týká hlavně třídních bojů v 18. století na litomyšlském venkově. Bohatství archivu panství využil Jindřich Růžička i k několika aktuálním poznámkám o průmyslové a zemědělské výrobě. Srovnáním minulého vývoje s přítomností ukázal totiž hlavně na nedostatky současného stavu, kdy např. výnosy cukrovky klesly na okrese proti počátkům tohoto století asi o 10%. Litomyšlské vesnické noviny pravidelně informovaly veřejnost i o nejvýznamnější nové odborné historické literatuře a archivních objevech, vztahujících se k dějinám města a okolí.

J.S.

VIII. STUDENTSKÁ VĚDECKÁ KONFERENCE POSLUCHAČŮ FILOSOFICKO-HISTORICKÉ
FÁKULTY KARLOVY UNIVERZITY.

Ve dnech 11. a 12. prosince 1958 se konala VIII. studentská vědecká konference, na níž bylo předneseno 24 referátů z oboru historie, archivnictví, dějin hudby, filosofie a psychologie.

V úvodní přednášce pracovního zasedání historické sekce se Vojtěch M a s t n ý, posluchač IV.roč. historie, pokusil srovnáním názorů Seibta,

Wolfa, Cornovy, Pařízka a osvícenských statistiků 80.-90. let 18. století odpovědět na otázku chápání praktické ceny historie v tomto období. Ukázal, jak od nejasných představ Seibtových se podstatně odlišovalo pojetí historie jako pomocné vědy politiky u statistiků, a zdůraznil jejich správný požadavek, aby historik měl při své práci neustále na zřeteli její smysl, aby věděl k čemu jeho práce bude dobrá. Tím právě se historikové tohoto období nejvíce přiblížili modernímu názoru na účel studia dějin.

František S v á t e k, posluchač V. roč. historie, ve svém příspěvku k otázce vzniku radikálně demokratického směru v českém revolučním hnutí roku 1848 se soustředil, na základě studia bohatého zachovaného archivního materiálu, především registratury Svatováclavského výboru, na řešení problematiky přeměny Svatováclavského výboru v Národní výbor.

Hospodářským a sociálním dějinám 15. a 16. století byly věnovány čtyři referáty, založené na studiu poměrů ve středověké Kutné Hoře. Jarmila H o u d k o v á, posluchačka V. roč. historie, věnovala svůj referát řešení otázky podílu zahraničního kupeckého kapitálu první poloviny 16. století na horním podnikání, zvláště na těžbě a obchodě s kutnohorskou mědí. Podařilo se jí, srovnáním zájmů a podílů dvou významných horních podnikatelů - Hanse Troje a Michala Karga, ukázat, že Kutná Hora v důsledku nevelkého podílu mědi na mezinárodním trhu se nestala nikdy předmětem přímého zájmu velkých obchodních domů Fuggerů a Welserů a od konce 15. století spadala do zájmové sféry menších kupeckých firem Norimberka a Lipska,

Eduard Š i m e k, posluchač V. roč. historie, se pokusil, na základě shrnutí dosavadních názorů a konkrétního rozboru společenských poměrů Kutné Hory v druhé polovině 15. století, o vyjasnění pojmu městského patriciátu za feudalismu. Poukázal především na to, že při rozboru pojmu patriciát je třeba se vyvarovat zužování toliko na kategorii kupců a je nutno vidět, že v jednotlivých městech podle specifické povahy výroby i směny produktů se patriciát tvoří i z některých jiných složek městského obyvatelstva, které zpravidla již sami nepracují a své bohatství rozšiřují i účastí v necechovních formách podnikání.

Rozbor horních účtů 16. století, dosud soustavně nezpracovaných, jenž provedl Zdeněk J e l í n e k z V. roč. historie, ukázal, jak studium feu-

dálního hornictví má velký význam pro poznání ekonomiky feudalismu, zároveň však i na obtížnost podobného studia. Srovnáním čtyř základních typů horních účtů /košťů, dolových, urburních a verkových register/ odpověděl na základní otázky počtu pracovníků, jejich mezd, cen atd. na dolech nejvýznamějšího a nejstaršího Oselského pásma v Kutné Hoře.

Nepřímo se řešení problematiky středověkých poměrů v Kutné Hoře dotkl i Karel H e r č í k, posluchač V. roč. historie, který se snažil ve své přednášce postihnout těsnou souvislost mezi rozsahem výroby v kutnohorských dolech a hutích a těžbou dřeva na Trutnovsku a Rychnovsku na přelomu 16. a 17. století, odkud bylo dřevo do Kutné Hory dodáváno. Soustředil se především na otázku sociálních poměrů dřevařů a zdůraznil, že jejich živelné bouře přes lokálně omezený rozsah mají v dějinách třídních bojů v době předbělohorské významnější místo než jim je v dosavadní literatuře připisováno.

Problematikou obecných dějin se zabýval posluchač IV. roč. historie Ivan Š a v i c k ý. V referátě o poměru vlády Kateřiny II. k Velké francouzské revoluci upozornil, že dosavadní literatura chápe období 1789-1796 příliš staticky a že odtrhuje vnitřní politiku od politiky zahraniční a nepřihlíží k závažnému problému, že se nejednalo pouze o potlačení revoluce, ale také o charakter a význam příští francouzské vlády.

Tomáš P a s á k ze IV. roč. historie pojednal o otázkách agrárních cel v Čechách na počátku XX. století. Podařilo se mu ukázat, že agrární cla nebyla jen interní záležitostí Rakouska - Uherska, ale byla odrazem celkové hospodářské a politické situace zemí před první světovou válkou. Všiml si rovněž průvodních jevů agrární celní politiky - prohloubení třídní diferenciace vesnice, zostřených vztahů mezi průmyslovou a zemědělskou buržoasií a mezi městem a vesnicí vůbec.

Z oblasti nejnovějších dějin byly předneseny dva referáty. V prvním se Jindřich K o v á ř, posluchač V. roč. historie, zabýval hospodářsko politickými předpoklady čsl. - rakouských vztahů v letech 1918 - 1920, a ve druhém Ladislav N i k l í č e k, posluchač V. roč. dějin KSČ, ukázal vedoucí úlohu KSČ v boji pracujícího rolnictva Českomoravské vysočiny v letech 1932 - 1933. Především zdůraznil těsné spojení rolnického hnutí

s hnutím nezaměstnaných dělníků a skutečnost, že hnutím byl na Českomoravské vysočině, i když ve většině jejich okresů jen dočasně, zastaven růst posic Gajdova fašismu.

V úvodní přednášce sekce pomocných věd historických Miloslav V l k, posluchač IV. roč. archivnictví, na základě rozboru listiny Lucia II. z r. 1144 dospěl k závěru, že census vyšehradský musel být slíben již při komendaci a jako takový jej uvedená listina pouze potvrzuje, konfirmuje, ač vnější forma listiny nemá žádné znaky konfirmace. Z tohoto hlediska je nutné se také dívat na listinu Soběslava I. z roku 1135, která už census uvádí.

Zdeněk Č e r n o h o r s k ý, posluchač V. roč. archivnictví, pojednal na jedné straně o problému rožmberské bursy a na druhé straně o diplomatické otázce spojené se studiem Liber proventuum krumlovské bursy rožmberské. V knize samé se stýkají dva diplomaticky vyhraněné typy: urbář a pozemková kniha gruntovní má být jakýmsi přehledem důchodů bursy. Bursa byla na rozdíl od městské školy zřízena pro zpěváky na chóru při arciděkanském kostele. Od roku 1584, kdy přišli do Krumlova jesuité, se snaží o její převzetí a skutečně po čase je včleněna do sjednocené jezuitské školské soustavy, kde dostala svůj úkol jako konvikt pro chudé žáky.

Důležitým pramenem pro právní historii a pro dějiny pozemkového majetku v Čechách se zabýval ve svém příspěvku k dějinám manských poměrů na Trutnovsku posluchač IV. roč. archivnictví Jan P e l a n t. Soustředil se především na diplomatický rozbor Trutnovských desk manských 1445-1539 a ukázal, co vše se dá z tohoto dosud opomíjeného archivního materiálu vytěžit.

Rovněž Vladimír J e ž e k, posluchač, IV. roč. archivnictví, poukázal ve svém referátě na dosud nedostatečně využitý pramen, jenž mnoho řekne o podnikatelské činnosti Albrechta z Valdštejna, vojenské seznamy Valdštejnovy polní kanceláře.

Eduard M a u r, posluchač IV. roč. historie, přednesl příspěvek ke kritice urbářů 17. století. Na příkladě točnického urbáře z roku 1652 ukázal na nebezpečí přeceňování správnosti údajů urbářů, které vždy nemusí odpovídat skutečnosti. Ukazuje se tak, že vycházení při studiu hospodářských a sociálních dějin poddaného lidu a při studiu panského velkostatku

pouze z urbářů je metodicky chybné a pro správnost je nutné údaje urbářů srovnávat a doplňovat údaji katastrů, pozemkových knih a jiným materiálem.

V závěrečném referátě se František H a l a s, posluchač IV. roč. historie, zabýval rozbohem berních rejstříků litoměřického kraje z počátku 17. století. Snažil se ukázat jak čtyři porovnávané rejstříky jsou na sobě vzájemně závislé, že nezachycují zdaleka všechny poplatníky, čehož příčinou byl celý systém vybírání berní, že číselné údaje rejstříků jsou rovněž nespolehlivé. Z celkového rozboru dospěl k závěru, že berních rejstříků lze používat jen po jejich důkladném zhodnocení.

Eduard Šimek

STATISTICKÉ ZPRACOVÁNÍ FONDU ROBOTNÍ SEZNAMY VE SÚA V PRAZE.

Seminář prof. Husy začal ve školním roce 1956/57 zpracovávat robotní seznamy, jež obsahují podrobné údaje o robotách a berních nevolníků v Čechách na počátku 3. čtvrtiny 18. stol. Je to důležitý pramen k hospodářsko-spoločenským dějinám, z něhož lze zjistit zvláště výši feudálního vykořisťování nevolníků po povstání v r. 1775, význam robotního patentu z 13.VIII.1775 na snížení urbáriálních povinností obyvatelstva českého venkova a některé rysy sociální diference. Statisticky jsou zpracovány všechny údaje o nevolnících Hradeckého kraje, kde bylo v r. 1775 hlavní ohnisko protifeudálního povstání. Ukazuje se, že tu robotní patent přinesl zmírnění povinností více než třem čtvrtinám všech nevolníků. Důležité jsou i údaje o výši feudální renty: asi polovina nevolníků Hradeckého kraje nerobotovala vrchnostem více než 26 dní v roce. Zajímavá jsou rovněž zjištění o výši a druzích robot těch nevolníků, kteří si nezvolili povinností podle nového robotního patentu.

Kolektivní práce, jež poprvé ukáže na statistickém základě skutečnou výši feudálních povinností obyvatelstva českého venkova v 18. století, bude publikována v druhém díle Sborníku příspěvků k dějinám třídních bojů v Čechách v období pozdního feudalismu.

J.S.

K NOVÝM PALEOGRAFICKÝM PUBLIKACÍM V SEMINÁŘI POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH.

Každá analytická práce paleografická musí spočívat na co nejširším srovnávacím základě. Proto jsou tabulové edice i listinného materiálu z celé oblasti latinského písma základní paleografickou pomůckou.

Protože získávání nových děl obrazových, vycházejících v cizině, je pojeno s mnoha obtížemi a překážkami, otevírá redakce Zápisků katedry čsl. dějin na návrh oddělení pomocných věd historických rubriku, v níž bude seznamovat naši paleografickou veřejnost s novými pomůckami tohoto vědního oboru, které se nacházejí na území naší republiky. Uvítali bychom, kdyby ostatní ústavy nám zasílaly zprávy o získávání nových děl po případě seznamy přírůstků paleografických tabulových edic, vydaných po roce 1945, jež bychom v Zápiscích pravidelně otiskovali. Tím by se značně zjednodušila orientace po základních pomůckách a zabránilo by se mnohdy zbytečné duplicitě v nákupech děl.

V této zprávě upozorňujeme na dvě důležité publikace, které seminář v poslední době získal do svých sbírek. Jsou to *Scriptoria mediaevi Helvetica I-VIII* a *Chartae latinae antiquiores I, II*. A. Bruckner, který vydává *Scriptoria mediaevi Helvetica* již od poloviny 30. let, je dělí na svazky věnované jednotlivým oblastem. V podrobném úvodu popisuje dějiny středověkých knihoven na příslušných územích a po stránce paleografické zpracovává středověké prameny, jež tu byly uchovávány. Úvody jsou doprovázeny dokonalými světlotiskovými reprodukcemi.

Nahodilost a neúplnost ve vydávání paleografického materiálu se účinně překovává zatím jen v oblasti písemných dokumentů do konce 8. století, kde se provádí soustavná evidence a publikace všech dochovaných památek. V oboru knihového písma je to základní dílo E.A. Loewa, *Codices latini antiquiores*, pro oblast písma listinného se o stejný úkol pokouší dílo A. Brucknera a R. Marichala, *Chartae latinae antiquiores*, vycházející v anglickém jazyku. Dva svazky, jež jsou k dispozici, zachycují materiál švýcarský.

K R O N I K A K A T E D R Y

PRACOVNÍ PORADY O MOŽNOSTECH STUDIA DĚJIN CEN A MEZD.

Je všeobecně známo, že studium vývoje cen a mezd v období pozdního feudalismu a počátku kapitalismu patří k nejdůležitějším a u nás zatím k nejpomíjenějším otázkám sociálních a hospodářských dějin. Na jaře letošního roku se uskutečnily v Praze první kroky, jež budou snad počátkem organizovaného výzkumu, i když zatím prováděného ve velmi skromné míře.

O jeho možnostech se radili nejprve dne 28. dubna t. r. na filosoficko-historické fakultě členové katedry československých dějin KU s vedoucími pracovníky numismatického odděl. Národního musea, kabinetu dějin zemědělství a lesnictví ČSAZV a SÚA. Na schůzce podal odborný asistent KU Jos. Petráň přehled hlavních cílů a zásad výzkumu cen a mezd v období pozdního feudalismu, jež bude nutno zaměřit jednak k sociálním dějinám jednotlivých tříd a vrstev obyvatelstva, jednak přímo k dějinám výroby a směny; ke studiu, jak se v cenovém pohybu odráží vývoj výroby a jak zpětně působí cenový vývoj na výrobu. Při studiu sociální úrovně bude třeba zjistit zvláště životní náklady jednotlivých skupin obyvatelstva. Celý problém je možno řešit jedině s hlediska sociální diferenciacce, už proto, že různé společenské vrstvy a třídy byly různě spjaty s trhem zboží i s trhem práce. Referent se dále zmínil o některých zásadách historicko-statistické metody. V diskusi hovořila doc. E. Nohejlová a L. Nemeškal o konkrétních úkolech numismatiky při studiu dějin cen a mezd. E. Janoušek a J. Honc upozornili na předválečné pokusy o organizaci studia cenového a mzdového vývoje, na nutnost zapojení archivářů a pořízení soupisu pramenů. Prof. V. Husa se zmínil o dosavadních nejdůležitějších pokusech studia dějin cen a mezd v zahraničí a o některých jejích metodických slabinách, jež nezřídka vedly k úplnému ztroskotání. Nejbližším úkolem bude vypracovat a ověřit novou metodiku na drobnějších studiích, omezených

tematicky i prostorově. Bude ovšem třeba využít i všech pozitivních a negativních zkušeností našich a hlavně cizích historiků. Tato práce, jež si vyžádá několika let, musí nutně předcházet vlastnímu široce založenému výzkumu. V tomto smyslu vyznělo i usnesení porady. Doporučuje se věnovat pozornost hlavně 18. století, kde dostatek pramenů umožňuje dobře sledovat všechny nejdůležitější problémy, jež s výzkumem dějin cen a mezd souvisejí.

Další poradu o výzkumu cen a mezd uspořádala dne 9 června t. r. komise a kabinet pro dějiny zemědělství a lesnictví ČSAZV. Vedle pořadatelů se schůze účastnila i řada archivářů a zástupci numismatického oddělení Národního musea, SÚA, Historického ústavu, Archivu ČSAV, katedry československých dějin a archivního studia KU. Referáty přednesli J. Petráň a J. Hone. Podali stručný přehled výsledků studia u nás i v cizině. Z metodických problémů věnovali mimo jiné pozornost kritice snah o zjištění tzv. kupní síly peněz, z otázek techniky - způsobu záznamů cenových a mzdových.

V široké diskusi hovořil o otázkách dějin cen a mezd v lesnictví A. Jančík, o potřebě vypracovat tabulky ústředních a skutečných kursů peněz L. Nemeškal, J. Janáček a A. Míka oznámili, že Historický ústav se nemůže v nejbližších letech věnovat systematickému výzkumu cen a mezd a navrhli soustředit jej prozatím do užších pracovních kolektivů. Prof. V. Husa doporučil zaměřit se nejprve na studium dílčích otázek metodiky a teprve potom pokoušet se o vypracování směrnic pro celostátní výzkum. Při tom bude nezbytné navázat styky s historiky, pracujícími na obdobné tematice v jiných zemích. Prof. Husa ukázal i na možnosti využití výzkumů přírodovědeckých, hlavně v oblasti historické meteorologie a klimatologie. Doc. V. Černý se zabýval hlavně organizačními otázkami výzkumu a připomněl, že úspěch výzkumných prací je podmíněn dostatkem pracovníků i finančních prostředků.

Prof. Fr. Lom upozornil na řadu metodických problémů /eenotvorné faktory, přepočty cen na jednotné měřítko, různé druhy cen, výzkum mezd podle diferenciací obyvatelstva/ a shrnul diskusi : je třeba vytvořit koordinační komisi pro studium cen a mezd z pracovníků různých historických ústavů a přistoupit k vypracování metodiky. Komise se potom rozhodla

obrátit se na archivní správu ministerstva vnitra se žádostí o spolupráci při soustavném zjišťování pramenů, obsahujících cenové a mzdové údaje.

J.S.

DISKUSE O SOCIÁLNÍM ROZVRSTVENÍ VENKOVSKÉHO LIDU V ČECHÁCH V 18. STOL.

Dne 14. listopadu 1958 se konala na katedře čsl. dějin a archivního studia veřejná diskuse o charakteru společenského rozvrstvení českého venkova v 18. stol. V úvodním referátu se asistent Jiří Svoboda zabýval hlavně hospodářskými a sociálními rozpory mezi bezzemky a rolníky. Uvedl čísla o velikém počtu chudiny na českém venkově a některé údaje o ekonomickém charakteru jejich výrobních vztahů. Vyslovil názor, že již před r. 1781 v práci bezzemků nepřevažovaly ryze feudální výrobní poměry. Z tohoto hlediska bude třeba vysvětlovat účast bezzemků v protifeudálních třídních bojích všeho poddaného lidu a vlastní sociální akce venkovské chudiny, namířené především proti sedlákům. Na příkladu vzpoury čeledínů a námezdních pracovníků na statku Bzí v r. 1776 ukázal, jak se v některých případech v poměru k bezzemkům stýkaly zájmy feudálů i rustikalistů. V závěru svého referátu se J. Svoboda zmínil o hlavních příčinách, jež vedly za feudalismu k rozvrstvení venkovského lidu. Odmítl názory, jež vidí jeden z rozhodujících činitelů sociální diferenciace českého venkovského lidu v období pozdního feudalismu v rozšíření peněžní formy feudální renty, případně v růstu jiných forem feudálního vykořisťování. Hlavní příčinu společného rozvrstvení venkovského lidu za feudalismu a jejího zostření v 17. a 18. stol. je třeba podle referenta vidět ve feudálním vlastnictví půdy, ve způsobu a úrovni výroby a ve vývoji populačním.

Koreferát přednesl aspirant Antonín Robek, který hlavně polemisoval se Svobodovými závěry o charakteru vykořisťování venkovské chudiny v druhé polovině 18. stol. Robek zdůrazňoval některé rysy typicky feudálních vztahů, které se mj. udržovaly i v poměru mezi bezzemky a rustikalisty a ve vztahu chudiny k farářům. Širokou diskusí, v níž bylo hovořeno zvláště o velmi se zostřujících hospodářských a sociálních rozporech mezi bez-

zemky a sedláky v 18. stol. o charakteru nevolnictví na českém venkově v prvních třech čtvrtinách 18. stol., o vlastnických vztazích poddaných k půdě shrnul prof. V. Husa; zdůraznil zejména, že studium sociálního rozvrstvení vesnického obyvatelstva je jednou ze základních otázek dějin českého venkova v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Zvláště v souvislosti s úkolem výzkumu třídních bojů je třeba věnovat tomuto problému mimořádnou pozornost. Naléhavým úkolem přitom je zjištění ekonomického charakteru výrobních poměrů v zemědělství, zvláště jak se v této době prolétají u různých sociálních kategorií venkovského obyvatelstva vztahy feudální s kapitalistickými.

J.S.

Dne 5. prosince tr. přednášel na veřejném zasedání katedry čsl. dějin a archivního studia odborný asistent v Bratislavské univerzity kandidát historických věd R. H e c k o rozvrstvení venkovského obyvatelstva ve Slezsku v 16. století. Ve svém referátu uvedl podrobná čísla o velikosti sociálních kategorií poddaných a dokázal, že tu diferenciací byla silnější než v ostatních částech nynějšího Polska. Charakteristický byl zvláště růst počtu venkovské chudiny - počet podruhů v některých oblastech dosáhl až 30%. Značné majetkové rozdíly byly i mezi sedláky. Rozloha selských hospodářství se pohybovala mezi 1,5-2 lány a 0,5- 0,25 lánů. /Nejmenší výměry byly na Opavsku a Těšínsku./ Vcelku však žili sedláci v 16. stol. v poměrně dobré hospodářské situaci, jež byla ovlivněna příznivým vývojem cen obilí, velkým rozšířením peněžní formy feudální renty i poměrně dlouhým obdobím míru v zemi. Zhoršení nastalo až v druhé polovině století.

V bohaté diskusi, jíž se účastnili i pracovníci Kabinetu dějin zemědělství a lesnictví ČSAZV, Ústavu pro dějiny státu a práva ČSAV, Státního ústředního archivu a nakladatelství ČSAV, byla hlavně podrobně srovnávána situace vesnického obyvatelstva ve Slezsku s životem poddaných v Čechách.

J.S.

SLOVENSKÉ DĚJINY NA NAŠÍ KATEDŘE A SPOLUPRÁCE S KATEDROU HISTORIE FILOSOFICKÉ FAKULTY KOMENSKÉHO UNIVERSITY V BRATISLAVĚ

V současné době, kdy se v naší lidově demokratické republice intenzivně rozvíjí a prohlubuje česko-slovenská spolupráce na kulturním poli, vyvstává před našimi společenskými vědami úkol studia dějin česko-slovenských vztahů, jimž byla před dvěma lety věnována vědecká konference ve Smolenicích a v říjnu tohoto roku konference Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí v Brně. Nemalý úkol v oblasti vzájemného poznávání naší minulosti a přítomnosti v této souvislosti připadá i filosofickým a pedagogickým fakultám v českých zemích a na Slovensku, které vychovávají učitelský dorost a vědecké i kulturní pracovníky.

Při této příležitosti je možno říci, že katedra československých dějin fil.-hist. fakulty KU již dříve přikročila k tomu, aby částečně prohloubila spolupráci se sesterskou katedrou v Bratislavě a seznámila podrobněji posluchače historie aspoň s některými úseky novějších slovenských dějin. Zadala zároveň některá témata ročníkových a diplomových prací ze slovenských dějin a společně s katedrou historie bratislavské university uskutečnila kratší pohostinské přednášky učitelů na obou katedrách. Někteří její členové se zúčastnili obou konferencí /ve Smolenicích a v Brně/. Rovněž při obhajobách diplomových, kandidátských a doktorských prací si vzájemně vypomáhají katedra československých dějin se sesterskou katedrou UK v Bratislavě. Ovšem na poli spolupráce obou historických kateder v otázce zintenzivnění výuky slovenských dějin na zdejší katedře se perspektivně objevují ještě další úkoly.

Pokusíme-li se nastínit aspoň letmý přehled v dosavadní spolupráci obou historických kateder, je třeba začít vzájemnými návštěvami některých jejích členů. Naší katedru v minulých letech navštívili prof. Gosiorovský, Dubnický a Varsík, který měl na jejím veřejném zasedání úspěšnou přednášku o češtině jako spisovném jazyce Slováků v 16. a 17. století. Bratislavskou katedru navštívili Dr. Olivová, která přednášela na konferenci o přežitcích luďáctví, pořádané v roce 1954 universitou Komenského v Bratislavě, Dr. Červinka, který absolvoval pro posluchače historie v roce 1956 cyklus

přednášek o českém národním obrození a několikrát Dr. Urban, jenž v roce 1957 měl na veřejném zasedání katedry referát o knize prof. Gosiorovského o slovenském dělnickém hnutí od r. 1848-1918 a v podzimních měsících tohoto roku cyklus přednášek o česko-slovenských vztazích a jejich odrazu ve slovenské politice na přelomu 19. a 20. století. Dalších konferencí v Bratislavě a v Prešově se zúčastnili doc. Kutnar, Dr. Urban a Dr. Havráněk.

Prof. Husa posuzoval doktorskou práci prof. Gosiorovského. Prof. Gosiorovský posuzoval kandidátskou práci Dr. Havránka a některé diplomové práce ze semináře Dr. Olivové. Kromě semináře prof. Husy a Dr. Olivové, v nichž byla již dříve zadávána některá témata ze slovenských dějin, zavedl diplomový seminář v posledních dvou letech ze slovenských novějších dějin Dr. Urban. Tématika semináře se soustřeďuje na otázky slovenských dějin konce 19. a začátku 20. století /hlasismus, studentský akademický spolek Detvan, sociální postavení hornoravského lidu/. Další diplomové práce ze slovenských dějin byly obhájeny i na katedře dějin KSČ a katedře obecných dějin v seminářích Dr. Věbra a Dubského, prof. Polišínského a Dr. Gajana. V posledních třech letech realizovala katedra československých dějin a archivního studia několik celosemestrálních speciálních přednášek ze slovenských novějších dějin, které přednesl Dr. Urban. Přednášejícímu i posluchačům pomáhali v konzultacích prof. Gosiorovský, prof. Goláš, Dr. Písch a další slovenští vědečtí pracovníci, jmenovitě doc. Baník z archivu MS v Martině a významný představitel slovenské politiky před první světovou válkou, prof. Štefánek, který ochotně zapůjčil ke studijním účelům i rukopisy svých paměti a rozsáhlé studie o hlasismu.

Zatímco v práci na chrestomatii k československým dějinám, která vedle skript tvoří jednu z podstatných součástí plánu katedry na úseku pedagogickém, se podíleli dosud pracovníci ze Slovenské akademie věd /Dr. Rátkoš a Dr. Bokes/, v dosavadních pracích na učebních textech pro všeobecně vzdělávací školy, na nichž pracovali a pracují z větší části členové katedry československých dějin, se uskutečňovala spolupráce i s některými členy katedry historie filosofické fakulty UK a Vysoké školy pedagogické v Bratislavě.

Spolupráce se sesterskou bratislavskou katedrou, která umožní další

rozšíření a prohloubení studia slovenských dějin na zdejší katedře, se jistě rozšíří po návštěvě delegace filosoficko-historické fakulty KU na filosofické fakultě v Bratislavě - u příležitosti oslav čtyřicátého založení University Komenského v příštím roce, kterou vedl děkan doc. Dr. Kaňka. Do plánu vzájemné spolupráce byly jednak zařazeny návštěvy s přednáškami řady pracovníků obou kateder, výměna publikací, doplňování různých učebních pomůcek aj. Zdejší katedra si v budoucnu musí především vybudovat sbírku fotokopií ze slovenských dějin k seminárním studijním účelům, doplnit seminární knihovnu o publikace k starším i novějším slovenským dějinám a zaměřit se na výuku také starších slovenských dějin, na něž se nyní začíná specialisovat asistent Blucha. Tyto významné vědecké, pedagogické a důležité politické úkoly bude katedra moci plnit hlavně v těsné spolupráci s katedrou historie bratislavské UK, která jistě prospěje po všech stránkách oběma katedrám.

R.

STUDIJNÍ ZÁJEZDY DO ZAHRANIČÍ.

Ve dnech 17. května až 15. června tr. studoval v hlavních zemských archivech NDR v Drážďanech a ve Výmaru odb. asistent Ivan Hlaváček prameny vztahující se k českým dějinám doby Václava IV.

Za pobytu v Sofii informoval prof. Husa dne 7. srpna tr. pracovníky Ústavu pro bulharské dějiny při Bulharské akademii věd o organizaci historického bádání v Československu a dojednal pracovní postup v přípravách sborníku dokumentů o československo-bulharské spolupráci.

Na československo-německé pracovní poradě historiků a národopisců o studiu způsobu života, práce a bojů hornictva, kterou uspořádala ve dnech 2.-3. října 1958 drážďanská pobočka Ústavu pro německý národopis při německé akademii věd, přednesl prof. Husa referáty "Organisace horního lidu na Kutnohorsku ve 14.-16.stol." a "K dějinám havířských povstání v Jáchymově v letech 1518-1525".

Průzkum pramenů k dějinám třídních bojů v Čechách v 17. stol. provedl v archivech v Drážďanech a Budyšíně ve dnech 6. až 12. prosince tr. odb. asistent Jaroslav Kašpar.

Ve dnech 6.-20. prosince 1957 a 16.-21. prosince 1958 pracoval prof. Husa v budapeštských archivech a knihovnách na evidenci bohemik k období let 1517-1526. Výsledky výzkumu budou po ofotografování uloženy na katedře čsl. dějin, kde budou přístupny badatelům.

PERSONÁLNÍ ZMĚNY NA KATEDŘE

Dne 1.IX.1958 bylo ke katedře čsl. dějin a archivního studia připojeno oddělení etnografie a folkloristiky s pracovníky doc. O. Nahodilem, as. J. Šťastným, as. S. Švecovou, asp. A. Robkem a externí asp. V. Gašparikovou.

Dne 1.IX.1958 přešel na oddělení pomocných věd historických naší katedry odb. as. J. Kašpar.

Dne 1. září 1958 byl na oddělení pom. věd. hist. přijat asistent Rostislav Nový.

Z oddělení pomocných věd historických odešel dne 1.IX.1958 Dušan Třeštík, jenž byl přijat za aspiranta Historického ústavu ČSAV.

Dne 1.X.1958 odešel do výslužby akademik Václav Vojtíšek, nositel Řádu práce.

Asistenti M. Truc a K. Kučera přešli dne 15.12.1958 do stavu pracovníků archivu Karlovy university.

Od 1. října tr. byli přijati jako externí aspiranti katedry asistent Jiří Svoboda /školitel prof. Husa/ a asistent Rostislav Nový /školitel doc. Fiala/.

Z PRACÍ V TISKU

- Z. Fiala, Vztah českého státu k německé říši v počátku 13. stol.
Vyjde ve Sborníku historickém VI/1958.
- K. Novotný, Hnutí dělnictva na nouzových silničních pracích u Ruzyně
r. 1843. Vyjde ve Středočeském sborníku historickém II/1958.
- Z. Urban, Příručka k československým dějinám 1918-1948. Vyjde r.1959
v SNPL.

Seznam doktorských a kandidátských disertací z oboru čs. dějin jež
byly v r. 1958 obhájeny na filosoficko-historické fakultě KU.

- Em. Nohejlová-Prátová, Příspěvky k českému mincovnictví grošového údobí (1300-1547). Doktorská disertace, obhájena dne 13.3.1958, oponenti: V. Husa, J. Šebánek, F. Graus.
- J. Pešina, Gotické nástěnné malířství v Čechách v první pol. 14.stol. Doktorská disertace, obhájena dne 10.4.1958, oponenti: J. Květ, J. Spurný, A. Kutal.
- J. Durdík, Tři studie o středověké zbrojní výrobě. Kandidátská disertace, obhájena dne 20.11.1958, oponenti: F. Kavka a J. Macek.
- V. Kašík, O životě a díle J. Hakena před první svět. válkou. Kandidátská disertace, obhájena dne 12.6.1958, oponenti: Z. Šolle a F. Kavka.
- J. Válka, Struktura feudálního velkostatku na Moravě v předbělohorské době. Kandidátská disertace, obhájena dne 24.4.1958, oponenti: F. Kavka a J. Polišenský.
- L. Vebr, Mostecká stávka 1932. Kandidátská disertace, obhájena dne 26.6.1958, Oponenti: M. Gosiorovský a V. Husa.
- Z. Volavková, O sochařském díle rodiny Platzerů. Kandidátská disertace obhájena dne 13.3.1958, oponenti: J. Neumann a E. Poche.

SEZNAM DIPLOMOVÝCH PRACÍ Z OBORU ČS. DĚJIN, OBHÁJENÝCH VE ŠK.R. 1957/58
NA FILOSOFICKO-HISTORICKÉ FAKULTĚ KÚ.

- F. Boros, Příspěvek k maďarsko-čsl. vztahům v prvních letech bílého teroru.
- M. Borská, Majetková a sociální struktura Č. Budějovic v l. 1396-1416.
- M. Bradáč, Levá opozice v Československé národní demokracii a založení Národních ochran práce v r. 1925.
- F. Černý, Tábory venkovského lidu v Čechách.
- M. Čížková, Vztahy zemí českých a Slovenska s říší Byzantskou za dynastie Hamnenovců.
- A. Doubrava, Kapitoly z dějin národního obrození v Hradci Králové.
- M. Gyivicsánová, Markrabství moravské a osvobozenecská válka Štěpána Bočkaje.
- Y. Heřtová, Průmyslová revoluce v českém papírenství.
- V. Kaiser, Českobrodský písmák J. F. Čermák.
- D. Kobylka, Severní Morava a národní a pokrokové hnutí do první světové války /1885-1914/.
- L. Kratochvílová, J. T. Held /1770-1851/.
- Z. Louženský, Rozvoj cukrovarnictví v 60. letech 19. stol. a dovršení průmyslové revoluce.
- B. Nechvátal, Hospodářské postavení Loun v pol. 16. stol.
- J. Nerud, Příspěvek k čsl. - španělským vztahům v l. 1936-39.
- A. Petráňová, Vývoj chudinství v Čechách v době josefinské.
- H. Pospíšilová, Bída horského obyvatelstva na počátku 40. let 19. stol.
- M. Reitlerová, Jiří Heideilius z Rasenštejna, představitel habsburské reakce.
- E. Renner, Petr Kašpar Světecký.
- J. Rennerová, J. Tomsa a Jan Rulík, dva popularisátoři obrozených ideí.
- K. Soukup, Sklářství v Čechách v 80. a 90. letech 19. stol.
- J. Šiklová, Pokusy o založení pražské bursy, její vznik a činnost do hospodářské krise v r. 1873.
- V. Štěpán, Kapitalistické formy zemědělského podnikání v 60. letech a na počátku 70. let min. století.

- J. Touš, Publicistika berního a urbaniálního patentu.
J. Trylč, Nýřanská stávka r. 1890.
O. Ulrychová, Dvě kapitoly z české historiografie doby josefinské.
A. Valouch, Dějiny záložen v Čechách a na Moravě.
M. Vávrová, Robotní reluce na panství Kostelec nad Č. Lesy na konci 18. stol.

- oOo -

První číslo IV. ročníku Zápisků bude věnováno převážně pracím posluchačů historie naší fakulty z oboru československých dějin a pomocných věd historických.

- oOo -

O b s a h

Josef Petráň, Zemědělské nářadí poddaných v 16. a na počátku 17. stol..	5
Ivan Hlaváček, K diplomatice úmluv Václava IV. s Karlem V. z r. 1380 ..	55
Jaroslav Kašpar, Obyvatelstvo města Vysokého Mýta po třicetileté válce.	62
Jiří Svoboda, K návrhům hospodářsko=společenských reforem českého venkova na počátku druhé poloviny 18. století	76
František Šmahel, Knihovna Jana z Rabštejna	93
Ivan Hlaváček, K vročení některých dokumentů doby předhusitské	114
Václav Husa, K nálezů právního sborníku M.Brikcího z Licka	115
Josef Petráň, K recenzi sborníku k dějinám nevolnického povstání v r. 1775 v ČSČH	116
Výstava archivních dokumentů v Liberci (J.B.)	123
Výstava archivních dokumentů z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku (J.Blucha)	123
Příklad popularisace dějin ve vesnických novinách (J.S.)	125
VIII. studentská vědecká konference (E.Šimek)	126
Statistické zpracování fondu Robotní seznamy v SÚA Praze (J.S.)	130
K novám paleografickým publikacím v semináři pomocných věd historických (I.H.)	131
Pracovní porady o možnostech studia dějin cen a mezd (J.S.)	132
Diskuse o sociálním rozvrstvení venkovského lidu v Čechách v 18. stol. (J.S.)	134
Přednáška R. Hecka o rozvrstvení venkovského obyvatelstva ve Slezku v 16. stol. (J.S.)	135
Slovenské dějiny na naší katedře (R)	136
Studijní zájezdy do zahraničí	138
Personální změny na katedře	139
Z prací v tisku	140
Seznam doktorských a kandidátských disertací z oboru čs. dějin, jež byly v r. 1958 obhájeny na fil.=hist. fakultě KU	140
Seznam diplomových prací z oboru čs. dějin, obhájených ve šk.r.1957/58 na filosoficko=historické fakultě KU	141

Vydává	Katedra československých dějin a archivního studia filosoficko-historické fakulty Karlovy university Praha 1 - náměstí Krásnoarmějců 2.
Rediguje	Václav H u s a
Tajemník redakce	Jiří S v o b o d a
Vytiskl	Rektorát university Karlovy
Obálka a titulní list	Průmyslová škola grafická
Opsala	Eva M a r k o v á
Tento sešit vyšel v lednu 1959	
Cena	6,-- Kčs

Autorská práva vyhrazena